

Серія «Бібліотека журналу «Географія»

Т. Г. Назаренко

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
(особливості навчання)**

навчально-методичний посібник для вчителя

ОСНОВА
Видавнича група

Рекомендований Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України,
протокол № 12 від 30 листопада 2015 р.

Рецензенти

Криловець Микола Григорович, доктор педагогічних наук, професор,
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Міністерства
освіти і науки України;

Іванова Ірина Володимирівна, вчитель географії, учитель-методист гімназії
«Києво-Могилянський колегіум» міста Києва.

Назаренко Т. Г.

Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних
зкладах (особливості навчання) [Текст] / Т. Г. Назаренко. – Х.: ВГ «Основа»,
2016. – 112 с.: іл., табл. – (Серія «Бібліотека журналу «Географія»; Вип.. 11
(155)).

ISBN 978-617-00-2859-4.

У методичному посібнику порушено питання методики навчання
географії України в школі, охарактеризовано зміст і структуру навчального
матеріалу, розкрито найголовніші поняття, закономірні зв'язки та світоглядні
ідеї географії. Значне місце відведено методичним рекомендаціям з вивчення
окремих тем, запропоновано розробки окремих уроків за оновленою
програмою.

Посібник призначений для вчителів географії, студентів географічних
та педагогічних спеціальностей.

УДК 91
ББК 26.8

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ.

Методика навчання географії як наука.

Зв'язок методики навчання географії з іншими науками.

Взаємозв'язок науки географія та шкільного предмету.

Роль вчителя у навчанні географії України.

Методи навчання географії України.

Компоненти змісту шкільної географії

Формування географічних понять і знань українознавчого змісту.

Висновки

РОЗДІЛ II МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ І ТЕМ

Методика навчання географії України.

Шкільне краєзнавство та краєзнавчий принцип у навчанні географії.

Структура і особливості навчальної програми.

Історія виникнення назви Україна (гіпотези походження).

Географічні відомості про територію України в минулому.

Орієнтовані приклади проведення уроків.

Висновки

ЛІТЕРАТУРА

ВСТУП.

Новації, що здійснюються в системі української освіти, наголошують на підвищенні її якості, збільшенні наукового рівня викладання навчальних предметів, на оволодінні основ наук шляхом формування основних наукових понять і термінів, що розкриває широкі перспективи задля освітньої галузі, зокрема, уможлиблюється здійснення досліджень, які на фоні загальнотеоретичних, методологічних підходів до процесу формування наукових понять пропонують розв'язання як глобальних, так і конкретно місцевих понять географічної тематики.

У зв'язку з тим, що сучасний етап розвитку світового суспільства позначений тенденцією глобалізації практично всіх соціальних проблем, поставив перед системою освіти завдання формування нової аксіологічної (гуманізованої) парадигми, сутність якої полягає в необхідності сформувати таке уявлення про світ, в якому віддзеркаляться не тільки відповіді на виклики буття, але й світоглядний характер місцевого значення.

Деякі новітні педагогічні задуми на жаль грішать або псевдо модерними інноваціями або ж ґрунтуються на традиційних аксіомах авторитарної педагогіки, пропагуючи стандарти колишніх часів, залишаючи поза увагою специфіку народної педагогіки, національної культури й ментальності.

Окремі шкільні предмети і досі орієнтовані на вивчення розрізнених фактів з історії та географії України, локальних місцевих особливостей культури, природи або ж перенасичені фактажем, саме тому й варто розвантажити перенасиченість змісту за допомогою введення українознавчої інформації, адже серед пріоритетних завдань шкільної географії виокремлюються завдання комплексного вивчення й висвітлення генезису людини України й українства у всіх часово-просторових вимірах самого українознавства як наукової системи.

У становленні наукового світогляду в учнів поряд з іншими навчальними предметами в школі важливу роль відіграє географічні знання про Україну.

Змістова поліструктурність навчально-виховного процесу з географії дозволила здійснити її системний аналіз, що передбачає вивчення не лише теоретичного географічного змісту, але й надати інформацію українознавчого характеру, що базується на змісті краєзнавчих понять.

У першій частині посібника висвітлюються загальні питання методики навчання географії, дається характеристика та прослідковується взаємозв'язок географії як науки та навчального предмету. Представлені матеріали історичного характеру про утворення методики навчання географії, окремі розділи присвячені процесу викладання географії в школі, особливе місце в посібнику займає інформація про структурні особливості методики навчання географії в школі. Особлива увага звертається на головні географічні поняття, що становлять основу навчального матеріалу. Підкреслюються значення закономірних зв'язків. Виходячи з принципу розвивального навчання автором зосереджена увага на методиці використання раніше сформованих географічних знань для розкриття специфіки географії України. Йдеться про внутрішньо предметні зв'язки між окремими курсами та темами. Розпочинаючи вивчення географії України, учні мають певні навички організації та проведення спостережень у природі. Тепер ці вміння можна використовувати для збирання інформації про свій край, про Україну та її окремі регіони. Краєзнавчий принцип розглядається в методиці навчання географії України як один з провідних.

Друга частина посібника присвячена вивченню окремих тем. Тут подаються поради, як викладати навчальний матеріал, є данні різних фрагментів уроків. При цьому автор виходив з того, що вчитель не повинен розглядати їх як готові рецепти для проведення кожного уроку, а як методичну навчальну інформацію для подальшої її творчого осмислення та кореляції. Тому іноді дається більше географічних повідомлень та

методичних прийомів, ніж це потрібно для навчання відповідної теми, саме для обрання їх на власний розсуд.

Відповідно до мети посібника, який не має інструктивного характеру, в ньому даються методичні розробки не з усіх уроків. З окремих тем авторка обмежувалась загальними методичними рекомендаціями.

Посібник написаний на основі багаторічного педагогічного досвіду автора та досвіду вчителів шкіл Києва, Київської, Миколаївської, Закарпатської, Тернопільської, Хмельницької областей.

Автор вдячний вчителям географії, методистам районних та обласних кабінетів географії, що брали участь в опитуванні та велика дяка вчителю гімназії № 283 міста Києва, кандидату педагогічних наук Шиліній Наталії Володимирівні за надані розробки уроків.

Бажаємо успіхів!

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ.

Накопичення людством знань про власне оточення, дослідження невідомих раніш територій привело до виділення географії в окрему царину знань. Довготривала епоха територіальних відкриттів – збір фактів про розміщення географічних об'єктів на земній кулі – це було головним предметом вивчення географії. З ХУІІІ сторіччя розпочався новий етап розвитку географічної науки – пошук законів розміщення географічних об'єктів у просторі і закономірностей територіальної організації господарства і суспільства.

Географія, як наука, склалася історично і продовжує збільшувати власний науковий потенціал, безперервний процес наукового пізнання, через конкретних людей – дослідників, вчених тощо.

Можна виділити кілька етапів у взаєминах географії з навколишнім світом. Спочатку на перших стадіях суспільного розвитку, коли окремі держави часто були територіально роз'єднані географія обмежувалася вибірконим описом земної поверхні. Проте згодом потреби суспільства і тенденції розвитку географічного пізнання породили епоху великих географічних відкриттів. У цей час географія фактично очолила ускладнену систему наукових дисциплін. Географічні відкриття виявилися важливим імпульсом економічного оновлення європейських країн і становлення господарських осередків у різних районах Азії, Африки та Америки.

Підсумком цієї епохи було завершення в загальних рисах описового етапу в розвитку географії. Таким чином соціальне замовлення того часу в основному було виконане: завдяки картографії – об'єкт географії — географічна оболонка, а точніше земна поверхня, набув територіальної впорядкованості.

Проте, економічний розвиток суспільства сповіщав нові виклики до пізнання навколишнього середовища. Розвиваючись у певних природних

умовах, людство відчувало свою залежність від зовнішнього світу. Вивчення зміни кліматичних і погодних циклів, територіального розподілу природних ресурсів, розвитку старих і виникнення нових центрів діяльності людини — все це поповнювало перелік життєво важливих завдань, без розв'язання яких воно неминуче зазнавало б і не раз зазнає економічних, соціальних, психологічних втрат.

Наслідком потреб, які весь час збільшуються у поглибленому вивченні навколишнього середовища стало прискорене розчленування енциклопедично широкої географії на ряд наукових дисциплін, що сконцентрували свою увагу на окремих елементах або частинах природи і господарства. Так виникли спеціалізовані географічні науки — кліматологія, ґрунтознавство, гідрологія, економічна географія тощо. Прогресивність і необхідність диференціації географічної науки, починаючи головним чином з XVIII—XIX ст., були цілком очевидними і аналогічними до процесів у всій системі наукових знань.

Проте паралельно виявилися й негативні риси, властиві методології і методам географічної науки з часу її не розчленованості. Насамперед виявилось, що в географії практично немає понятійного і методичного апарату, необхідного для поглибленого аналізу конкретних географічних об'єктів. Усе, що можна описати, в основному було описано і відображено на картах. Для аналітичних досліджень, що виявляли певні залежності між окремими географічними елементами не було адекватного інструментарію.

Ера великої географії здавалося навічно минула. Це уявлення посилювалося бурхливим розвитком інших галузей природознавства і насамперед механіки — лідера науки в XVII—XVIII ст. Закономірність її висунення впливала як з виробничих потреб суспільства, так і з внутрішньої логіки самого наукового пізнання.

Але географічні дослідження поглиблювалися паралельно дробленню, членуванню природного середовища на незалежні складові елементи. І цей процес членування географічної оболонки призвів з рештою

до тези про зникнення об'єкта географічного вивчення, а отже і самої географії.

Не варто думати, що такі уявлення тепер зовсім забуті й оживають лише в історичних екскурсах, хоча їх вдача безперечно минає. Навіть тепер, коли перед людством вимальовуються одна за одною найскладніші суто географічні проблеми взаємодії природи і суспільства, географію часом обходять під час наукового поділу її проблематики і вона стає обслуговуючою дисципліною.

У цьому зв'язку, на наш погляд доречно і необхідно вдатися до класифікації наук, принципів виділення їх із загальної системи наукових знань. Досі не втратила свого значення класифікація наук, яку дав Ф. Енгельс. За цією класифікацією кожна наука «аналізує окрему форму руху або ряд форм руху, що зв'язані між собою і переходять одна в одну». Разом з тим вона є «класифікацією, розміщенням, згідно з внутрішньо властивою їм послідовністю, самих цих форм руху, і в цьому саме і полягає її значення».

За кордоном й досі мають великий вплив погляди Іммануїла Канта та його послідовників Г. Ріккерта і В. Вільденбанда, які класифікували науки не за змістом, тобто предметом вивчення, а за підходом, тобто методом вивчення. І. Кант твердив: «Наші емпіричні знання можна класифікувати двома способами: або стосовно до усталених концепцій про світ, або стосовно до простору і часу до яких вони фактично належать... Географія та історія охоплюють усю сферу наших сприйнятів: географія — просторові сприйняття, історія — часові».

З цим твердженням ніяк не можна погодитися, оскільки об'єкти географічної науки чітко визначені: географічна оболонка і географічне середовище у фізичній географії та виробництво в територіальному розрізі — в економічній географії. Проте, перш ніж усвідомити на новому рівні і в новому виявленні свій предмет дослідження, географії і географам довелося пройти тернистий шлях, сповнений помилок.

Згадана тенденція диференціації географії і членування об'єктів її вивчення зумовили поширення думки про унікальність географічних явищ. Логіка, що привела до такого висновку була простою і зовні цілком правильною. Природне середовище складається з різнорідних елементів і компонентів, що розвиваються за незалежними один від одного законами. В результаті утворюється неповторний феномен, окремі територіальні частини якого не пов'язані між собою. Функціонують вони так само, як і оболонка в цілому, відповідно до законів фізики, хімії. Проте якихось особливих географічних закономірностей при цьому не спостерігається. Отже, предмет географії, як і сама географія, досить відносні. Тому, поділивши вивчення земної поверхні між фізичними (кліматологія, океанологія тощо), хімічними (грунтознавство) та біологічними (зоологія та ін.) науками, слід відмовитися від загальних географічних досліджень як практично мало корисних і по суті своїй штучних.

А відтак, ми повинні з вдячністю згадати багатьох учених-географів, чий праці сприяли виявленню складних взаємозв'язків як у самій природі так і в її відносинах з суспільством. А. Гумбольт і А. Гетнер, І. Мечников і А. Григор'єв, І. Герасимов, О. Воейков і М. Баранський у свій час глибоко розкривали як предмет географії, так і її проблеми.

Розглядаючи теоретичні основи безперервної географічної освіти М. М. Паламарчук, узагальнив ідею про географічний підхід, для якого властива монолітність територіальність, комплексність, синтетичність при дослідженні природних і суспільних об'єктів земної поверхні.

Всупереч усталеним у науці уявленням про необхідність розчленування складних явищ на ряд простих, елементарних в географії висувається ідея про інтеграційний потенціал географії, можливості комплексного аналізу взаємодії природи і суспільства на територіях будь-якого масштабу – від географічної оболонки до окремої місцевості.

На ідеї цілісності географічної оболонки ґрунтуються всі сучасні уявлення фізичної географії. Наприклад, апіорно можна твердити, що зміни

в будь-якій частині оболонки територіальній чи структурній неодмінно позначаються на всіх інших. До важливих особливостей географічної оболонки слід віднести також наявність кругообігу, ритміку явищ, безперервність розвитку.

Наслідком безперервності розвитку оболонки є територіальна диференціація природного середовища, полярна асиметрія, неоднакова швидкість різних процесів.

Закономірності розвитку географічної оболонки об'єктивні і незмінні, але сама вона дедалі більше трансформується, перетворюючись на змінене людьми географічне середовище. Тому більшої актуальності набувають дослідження проблем впливу природи на життя суспільства. Серед них і проблема використання природних ресурсів, і проблема пристосування до природних умов, і проблема зміни основних властивостей навколишнього середовища під впливом людини. Не випадково О. Є. Ферсман зазначав, що «господарська і промислова діяльність людини за своїм масштабом і значенням стала порівнянною з процесами самої природи. Речовина і енергія не безмежні стосовно до зростаючих потреб людини, їх запаси за величиною — одного порядку з потребами людства... Людина геохімічне переробляє світ».

Отже, ми з'ясували, що географічні дослідження мають бути прив'язані до території і мають комплексність за своїм характером. Як же в такому разі класифікувати географію? Її зараховують то до точних, то до гуманітарних наук. У Великій Британії, у найстарішому університеті в Кембриджі, цю дисципліну вивчають на факультеті географії і геології разом з геофізикою, мінералогією і петрографією, у більшості вузів США — на суспільних факультетах, у Франції географія традиційно зберігає тісні зв'язки з історією. У Мічиганському товаристві математичної географії відроджуються традиції античної Греції, де географію вважали просторовою геометричною наукою.

Географія розвивається на стикові природничих і суспільних наук, включаючи в себе коло проблем взаємодії суспільства і природи в територіальному розрізі.

У системі географічних наук виділяється чотири групи наук:

1. Природничі, або фізико-географічні – науки, що вивчають явища навколишнього світу

2. Суспільно-географічні — історія географії, політична географія, демографія, топоніміка, статистика, економічна і соціальна географія, етнографія, антропологія тощо.

3. Картографічні – картознавство, математична картографія, екологічна картографія, картометрія, складання, редагування та практичне використання карт тощо.

4. Об'єднані географічні дисципліни — країнознавство, краєзнавство тощо.

Деякі з перелічених географічних дисциплін входять частково до систем інших наук (біологічних, геологічних, соціально-економічних тощо), оскільки між окремими науками не існує чітких меж.

Перелік географічних дисциплін свідчить про чималу диференціацію географічної науки. Разом із спеціалізацією, поглибленням географічних досліджень закономірно посилюється взаємодія її з іншими науками. І, як уже зазначалося вище, створилося враження про «розтягування» географії суміжними галузями знань, про її «розмивання» в системі біологічних, геологічних, економічних, історико-політичних та інших наук. Це процес об'єктивний, адже диференціація передбачає пошук нової інформації, а інтеграція – теоретичне осмислення нових даних та висновків. Такі дві сторони єдиного процесу характерні для будь-якої науки.

Географія, як і будь яка інша наука, придатна генерувати різноманітні види наукової продукції. За останні роки наука збагатилася новою інформацією. Та при цьому синтетичні напрямки суттєво відстають від аналітичних. Посилення диференціації спричинило значне розмежування

фахівців різних профілів, коли втрачається те загальне, що об'єднувало географію як науку.

Таким чином виникає питання яким же чином вивчати географію в школі, зберігаючи її науковість, пам'ятаючи про її диференціацію, не забуваючи враховувати вікові та психологічні особливості учнів.

Історія освіти тісно пов'язана з історією розвитку людського суспільства. Світ в якому ми живемо, являє собою єдине ціле. Цілісність ця склалась на основі взаємодії природи і суспільства в межах всій планети. Через те, що перебуваючи у конкретному просторі, людині необхідне вміння орієнтуватися у цьому просторі. Це є неодмінною умовою індивідуального, колективного і загального буття. Тому в географії існує найбільш масовий споживач первісного знання – система освіти: початкової, середньої і вищої, а також засоби масової інформації. На кожному історичному відрізку система освіти вирішує проблеми, що виникають перед цивілізацією. Відомо п'ять освітніх революцій, всі вони проходили тоді, коли рівень розвитку людського суспільства висував нові вимоги до системи освіти. Ці революції були відповіддю на соціальне замовлення. Методологічною основою для реформи сучасної географічної освіти стають концептуальні положення глобального світогляду, які передбачають виховання в учнів розуміння процесів і явищ оточуючої дійсності, розвиток навичок системного підходу до вивчення соціальних і природних процесів.

Географічна освіта це витвір географічної науки, яка зазнала три основних етапи: описовий, аналітичний і конструктивний. При цьому кожний наступний етап географічної освіти не відмінив попередній, а включав його в себе. У кожному з етапів відображалися найважливіші парадигми науки, які панували в ній.

Особливу роль в організації міжнародних досліджень відіграє Комісія Міжнародного географічного союзу з географічної освіти.

Міжнародний географічний союз (МГС) – (англ. *International Geographical Union, IGU*) – Міжнародне наукове об'єднання географів.

У сучасному вигляді заснований в 1922 році в Брюсселі. Керівний орган – Виконавчий комітет (складається з президента, восьми віце-президентів, генерального секретаря та скарбника), що обирається Генеральною асамблеєю, яка складається з глав національних делегацій. У структурі МГС також діють на постійній основі комісії та дослідницькі групи. В даний час в Союз входять 87 країн. Цілі МГС такі:

1. Сприяти вивченню географічних проблем.
2. Ініціювати і координувати географічні дослідження, що вимагають міжнародного співробітництва, сприяти їх широкому науковому обговоренню і публікації їх результатів.
3. Забезпечувати участь географів в роботі міжнародних організацій.
4. Сприяти поліпшенню збору і розповсюдження географічних даних і документації як всередині країн-членів МГС, так і між ними.
5. Сприяти проведенню міжнародних географічних конгресів, регіональних конференцій та спеціалізованих симпозіумів, тематика яких відповідає цілям Союзу.
6. Брати участь у будь-яких інших формах міжнародного співробітництва з метою сприяння географічним дослідженням і застосування їх результатів на практиці.
7. Сприяти міжнародній стандартизації і уніфікації методів, номенклатури та символіки, що використовуються в географії.

Комісія при МГС неодноразово вивчала стан географічної освіти світу і прийшла до висновку, що з переходом розвинутих країн до постіндустріальної фази розвитку роль географії почала падати під натиском вивчення інформатики, програмування, іноземних мов. Така негативна тенденція тривала до кінця 80-х років ХХ століття. Проте в останні роки намітилася тенденція до поліпшення ситуації. В багатьох країнах почалися реформи географічної освіти.

Найважливішим етапом в зміцненні географічної освіти на світовому рівні став 27-й конгрес Міжнародного географічного союзу (1992 р.), на

якому була прийнята міжнародна Хартія географічної освіти, що показує стан і, найголовніше, встановлює принципи і основні віхи майбутнього розвитку світової географічної освіти (International Charter, 1992). В Хартії особливо підкреслюється, що географія незамінна для розуміння сучасного і майбутнього світу, далі висловлюється занепокоєність тим, що географічній освіті не надається належна увага, внаслідок чого в багатьох регіонах світу має місце географічна неписьменність населення. В Хартії особливо наголошується, що викладання географії повинне починатися вже в початковій школі і продовжуватися в основній і старшій, а у вищій школі має вивчатися як самостійний предмет, незалежно від майбутньої спеціальності людини.

В останні 15-20 років у всьому зарубіжному світі, на відміну від України, спостерігається ренесанс географічної освіти, причому цей ренесанс йде паралельно зі все більш глибоким розумінням ролі географічної освіти у вершинних ешелонах політичного і економічного менеджменту, що приймає рішення (Morgan, 2002; Geography Renaissance, 2002).

В даний час проходить модернізація шкільної освіти. Україна стає країною, що відкрита світові, де будується ринкова економіка і правова держава, в якій на перше місце виходить людина, що володіє значно більшою, ніж раніше, мірою свободи і особистої відповідальності. Ці фундаментальні процеси, що змінюють українську дійсність, розміщуються в загальносвітовому контексті переходу цивілізації до нового стану постіндустріального і інформаційного суспільства.

На сьогодні сучасна географічна наука в Україні переживає стадію реформування. В нашій державі активно проходять економічні й політичні процеси, які в багато в чому залежать від географічних факторів. Важливу роль при вивченні особливостей географічного положення України, системи розселення населення, сучасного стану господарства країни та розвитку окремих виробництв відіграє знання, що отримані на уроках географії України.

Методика навчання географії як наука

Різномічне осмислення, творче засвоєння і практичне застосування всього того, що увійшло в скарбницю вітчизняної і світової педагогічної думки вимагає дослідження генезису шкільної географічної освіти, загальних тенденцій розвитку методики навчання географії як окремої галузі педагогічної науки, продуктивних напрямів в розвитку змісту, форм і методів навчання географії в школі, внеску відомих учених-географів, методистів та вчителів у цей процес.

У той самий час історичний оглядовий аналіз становлення та розвитку вітчизняної методики навчання географії, який досить актуальний для формування сучасного змісту географічної освіти та прогнозування процесів її подальшого розвитку, практично залишається поза увагою дослідників.

Процес модернізації і реформування сучасної української освіти має забезпечувати рівний доступ до якісної освіти усім категоріям учнів відповідно до їх здібностей, індивідуальних нахилів і потреб. Система шкільної освіти не тільки надає учням певну суму знань, а й формує в них потребу в безперервному самостійному і творчому підходах до оволодіння новими знаннями, створює можливості для самореалізації та самовдосконалення.

Сьогодні перед географією як шкільним предметом постає методична проблема щодо усунення протиріччя між уявленням учнів про географію як науку, що містить інформацію про природну різноманітність географічної оболонки Землі, та реальним шкільним предметом, на уроках якого вивчаються складні географічні закономірності, велика кількість географічної номенклатури, наукових термінів, понять, законів тощо.

Географічна освіта в сучасній школі вимагає вибору оптимальних методів формування теоретичних знань. Методика навчання, як і вся дидактика, переживає складний період розвитку. Відбувається перебудова загальноосвітньої школи. Створюються нові концепції освіти, стандарти, в

яких описано не лише зміст, але і вимоги до результатів навчання. У цих умовах ускладнюються соціально-професійні призначення вчителя. Гостро постає питання його методичної майстерності, здатності творчо підходити до організації навчального процесу, здійснювати перехід від школи пам'яті до школи мислення і діяльності. У методиці навчання географії накопичилося достатньо проблем, які потребують спеціальних досліджень. Серед них проблема оновлення методів, засобів і форм організації навчання.

Методика навчання географії є частковою дидактикою. В окрему царину пізнання методика вирізняється в силу особливостей, що притаманні тільки географії.

Географія має характерні тільки для неї методи дослідження. Тому існують специфічні прийоми організації роботи за використанням цих методів при вивченні географії в школі. Відмінною ознакою даного предмету є безліч фактичного матеріалу, який належить до описів процесів, об'єктів і явищ, котрі відбуваються в природі. Географія – один з предметів, який розглядає взаємозв'язок компонентів в системі «природа – людина – суспільство».

Об'єктом вивчення даної методики є шкільна географічна освіта, предметом – процес навчання географії України та формування в учнів географічних компетенцій. Мета методики – пошук і удосконалення ефективних шляхів для навчання та виховання українського свідомого громадянина засобами географії.

Задачі методики – наукове обґрунтування мети, цілей, задач і змісту навчання географії в школі, а також форм і методів організації навчального процесу. Звідки виникають основні проблеми методики навчання географії:

- для чого вчити: ця проблема пов'язана з виявленням мети навчання. Мета уроку або системи уроків будуть визначати зміст, рівень готовності учнів вирішувати пізнавальні задачі різної ступені складності тощо;

- чому вчити: при вивченні навчального матеріалу географічного змісту, вчитель має притримуватись науковості у викладанні та

взаємозв'язків місцевого та локального спрямування і при цьому уникати перевантаження учнів суто науковими фактами;

- як вчити: обрання форм і методів навчання, буде обумовлено метою навчання, можливостями вчителя й учнів, матеріально-технічною базою кабінету географії тощо;

- за допомогою чого вчити: як найбільш оптимально поєднувати засоби навчання з вмінням і бажанням учнів сприймати навчальний географічний матеріал;

- яке опанування навчальним матеріалом: основними критеріями ефективності навчання, є навчальні досягнення знання учнів, рівень їх мислиневих процесів та вміння застосовувати отримані знання в практиці життя.

Сформулюємо цілі навчання географії в школі:

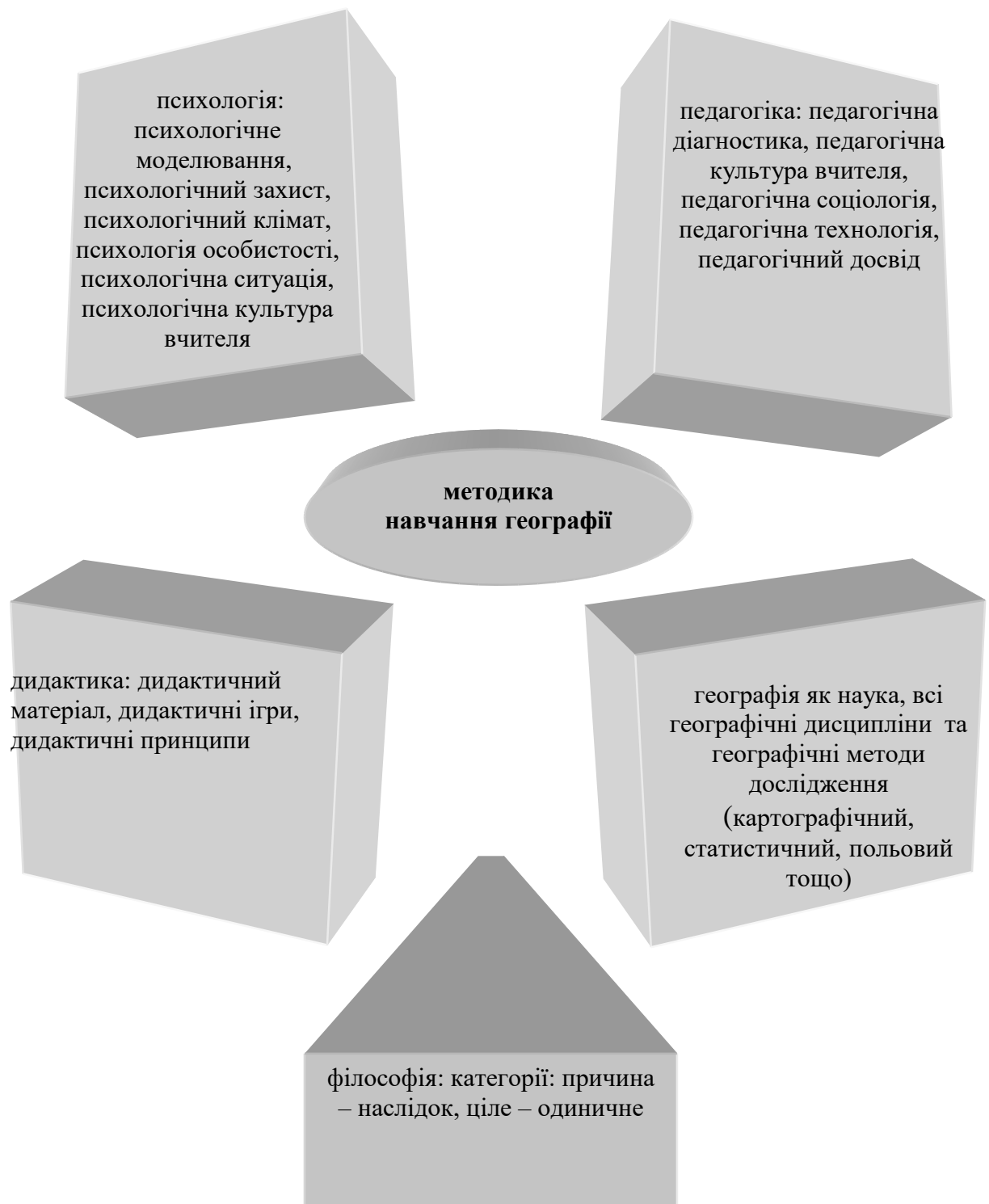
- визначення місця географії як природознавчої і суспільної науки, котрій притаманні комплексний підхід у дослідженні і поясненні взаємозв'язків суспільства і природи;

- формування уявлень про територіальне розмаїття світу: природному, етнічному, господарському, соціальному, релігійному, а також локальному, регіональному, глобальному;

- відпрацювання вміння користуватися географічними методами дослідження і в першу чергу – картографічному.

На підставі цих цілей були визначені основні критерії відбору змісту шкільної географії: вивчення зв'язків між природою і господарством, їх окремими компонентами на різних територіальних рівнях; проведення ідей гуманізації; збільшення частки фундаментальних знань; відмова від непотрібної деталізації; скорочення географічної номенклатури; переорієнтація на розуміння географічних ідей; відбір оптимальної кількості географічної інформації при врахування психофізіологічних особливостей учнів.

ЗВ'ЯЗОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ З ІНШИМИ НАУКАМИ

Взаємозв'язок географічної науки і шкільного предмету географія України

Історичний підхід у географії відомий і використовується під час вирішення найрізноманітніших географічних завдань. У процесі ж навчання

географії у школі історичний підхід використовується дуже мало. Проте історія, яка вивчає минуле людства в усій його різноманітності, надає нам чудові можливості для підвищення ефективності процесу навчання географії. Відомий афоризм твердить: «Історія повторюється. Це один з її недоліків» (Кларенс Стюард Дарроу). Так, знання історії становлення географічної освіти допомагає розвитку сучасної науки, дає можливість не повторювати помилок минулого.

Багато українських дослідників розглядали питання вдосконалення змісту та методики викладання та навчання шкільної географічної освіти, зокрема А. М. Байназаров, Н. В. Бірюкова, Л. М. Булава, Л. П. Вішнікіна, А. С. Волкова, В. М. Герасимчук, Т. Г. Гільберг, Л. М. Даценко, Г. І. Денисик, О. Т. Діброва, Ф. Д. Заставний, Л. І. Зеленська, О. О. Жемеров, Я. І. Жупанський, Г. М. Ісаєва, С. Л. Капіруліна, С. Г. Кобернік, В. П. Корнеєв, О. П. Кравчук, Л. І. Круглик, В. І. Кудирко, П. А. Масляк, Н. В. Муніч, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, В. В. Обозний, М. О. Откаленко, В. Ю. Пестушко, В. Я. Плахута, Л. Б. Паламарчук, М. М. Паламарчук, С. С. Пальчевський, Г. П. Пустовіт, Л. А. Покась, Л. В. Тименко, В. О. Сасихов, А. Й. Сиротенко, П. С. Скавронський, О. Я. Скуратович, Б. О. Чернов, П. Г. Шищенко, А. А. Шуканова, Г. Ш. Уварова, В. С. Яценко.

Значний внесок у розвиток шкільної географії та методики її навчання й викладання зробили М. М. Баранський, К. Г. Воблий, М. В. Кубійович, С. Л. Рудницький. Багато є рекомендацій та посібників, виданих українськими авторами.

В історії нашої країни XVI – XVII ст. були періодом складних економічних перетворень і політичних подій, коли в Україні точилася боротьба народних мас проти феодального поневолення.

З історії розвитку педагогіки знаємо, що спочатку було індивідуальне навчання за сімейним планом, коли вчитель одночасно навчав дітей різного віку. Цікавим дидактичним історичним документом, що дійшов до наших днів, є книжка «Настанови Володимира Мономаха своїм дітям», в якій

давалися поради щодо навчання й формування особистості. Найкращі форми навчання використовували в братських школах Луцька, Острога, Львова у 1617 – 1625 рр.

На сьогоднішній день не відомо, яким чином відбувалось навчання географії в цих навчальних закладах, зрозуміло, що це були тільки основи географії, оскільки сама наука була в стані становлення.

Сама наука методика тоді ще не існувала, це були тільки початки навчальних форм, що значно пізніше були узагальнені в книзі Я. А. Коменського «Велика дидактика», яка вийшла в 1632 р.

Методика навчання в школах була найпримітивніша: буквар, часослов і псалтир вивчали напам'ять, незалежно від того, чи розумів учень те, що читав, чи не розумів.

Певні географічні знання учні отримували з відомостей про внутрішню торгівлю, городництво, хліборобство. Взагалі географічний матеріал починає з'являтися в школі в кінці XVI і в XVII ст. До підручників – «азбуковників», крім азбуки і молитов, іноді включалися статті, які містили матеріал з географії, так, відомості про інші країни подаються в «космографіях». Це пояснюється тим, що в першій половині XVII ст. були відкриті нові території, з'явилися нові картографічні роботи – «креслення» і пояснення до них. Зазначимо, що методи навчання і виховання в старій школі характеризувалися муштрою і зубрячкою. В школах пам'ять послушника обтяжували безмірною кількістю знань, на $\frac{9}{10}$ непотрібних і $\frac{1}{10}$ перекручених. Суспільний характер країни впливав і на викладання, методи і прийоми навчання і виховання учнів

Як самостійний предмет в Україні географія була введена у XVII-XVIII. Фундатором основ методики викладання географії в Україні вважається К. Д. Ушинський, який творчо використав все позитивне, що було досягнуто психологією та педагогікою до середини XIX ст., склав ґрунтовну психолого-педагогічну концепцію і на цьому підґрунті теорію виховання та навчання. К. Д. Ушинський підійшов до розуміння

детермінованого виховання через соціально-економічні умови життя людей, різницю соціального формування людської особистості.

Зазначимо, що перший підручник з географії з'явився в Російській імперії, територіально до якої належала частина території сучасної України, у 1710 році під назвою «География или краткое земного округа описание». Підручник не мав автора і не відомо ким був написаний, крім того був примітивним, з географічними помилками, ним користувалися і в Україні. У першій половині XVIII ст. видано підручник географії Гюбнера. Він викладений у формі запитань і відповідей, географічна номенклатура в ньому складає головний зміст. В кінці підручника подаються відомості з математичної географії, проте автор спростовує геліоцентричну систему М. Коперника. Уже на початку XVIII ст. з'являються твори з першими методичними вказівками. Наприклад, у «Духовном регламенте» Феофана Прокоповича подаються такі рекомендації: починаючи вивчати будь-який предмет, необхідно ознайомити учнів з його програмою; історію вивчати у зв'язку з географією: «Обаче историю честь без ведення географического есть как бы с завязанными глазами по улице ходить». Географію рекомендують вивчати з використанням глобуса та ін. Щоб полегшити роботу пам'яті, деякі автори підручників іноді назви розміщували за алфавітом, групували, подавали віршами. Наприклад, у методичному посібнику «Руководство к географии в пользу учащегося при гимназии юношества», виданому в 1742 р., вимагалось заучувати численну номенклатуру співучим голосом.

З середини XVIII ст. починається період розвитку Ломоносовської географічної школи. М. В. Ломоносов розробив питання математичної географії, картографії, метеорології і кліматології, фізичної та економічної географії. Досягнення наукової географії сприяли тому, що на кінець XVIII ст. географія зміцнюється і як навчальний предмет у школі

У 1792 році викладач гімназії й Московського університету М. Є. Черепанов у книзі «Географическо-историческое учение» обґрунтував

ідею про велику кількість світів. Вже в XVIII ст. висловлювались погляди, які через багато років сформулювали К. Ріттер і О. Гумбольд.

Автори підручників з географії в цей період прагнули якомога більше завантажувати учнів матеріалами для заучування. Наприклад, в «Опыте Российской географии» (1771 р.) професора Дітля потрібно було заучувати не тільки географічні терміни, але й імена 48 крутицьких архіреїв, усіх президентів Академії наук, державні герби і єпархії, дворянські мундири тощо.

У «Кратком землеописании Российского государства» ад'юнкта Російської Академії наук Гакмана, виданому для народних училищ у 1787 р., вчителеві рекомендувалося вивчити з учнями вступ до загальної географії. У методичних рекомендаціях того часу вказується про необхідність роботи учнів з картою, з чорними репетиційними (контурами) картами.

Зазначимо, що описовий метод навчання географії за системою зазубрювання текстів географічних підручників, який складався у XVIII ст., продовжує залишатися в школі і в XIX ст. На початку XIX ст. в країні було проведено ряд реформ в галузі народної освіти. Уряд прагнув підкорити ці реформи інтересам самодержавства. Тому не випадково прогресивні діячі країни і вчителі географії старої школи, які любили свій предмет, постійно висловлювали незадоволення становищем шкільного курсу географії.

З 1807 р. географію в школах України вивчали за підручником Є. Ф. Зябловського, професора Петербурзького університету. В 1818р. вийшов підручник К. І. Арсеньева «Краткая всеобщая география». Він витримав 20 видань і був одним з широко розповсюджених в країні. Хоча цей підручник і був кроком уперед за змістом і методикою викладу, але також залишався номенклатурним, сухим у викладі, без малюнків і карт.

М. В. Гоголь відомий не лише як письменник, але і як методист-географ, зробив значний внесок у розвиток методики навчання географії. У 30-х роках XIX століття писав: «Велика і дивовижна галузь географії! Де знайдуться предмети, які б сильніше говорили юній уяві? Яка інша наука

може бути більш прекрасною для дітей, може швидше піднести поезію дитячої душі їх? Але дітям замість того, щоб показати прекрасний світ, ... показують мертвий кістяк, дають їм замість того гризти політичні тіла, які перевищують світ їх понять».

М. В. Гоголь в статті «Мысли о географии детского возраста» відзначає найголовніші недоліки у вивченні предмету: механічний поділ курсу, який зовсім не враховує віку учнів, захоплення політичною географією, перевантаження підручників номенклатурним матеріалом, для якого треба мати неабияку пам'ять, щоб утримати всю цю безладну масу. Разом з тим Микола Гоголь пропонував такі методичні прийоми: замість книжного навчання, рекомендував живе слово вчителя, замість креслення карт – використання настінних карт, розширення курсу фізичної географії та етнографії. Він зазначає, що розповідь учителя повинна бути яскравою, впливати на уяву дітей. «Треба старатися познайомити скільки можна більше з світом, з усією безконечною різноманітністю його, щоб це аж ніяк не обтяжувало пам'яті, а являло б собою яскраво змальовану картину».

М. В. Гоголь своїми ідеями щодо викладання географії далеко випередив свої часи. У 1844 р. вийшла «Учебная книга всеобщей географии» О. Г. Ободовського, по якій 30 років вчилися учні гімназій. Цей підручник, порівняно з підручником Є. Ф. Зябловського, був гірший за змістом і сухіший за викладом. В 1849 р. О. Г. Ободовський випустив другий, більш вдалий, підручник – «Краткая всеобщая география».

О. Г. Ободовський у передмові до підручника давав методичні поради: навчання не можна починати прямо з математичної географії, а слід брати матеріал з навколишньої місцевості. О. Г. Ободовський одним з перших показав необхідність краєзнавчого підходу до вивчення початкового курсу фізичної географії. В цей період видано такі підручники, як «География для детей» Ф. Студитського, «Начальные сведения географии» С. Барановського, «Тетрадь всеобщей географии» М. Тімаєва і ряд інших. Майже всі ці підручники були досить низької якості. В «Географии для детей»

Ф. Д. Студитський рекомендував починати навчання від навчального столу, а потім переходити до плану і карти, географічних понять. Всі нові відомості він подавав у формі уявної подорожі, яка починається від рідної місцини.

М. М. Тімаєв рекомендував звертати увагу учнів на предмети, які їх оточують; використовувати глобус, ландкарти, колекції мінералів, рослин, тварин в натурі та зображеннях; привчати учнів працювати з картою, малювати її по пам'яті; давати заучувати, коли учні повністю зрозуміли пояснення.

У передмові до підручника «Начальные сведения географіи» С. Барановський говорить, що географія – наука, багата на думки, сповнена цікавого матеріалу, якщо ж вона буває нудною, то «хіба з вини підручників і викладачів». Щоб зацікавити учнів, він рекомендує ілюструвати учням пояснювальні об'єкти (гори, долини та ін.), намальовані або навіть рельєфні; наводити приклади з тієї місцевості, де живуть учні; порівнювати невідоме і нове для них з тим, що вони вже знають. Він пропонує користуватися також художніми описами природи кращих письменників і поетів, працювати з картою так, щоб учні могли самі визначати кордони, води, поверхню, загальні риси клімату; «набагато корисніше примусити учнів самих працювати над картою, ніж переказувати зміст карти».

Як вже зазначалось, офіційні підручники з географії того періоду характеризувалися не тільки низьким науково-методичним рівнем, але й надмірним перевантаженням географічною термінологією. Так, у підручнику О. Ободовського географічних термінів налічувалося до чотирьох тисяч. «Заучивши напам'ять цей лексикон слів, з якими не зв'язано жодної думки, учні виносять саме тільки отупіння, почуття розумової втоми, тоді як географія при належному викладанні повинна викликати хотіння до знань і до читання...» писав М. І. Пирогов. Незважаючи на це, підручник О. Ободовського перевидавався упродовж 30 років. В 40-х роках XIX ст. на зміну йому було видано не менш номенклатурний підручник К. Смирнова. Паралельно з ним діяли підручники й інших авторів.

Майже всі ці підручники перевантажені географічною термінологією. В деяких з них географічні об'єкти подаються для заучування за списком. Наприклад, у підручнику І. Янчина весь 17-й параграф складається з переліку мисів, параграф 26-й – з списку півостровів, а параграфи 51- 54-й – з переліку рік світу. Підручники того часу – це конспективна суміш окремих фактів з усіх природничих, історичних та політичних наук. Учням доводилось заучувати з цих підручників до 3000 географічних термінів. Ця «розумова їжа», як писав М. І. Пирогов, залишалася зовсім незрозумілою. Тому цілком справедливо зазнали гострої критики з боку прогресивних діячів не тільки місце предмету в школі і ставлення до нього, але й підручники.

Не змінилося ставлення до шкільної географії і пізніше. Так, К. Д. Ушинський зауважує, що «парадоксом здаватиметься з першого погляду, якщо ми скажемо, що з усіх наук географія користується найменшою пошаною, але це не парадокс». В. Краузе в роботі «О преподавании географии» у 1889 р. писав, що в країні є мало спеціалістів-географів. Вивчення географії в тому вигляді, в якому її підносять, позбавляє її «симпатій учнів», забирає у неї будь-яке дидактичне значення. Методика «подання» цього предмету провадиться найпримітивнішим, відштовхуючим методом. Разом з тим В. Краузе пропонував, щоб географія була не землеописом, а землезнавством. Зневажливість до цього шкільного предмету виявлялася і в тому, що неуспішність учня з географії не могла перешкодити переходові його до наступного класу. Від учня не вимагалось ні самостійної думки, ні висновків, ні узагальнень. Він повинен був завчити матеріал, що подавався у відповідному параграфі підручника, і назви по карті. Незважаючи на недоліки у викладанні, все-таки протягом ХІХ ст. курс фізичної географії знаходив своє місце в навчальному плані школи, проте значення його на різних етапах було різним. Так, за шкільним статутом 1804 р., в губернських і повітових містах, крім гімназій, створювались двокласні училища, в яких вивчали елементарний курс загальної географії з основами географії математичної. Так, у І класі гімназій на історію і географію

відводилось 6 годин на тиждень, а в II класі училищ на загальну географію — 3 години. Статутом від 1828 р. в I класі гімназій на фізичний огляд глобуса відводилось 3 години на тиждень, а з 1849 р. навчання географії зосереджено в трьох молодших класах при 11 уроках на тиждень.

Шкільним статутом 1864 р. географію вивчали в перших чотирьох класах при двох годинах на тиждень у кожному. Початковий курс «загальної географії» вивчали тоді в I класі гімназій. Фактично, вся географія цього періоду вивчається в початкових класах тому, що вона повинна була готувати умови для успішного навчання курсу історії, тобто курс фізичної географії був свого роду основою для історії. Це означало, що вчителів географії пропонували докладно вивчати Палестину, щоб полегшити вивчення «Закону Божого», в III класі починати вивчати Європу з середземноморських держав, щоб підготувати учнів до слухання курсу стародавньої історії тощо.

М. Бойков – автор «Записок по методико географии» – так і орієнтував своїх читачів, що засвоєний ними географічний матеріал є основою для інших навчальних предметів, що розуміння багатьох розділів історії можливе тільки тоді, коли ми маємо географічні знання. З другого боку, навчальний географічний матеріал розглядався як матеріал для тренування пам'яті. Таке ставлення до вивчення географії французький географ Відаль де Лаблаш пояснює тим, що її розглядали переважно як матеріал для запам'ятовування.

Отже, можна зробити висновок, що стан шкільної географії в XIX столітті був вкрай незадовільний. В той час, коли географічна наука в період XIX ст. збагатилась цілою плеядою визначних імен зі світовою славою – І. Ф. Крузенштерн, Ю. Ф. Лиснянський, Ф. Ф. Белінсгаузен, М. П. Лазарєв, П. П. Семенов-Тян-Шанський, М. М. Міклухо-Маклай, М. М. Пржевальський, В. В. Докучаєв, О. І. Воєйков та ряд інших, що внесли неоціненний вклад в скарбницю наукової географії, - в галузі поширення географічних знань через школу робилося дуже мало. Між успіхами географічної науки «у верхах» і її викладанням «в низах» існував величезний розрив. Уже в першій половині XIX ст. поступово зароджувались передові, прогресивні методичні

рекомендації для вчителів початкового курсу фізичної географії. Ці рекомендації, подані в окремих передмовах до підручників, не знаходили широкого впровадження. В умовах миколаївської реакції всі прогресивні починання початку ХІХ ст. були зведені до нуля, в школах процвітав класицизм, свистіла різка, основними методами навчання залишались примус і заучування.

За вдалою характеристикою І. Я. Руднева, вчителі географії відрізнялися від учителів інших предметів тим, що від перших не вимагалось ніякої спеціальної підготовки. Більшість з них були самоучками. В багатьох школах уроки географії віддавалися «за звичаєм багатосімейним», для підробітку. В кращому випадку географії навчали історики або філологи. Ось чому на уроках географії, замість живих занять, панували догматизм і зубрячка. Учителі, для яких географія була засобом «підробітку», продовжували навчати цього предмету по-старому, шляхом заучування параграфів підручника. Цьому рутинному методу викладання початкової географії сприяли і підручники, і програма. Суха номенклатурність предмету посилювалась обов'язковим кресленням карт напам'ять. В руках погано підготовлених учителів це креслення перетворювалось у справжнє знущання над учнями. Отже, до середини ХІХ століття для методики географії характерна примітивна схоластична методика заучування географічної термінології за підручниками і картою. Поряд з відкритою ідеалістичною методологією, в науково-методичній думці зароджується прогресивний стихійно-матеріалістичний і замаскований геттнеріанський ідеалістичний напрями.

Читаючи оповідання К. Г. Паустовського «Далекі роки», знаходимо опис уроку географії в Першій Олександрійській гімназії міста Києва, в якій навчався сам письменник у 1904 році: «На лаві в класі стояли залиті сургучем пляшки з жовтуватою водою. На кожній пляшці була наліпка. На наліпці кривою старечою рукою було виведено: «Вода з Нилу», «Вода з Лімпопо», «Вода зі Середземного моря». Пляшок було багато. В них вода з Волги,

Рейну, Темзи, озера Мічиган, Мертвого моря та Амазонки. Але скільки ми не придивлялися, в усіх пляшках вода була однаково жовта та каламутна. Вчитель географії Черпунов завжди приносив на уроки усіякі рідкості. Найбільше він любив приносити пляшки з водою. Він розповідав, як сам набирав воду з Нилу поблизу Каїру. – Дивіться, – він каламутив пляшку, – скільки в ній мулу. Мул з Нилу цінніше за алмази. На ньому розквітнула культура Єгипту. Ми переслідували вчителя географії Черпунова в намаганні, що він дозволить нам посмакувати воду з Мертвого моря. Нам хотілося дізнатися, чи дійсно вона така солонна. Але він був непохитний. Для кращого запам'ятовування географічних моментів, Черпунов вигадував різні наочні прийоми. Так, він малював на класній дошці велику літеру А. У правому кутку він вписував у неї іншу літеру А, трохи менше, в неї третю, в третю – четверту. Далі він пояснював: - Запам'ятайте: - це Азія, в Азії - Аравія, в Аравії - місто Аден, а в Адені сидить англієць. Ми запам'ятовували це відразу і на все життя.

.....

Навчаючись в старших класах, психолог повідомив нам: Ви пам'ятаєте Черпунова з його водою з різних річок і морів? - Ну, як же! - Відповіли ми. - Чудово пам'ятаємо. - Так от, мушу вам сказати, що в пляшках була звичайнісінька вода з водопроводу. Ви запитаєте, навіщо Черпунов вас обманював? Він справедливо вважав що таким шляхом дає поштовх розвитку вашої уяви. А вивчати географію без уяви неможливо».

Цей короткий уривок свідчить, про те, що в учнів варто розвивати наукове мислення через уяву та фантазію, адже географічна інформація в своїй більшості – це абстрактні знання і сформувані їх в учнів підліткового віку вкрай важко, робити це необхідно через пізнавальну інформацію, що можу збудити образне уявлення, а відтак краще запам'ятовуватись.

Сьогодні шкільний курс географії покликаний закладати в учнів систему поглядів на світ, формувати мислення, а тому має бути світоглядно спрямованим предметом. Тому нові підручники, навчально-методичні

комплекти мають відповідати сучасному рівню географічної науки, бути методично-забезпеченими і дидактично вивіреними, піднімати на новий рівень викладання географії, пробуджувати пізнавальний інтерес в учнів, романтику експедицій, бажання вивчати рідний край тощо.

Мейнстрімом у вивченні географії в основній школі є формування у школярів географічної картини світу. Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому існує людина. Шкільна географічна освіта спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних подіях, що відбуваються у державі та світі. Географія є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому.

При цьому географічна освіта в основній школі спрямована на досягнення таких головних завдань:

- засвоєння знань про основні географічні поняття,
- оволодіння закономірностями про розміщення і взаємозв'язки природи, населення і господарства різних територій,
- опанування про формування материків, океанів та їх частин у відповідності з природними та соціально-економічними чинниками;
- володіння знаннями про природу, населення і господарство України та економічну і соціальну географію світу.

Апелюємо до визначення в навчальній програмі з географії для загальноосвітніх навчальних закладів: «Програма «Географія» запроваджується у 6–9 класах загальноосвітніх навчальних закладів і є базовим предметом». От же вивчається всіма учнями в 6-9 класах ЗНЗ.

Між сучасними вченими і педагогами фігурують різноманітні судження про функцію шкільної географії. Деякі з них розглядають цей шкільний предмет, як збірку фактичних інформувань, через які учні мусять сприймати навколишній світ і дії, які в ньому відбуваються. Інші, навпаки гіперболізують роль шкільної географії, намагаючись, через цю науку висвітлити всі природні явища, а також дати детальні знання про людське суспільство і оточення, в якому людина мешкає. Шкільний предмет «географія» – пише М. М. Сватков, – необхідний для формування у свідомості юної особистості наукової картини світу, її складу, структури, які притаманні планеті, основних процесів перетворення, поглинання, сонячної радіації, особливості населення Землі і його діяльності». Таким чином принцип науковості навчання має ґрунтовне значення для шкільної географії.

У книзі авторів А. І. та М. Г. Соловйових, наводиться принципово важливий вислів М. М. Баранського про те, що «географія у школі не може розвиватися окремо від науки. Чим тісніше буде зв'язок, тим корисніше буде для шкільної географії». Знамену, ставши вже хрестоматійною «Методика», М. М. Баранський починає як раз із визначення взаємозв'язків між географією як наукою і шкільним предметом. «При відборі наукового географічного матеріалу для середньої школи, - пише він, - необхідно керуватися, з одного боку, міркуваннями про те, що саме з географії як науки має знати молода людина із готовою середньо шкільною освітою, а з іншого боку, міркуваннями про те, що саме з цього географічного матеріалу, враховуючи вік і підготовку, може бути засвоєно їй на шкільній лаві».

Новий час вимагає нових ідей, нових практичних рішень удосконалення методологічного арсеналу педагогічної науки і практики. Людство, яке стрімко увійшло в нове тисячоліття змінює стереотипи мислення і оточуючий світ вимальовується під іншим кутом бачення. В дисертаційній роботі А. Й. Сиротенка (й не тільки в дисертаційній роботі), червоною ниткою проходить думка про необхідність зміни поглядів на освіту, про активний пошук нових шляхів організації шкільної справи, її науково-

педагогічної забезпеченості. Виникає необхідність переосмислити роль географічних курсів шкільної географії в нових умовах розвитку суспільства і визначити її місце в системі загальної освіти. В зв'язку з цим варто знайти і дати відповіді на два найголовніших питання: Яка повинна бути мета шкільної географічної освіти, і якою повинна бути сама шкільна географічна освіта, щоб досягти мети, яка була поставлена?

Положення сучасної наукової географії знайшли своє відбиття в шкільних підручниках з географії, але слід підкреслити, що в шкільній географії вони подані лише як теоретичні питання, причому не на рівні адекватних знань, а лише шляхом описування та ілюстрацій теоретичних положень про територіальний розподіл праці, про роль науково-технічного прогресу в розташуванні сучасного виробництва, про природно-ресурсний потенціал різних територій, про економіко-географічне положення країн, про територіальну структуру господарства, про урбанізацію, про територіально-виробничий комплекс, економічне районування тощо. Таким чином процес теоретизування географічної науки в шкільних географічних курсах знайшов вираз в пертурбаціях співвідношення концептуального наукового матеріалу про закономірності, принципи, фактичні данні про розвиток і розміщення господарства. Передача цих даних покладається на вчителя, що транспортує ці данні учням. Як казав А. А. Дістервег – учитель для школи – це те ж саме, що сонце для Всесвіту.

Роль вчителя при навчанні географії України.

*У слові – вчитель – все життя і мрії,
Політ душі і веселковий цвіт.
Найкращі помисли, свята любов, надії,
І вчитель сам – це неповторний світ.*

Н. Красоткіна

Професію вчителя називають однією з найдревніших. Від моменту свого виникнення людина завжди відчувала потребу вчити, тобто передавати досвід наступній генерації та вчитися, іншими словами – свідомо, цілеспрямовано оволодівати життєвим досвідом. Наставниками молоді, як правило, ставали найбільш досвідчені й шановані люди. Важливість справи,

яку вони виконували, а також авторитет кращих учителів визначили поважливе ставлення до вчительської професії. Засновник наукової педагогіки великий педагог Ян Амос Коменський понад 300 років тому писав, що вчителям «вручена чудова посада, вище якої нічого не може бути під сонцем». Видатний педагог К. Д. Ушинський так оцінював професію вчителя: «Справа вчителя, скромна зовнішньо, але є однією з найважливіших справ історії». Чим же зумовлена особливість праці вчителя? Специфіка вчительської праці визначається призначенням вчителя в суспільстві, в якому він виконує такі функції (за Л. Щербаковою):

- Вчитель – це посередник між суспільством і людиною, яка зростає. За багатовікову історію людство накопичило колосальний досвід. Суспільство відбирає з нього найцінніше і необхідніше для засвоєння молодим поколінням і через учителя трансформує його у свідомість молоді. Учитель має передавати дітям усе найкраще від попередніх поколінь, окрім забобонів, вад і хвороб. Крім того, учитель формує в підростаючого покоління не лише знання, але й світогляд, громадянську позицію, духовно-моральні ідеали, патріотизм.

- Вчитель – це людина, що спрямована у майбутнє. Його діяльність орієнтована на формування людини, активність якої розгорнеться завтра, у змінених умовах. Для того, щоб виростити людину, гідну майбутнього, треба виховувати її, маючи на увазі ідеально досконалу людину, – тільки тоді учень буде гідним того покоління, з яким йому доведеться жити.

Професія вчителя вирізняється серед інших насамперед способом мислення її представників, почуттям обов'язку і рівнем відповідальності. Основна її відмінність від інших професій за типом «людина – людина» полягає в тому, що вчитель належить і до тих, хто перетворює, і до тих, хто керує. Маючи за мету своєї професійної діяльності становлення і перетворення дитини, вчитель покликаний управляти процесом її інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, формуванням її внутрішнього світу.

Завдання вчителя – керувати учінням, а не вчити, тобто керувати процесом навчання. Чим глибше він усвідомлює свою основну функцію, тим більше самостійності, ініціативи, свободи надає учням. Хороший вчитель завжди перебуває у навчально-виховному процесі ніби «за кадром», за межами вільного вибору учнів, а насправді – вибору, керованого ним. Вчитель має допомогти народитися думці в голові учня, а не повідомляти готові істини. Отже, стрижень вчительської праці – в управлінні всіма процесами, які супроводжують становлення людини. Нині працю вчителя все частіше називають «педагогічним менеджментом», а самого вчителя – «менеджером навчання».

Специфіка вчительської діяльності полягає в тому, що в руках вчителя відсутні вимірювальні прилади, які є в багатьох інших фахівців. Головне в його роботі – керування відносинами, що виникають у процесі навчання. Майстерність вчителя визначається трьома взаємозумовленими складниками: теорією, технікою і методами роботи над матеріалом, його організацією і впровадженням у дію. Якщо теорію можна опанувати відносно легко й швидко, то методом і технологією слід оволодівати поступово, поетапно, напруженим тренуванням як основою професійної підготовки вчителя. Творчі здібності вчителя – це спостережливість, вразливість, пам'ять (афективна), темперамент, фантазія, уява, внутрішній і зовнішній вплив, перевтілення, смак, розум, відчуття внутрішнього і зовнішнього ритму й темпу, музикальність, щиросердість, безпосередність, самовладання, винахідливість тощо. Потрібні виразні дані, щоб утілювати надбані риси; тобто гарний голос, виразні очі, обличчя, міміка т. ін. Брак бодай однієї з перелічених ознак послабить вчительський вплив. Іншими словами, вчителю не завадить мати найкращі якості обдарованого актора.

У вчительській діяльності спостерігаються три взаємопов'язані функції: навчальна, розвивальна і виховна.

Навчальна (дидактична) функція. Вважалося, що вчитель як носій знань передає їх учням, і чим найобізнаний він сам, тим краще засвоять

науку учні. З часом, коли обсяг знань збільшився до неможливості досягнення їх однією людиною, змінилось бачення дидактичної функції вчителя. Головним стало не передавання знань, а формування вмінь здобувати їх самостійно. Цінність учительської праці почали вбачати в умінні бути організатором процесу засвоєння знань.

Розвивальна функція, її сутність – у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу дитини, її саморозкриття, самоствердження, самореалізації через творчість, у забезпеченні демократичних засад освітнього процесу, скоординованості його за цінностями, цілями, що втілюється в дидактично оформленій системі знань. Учителеві необхідна певна методична гнучкість, оскільки йому доводиться мати справу з відповідними поєднаннями у різних дітей гуманітарно-особистісного, емпіричного, науково-теоретичного типів знань.

Виховна функція. Бути вихователем – означає вміти трансформувати поставлені суспільством перед школою цілі у конкретні педагогічні завдання: формування необхідних особистісних якостей у кожного школяра. Виховна функція полягає в тому, щоб загальнолюдські цінності вкоренилися у свідомості й поведінці учнів.

Сучасні вимоги до вчителя на межі тисячоліть висвітлені в законі «Про загальну середню освіту», в якому сказано: «Педагогічним працівником (вчителем) повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти».

Місія вчителя – не лише його власні інтереси, мотиви, плани. Він є посередником між учнями та системою ідей, традицій, культурою свого народу і людства. Його обов'язок – виховувати гідних людей, здатних примножувати здобутки людської цивілізації.

Крім функцій, вчитель має ще й педагогічні здібності:

- дидактичні або конструктивні – знаннєві;
- комунікативні – встановлення взаємин учителя з учнями, колегами, батьками та громадськістю, здатність спілкування дорослого з дитиною;
- перцептивні: емпатія – розуміння і усвідомлення емоційного стану та рефлексія – процес усвідомлення своїх психічних актів і станів і того, як ви сприймаєтесь людьми;
- прогностичні – вміння намічати й прогнозувати перспективу;
- гносеологічні – вміння осмислювати педагогічні явища, уміння діагностувати педагогічні процеси, діагностувати особистість;
- організаторські – вміння організовувати діяльність учнів;
- креативні – гнучкість вчителя, імпровізація, вміння створювати на основі відомого нове.

Вітчизняний педагог Василь Сухомлинський (1918–1970) акцентував увагу на такій здібності в діяльності вчителя, як колективність: чим багатші духовні цінності, які накопичує і турботливо зберігає педагогічний колектив, тим чіткіше колектив вихованців виконує роль активної, дієвої сили, учасника виховного процесу, вихователя. Він стверджував, що якщо немає педагогічного колективу, то немає і колективу учнів. А творять його, на думку В. Сухомлинського, колективні думка, ідея, творчість.

Професія вчителя стає дедалі складнішою, вимоги до вчителів зростають, а середовище, у якому працюють вчителі, породжує нові запити.

Сьогодні в Європі налічується близько 6,25 млн. вчителів, які відіграють життєво важливу роль, допомагаючи молодим людям розвивати таланти, розкривати потенціал для особистого зростання та добробуту.

Дослідження доводять, що фаховість вчителя істотно та безпосередньо взаємопов'язана з учнівськими досягненнями, і це найважливіший у межах школи аспект, що впливає на учня. Роль вчителя набагато вагоміша, ніж вплив шкільної організації, керівництва та фінансових умов, і навіть більше: дослідження виявили прямий зв'язок між підвищенням кваліфікації вчителя і досягненнями учнів.

За даними Міністерства освіти і науки України на початок 2014-2015 навчального року в 20047 денних загальноосвітніх навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України (без спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів) навчалось 4438 тис. учнів і працювало 484,1 тисячі педагогічних працівників. У той же час якість підготовки вчителя в Україні знижується. З освіти йдуть найкращі вчителі. Чимало з тих, хто залишився в школі, не відповідають високим академічним вимогам, які ставлять перед школою сучасна вища освіта, високотехнологічне виробництво, суспільство. Від цього найбільше потерпає сучасний учень.

Епоха універсалізації освіти, відходить у минуле. Перехід до інформаційного суспільства зумовлює зміни в професійній сфері, серед них: поява нових професій; трансформація та концептуальні зміни старих професій; впровадження нових технологій у виробництво товарів і послуг; комп'ютеризація виробництва та використання комп'ютерних технологій у процесі праці; інтенсифікація праці. Високотехнологічне виробництво вимагає від працівника полі професіоналізму, високого рівня освіченості, витривалості, відповідальності, мобільності. Закономірно, що випускники шкіл, у яких сформована здатність до самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності та які прагнуть до саморозвитку й самоосвіти, в умовах реформування суспільства більш адаптовані до життя.

Відомо, що в школі, як у краплині води, віддзеркалюється те, що відбувається в суспільстві. Соціально-економічні і соціокультурні зміни в країні вимагають суттєвих інновацій в педагогічній теорії і практиці. При теперішніх світових темпах науково-технічного прогресу навчити на все життя неможливо, бо суттєві нововведення спостерігаються протягом життя одного покоління. Тобто йдеться про необхідність неперервної освіти, про формування в учнів потреби в самостійному оволодінні новими знаннями й уміннями, про здатність орієнтуватися спочатку у виборі профілю навчання, а потім у виборі фаху, а в разі потреби й переучуватись у своїй професії відповідно до вимог часу.

Які вимоги висуваються сьогодні до вчителя школи? Які мають бути особливості його педагогічної діяльності? Яку ідеальну модель вчителя школи можна собі уявити? Якими професійними знаннями й уміннями має оволодіти вчитель для успішної реалізації навчання?

На нашу думку, для школи потрібен учитель-творець, що має власні ідеї, здатний розробити авторські програми та зуміти реалізувати їх у практичній діяльності. Це має бути людина, здатна брати на себе відповідальність за рівень соціальної зрілості випускників при формуванні запиту на професійну діяльність, людина, що має високий фах (як відомо, учні можуть вибачити вчителю багато недоліків, але не вибачають непрофесіоналізму), широку ерудицію, наукову компетентність, високий інтелектуальний потенціал. Окрім власних знань з предмета викладання, вчитель повинен володіти методичними прийомами (не секрет, що є вчителі, які знають свій предмет, але не можуть донести свої знання до учнів) і методами організації пізнавальної діяльності учнів (бути режисером уроку). На уроці і в позаурочний час вчитель має вміти організувати дітей на пошуково-дослідницьку роботу, що зміцнює їх інтерес до навчального предмету.

Аксіомою є те, що кожен вчитель будь-якого навчального закладу повинен бути вихователем. Особливо гостро це питання постало в останні роки з посилення національної свідомості, патріотичності, духовності.

Тож учитель має бути ще й хорошим психологом, володіти емпатичним розумінням, конкурентоздатністю, комунікабельністю, фасилітаційними здібностями, вміти знаходити контакт з учнями. Тільки в такому випадку вчитель географії в школі зможе бути організатором пошукової роботи, бути наставником, консультантом, тьютором.

Водночас сучасна педагогічна дійсність характеризується суперечливими тенденціями: зростання вимог до школи з боку суспільства і низький соціальний статус професії вчителя, відсутність мотивації вчителя до продуктивної професійної діяльності; неузгодженість змісту педагогічної

освіти з новими цілями й змістом навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі; відсутність належного теоретико-практичного забезпечення змін у підготовці майбутніх вчителів до виховної, соціально-корекційної, профорієнтаційної роботи; переважання еkleктичного підходу до вибору методологічних орієнтирів виховання, обмежений доступ учителів до фахових інформаційних джерел. Функції вчителя розширились та ускладнилися. Вони охоплюють тепер навчальну, виховну, розвивальну, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, корекційну, комунікативну, проектну, інноваційну, дослідницьку та інші функції.

У системі мотиваційно-ціннісних відносин особливу роль відіграє мотив досягнення мети. На жаль у випускних класах найчастіше мотив – це вступ до вузу, а не у оволодінні фахових компетенцій. Адже для набуття віри в свої сили необхідне створення ситуації успіху.

Важливо також сформуванню системи переконань, що змістовно визначають ідейність особистості (впевненості в істинності й цінності норм, принципів, правил, ідеалів, наукових суджень, законів сучасної природничонаукової картини світу). Щодо професійної компетентності вчителя географії, то параметри його оцінки можна назвати такі. Учитель має знати: а) основні документи про школу, зокрема «Концепцію змісту географічної освіти для школи»; методологічні основи особистісно орієнтованого, індивідуалізованого і компетентнісного підходів; зміст освіти з географії на базовому і профільному рівнях; добре володіти методами проблемного навчання; знати, як організувати проектну та науково-дослідну діяльність учнів. Окрім цього, вчитель зобов'язаний вміти: прогнозувати навчальний процес, передбачати його результати, спрямовувати навчальну діяльність учнів на максимально індивідуальну самостійну роботу творчого характеру; розвивати дослідницьку діяльність, комунікативні здібності; використовувати розмаїття видів діяльності учнів (проектні, індивідуальні, самостійні) з різними джерелами інформації і базами даних, соціальною практикою; окрім традиційних використовувати нові види, форми, методи і

засоби, що сприяють розвитку індивідуальних особливостей учнів; прогнозувати труднощі, визначати їхні причини і шляхи усунення, організувати вивчення географії, виходячи з логіки його побудови, потреб і можливостей учнів; в першу чергу застосовувати методи і технології навчання, які формують практичні навички збору і аналізу географічної інформації, обробки результатів експерименту, методи, що стимулюють самостійну роботу учнів, відповідальну діяльність, прийоми, що сприяють самоорганізації школярів, становленню їхніх ціннісних орієнтацій; максимально використовувати в навчальному процесі з географії можливості інформаційних технологій; забезпечувати практичну орієнтацію географічної освіти, формування компетентностей учнів (інтелектуальної, комунікативної, пізнавальної, інформаційної, морально-правової і т. ін.); сприяти професійному самовизначенню школярів.

Нові вимоги до вчителя в сучасних умовах навчання диктують необхідність подальшої модернізації педагогічної освіти та підвищення кваліфікації діючих педагогічних кадрів.

Отже, вчителі зобов'язані мати можливість реагувати на потреби, що виникають у суспільстві, активно брати участь у ньому і готувати учнів до самостійного безперервного навчання з географії.

Яким же чином залучити вчителя до безперервного навчання? Безперервне навчання вчителів географії може бути формальним, неформальним і неофіційним. Воно містить у собі освіту, професійну підготовку, перепідготовку, оновлення в школах і в громадських та приватних установах. Навчання може відбуватися з усіх питань, які впливають на процес навчання географії, таких як знання предмету вивчення, методи викладання і навчання, педагогіка, психологія, організаційні підходи, теорія та практика протягом всієї кар'єри вчителя.

Хоча вчителі відіграють важливу роль у житті суспільства, вони не можуть діяти поодиночі. Їх власна освіта потребує підтримки з боку установ, в яких вони працюють, у контексті послідовної національної або регіональної

політики. Ці стратегії повинні враховувати початкову педагогічну освіту та безперервний професійний розвиток. Ті, хто готує вчителів, впливають на якість їхнього професійного навчання, а отже, вони повинні бути підтримані в рамках національної або регіональної освітньої системи.

Аналізуючи загальноєвропейські принципи освіти, для себе ми виокремили такі, що стосуються вчителів географії:

- вчитель – це висококваліфікована професія, оскільки висока вимогливість до системи освіти потребує, щоб усі вчителі були випускниками вищих навчальних закладів. Кожен вчитель повинен мати можливість продовжувати своє навчання на найвищому рівні, щоб розвивати власну компетентність. Педагогічна освіта є міждисциплінарною. Це гарантує, що вчителі мають обширні знання з географії як науки, а також володіють методикою адаптації науки до шкільного предмета, мають знання з педагогіки, що необхідні для керівництва та підтримки учнів, а також розуміння соціальних і культурних аспектів географічної освіти;

- вчитель – це мобільна професія. Вчителів слід заохочувати до участі в різноманітних освітніх проектах, стимулювати їх витратити час на роботу чи навчання в інших країнах з метою свого професійного розвитку. Ті, хто робить це, повинні мати свій статус, що визнається в країні, яка навчає, а їх участь визнається і цінується в їх рідній країні. Має бути також можливість для забезпечення мобільності між різними рівнями освіти;

- вчителі повинні мати підтримку для того, щоб продовжити свій професійний розвиток. Вони та їхні працедавці повинні визнати важливість здобуття нових знань, і вчителі повинні мати можливість для інновацій та використання доказів інформувати про свою роботу. Вони повинні бути зайняті в установах, які цінують безперервне навчання, щоб розвиватися й адаптуватися протягом всієї їхньої кар'єри. Вчителів слід заохочувати до розгляду доказів ефективної практики та участі в поточних та інноваційних дослідженнях, щоб вони могли йти в ногу з мінливим суспільством. Їх слід заохочувати до активної участі в професійному розвитку, яка може

охоплювати періоди часу за межами сектора освіти, і це має бути визнано і нагороджено в рамках їхніх власних систем;

- професія вчителя ґрунтується на партнерстві: заклади, що забезпечують освіту вчителів, повинні організувати їх спільну роботу в партнерстві з навчальними закладами, місцевими середовищами праці, роботу на основі професійної підготовки працівників та інших зацікавлених сторін. Вищі навчальні заклади повинні гарантувати, що їхнє навчання дає користь від практичних знань. Партнерство педагогічної освіти, яке ставить наголос на практичні навички, а також академічні та наукові основи, повинно надати вчителям компетенцій та впевненості, щоб роздумувати як про їх власну практику, так і практику інших. Освіта вчителів сама по собі має підтримуватись та бути предметом вивчення та дослідження .

Викладання та навчання є додатком до економічних та культурних аспектів суспільства знань, і тому його слід розглядати у громадянському контексті. Отже вчитель географії, повинен вміти:

- працювати з іншими: оскільки професія ґрунтується на цінностях соціальної інтеграції та розвитку потенціалу кожного учня. Вчитель мусить володіти знаннями щодо людського зростання та розвитку і демонструвати впевненість у собі, взаємодіючи з іншими. Вчитель повинен мати можливість працювати з учнями як окремими особистостями та допомагати їм розвинути у цілком активних членів суспільства. Він також зобов'язаний мати можливість працювати таким чином, щоб збільшувати колективний інтелект учнів, і співпрацювати та взаємодіяти з колегами задля покращення свого власного навчання та викладання;

- працювати з новими сучасними знаннями, технологіями та інформацією, вміти володіти різними типами знань. Його освіта та професійний розвиток повинні озброїти вчителя для вияву, аналізу, перевірки, розгляду та передачі знань, забезпечення ефективного використання технологій, де це доречно. Педагогічні навички вчителя повинні дати йому можливість створювати та керувати навчальним

середовищем і зберегти інтелектуальну свободу вибору учнями у наданні їм географічної освіти. Його впевненість у використанні ІКТ повинна дати можливість учням ефективно інтегруватися в навчання. Вчитель спрямовує та підтримує учнів у мережах, в яких можна знаходити та створювати географічні моделі та географічну інформацію. Важливо, щоб учителі мали знання про предмет, якого навчають, і розглядали навчання як життєву географічну подорож для учнів. Практичні вміння і теоретичні знання вчителя мають давати можливість учневі вчитися не тільки з інформації, що надається вчителем, а й з власного досвіду, а вчитель має застосовувати широке коло навчальних стратегій для забезпечення потреб тих, хто навчається;

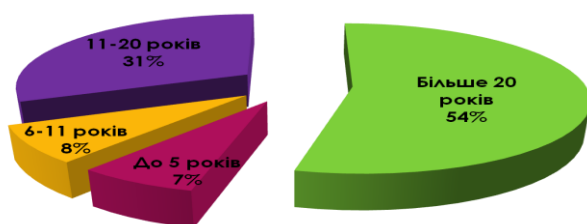
- праця із суспільством та у суспільстві: вчителі роблять внесок у суспільство, готуючи учнів бути відповідальними перед світом в їхній ролі громадян. Вчителі мають бути здатними підтримувати мобільність і співпрацю в країні, а також сприяти повазі й розумінню між культурами. Їм слід розуміти потребу в гармонії між повагою і усвідомленням різноманітності культур і визначенням спільних цінностей. Також потрібно, щоб учителі розуміли чинники, що формують злагоду в суспільстві і спричиняють виключення із соціуму, та усвідомлювали моральну важливість суспільства знань. Вчителі географії мають вміти ефективно працювати з місцевою громадою, партнерами і з людьми, що мають відношення до географічної освіти, – батьками, освітніми закладами і представництвами від різних груп. Їхній досвід і компетентність дають можливість робити внесок до систем забезпечення якості.

Праця вчителя у всіх цих сферах має бути забезпечена за допомогою професійного навчання впродовж життя, що включає, насамперед, педагогічну освіту, працю за фахом, післядипломний професійний розвиток, оскільки вчителі не можуть володіти всіма необхідними вміннями, лише отримавши педагогічну освіту.

Зміни вимагають від учителів розвивати більш конструктивні та кооперативні підходи до навчання, ставати радше, наставниками (фасилітаторами), помічниками, ніж кафедральними викладачами. Ці нові ролі вимагають від освіти низки нових підходів та стилів викладання. Від вчителів очікують використання можливостей нових технологій, застосування принципів індивідуалізованого навчання. Ці зміни змушують учителів не тільки здобувати нові знання та вміння, але й робити це постійно. Щоб забезпечити вчительський персонал професійними навичками відповідно до їхніх нових обов'язків, потрібна високоякісна педагогічна освіта, а також узгоджений процес безперервного професійного розвитку.

Як і представники інших сучасних професій, вчителі несуть відповідальність за розширення меж професійних знань через сумісну практику, наукові дослідження, систематичну участь у безперервному професійному розвитку впродовж усієї вчительської діяльності. Проведене нами дослідження показало що, на відміну від інших професій, серед вчителів переважають працівники старшого віку (див. діаграму), з великим педагогічним стажем, але, на жаль, з пропорційно зворотним об'ємом практичного досвіду використання новітніх технологій навчання. Дуже смішно іноді виглядає вчитель, який не може правильно увімкнути комп'ютер чи смарт-дошку – все це в кінцевому результаті викликає неповагу з боку учнів, що кажуть: якщо він сам не вміє, то чому він нас може навчити.

Розподіл учителів за педагогічним стажем

Розподіл учителів географії за педагогічним стажем

Щоб набрати найкращих кандидатів і зацікавити професійним вибором, дуже важливо зробити професію вчителя привабливою щодо кар'єрного зростання.

Нами пропонується методика визначення оцінки професійної спрямованості особистості вчителя географії.

Метою цієї методики є виявлення, аналіз та порівняння між собою різних типів педагогів за ознаками професійної спрямованості особистості вчителя. Методика широко використовується для діагностування педагогічного колективу незалежно від віку та педагогічного стажу. Впровадження даного дослідження є можливим за умов індивідуальної роботи та групової форми організації психодіагностики. Здійснення методики займає від 15 до 25 хвилин, хоч категорично в часі виконання не обмежується. Опитувальник «Оцінка професійної спрямованості особистості вчителя» містить у собі 50 запитань, відносно кожного з яких необхідно обрати один варіант відповіді з двох запропонованих. Слід зазначити, що варіанти відповідей до кожного запитання стандартизовані за принципом ствердження чи заперечення стосовно змісту («а» – так; «б» – ні). Змістове наповнення запитань безпосередньо стосується того чи іншого напрямку професійної спрямованості. При обробці відповіді на кожне запитання групуються у 5 шкал, відповідно до напрямку спрямованості. Серед них такі:

- комунікабельність;
- організованість;
- спрямованість на предмет;
- інтелігентність;
- мотивація схвалення.

Підрахунок сумарної кількості балів за кожною шкалою дає загальну картину враженості того чи іншого напрямку. Для обробки результатів створено зручний бланк відповідей та ключ, за яким встановлюються бальні показники по шкалах. Кожна відповідь оцінюється за двобальною шкалою за таким принципом – якщо відповідь збігається з ключем, зараховується 1 бал,

якщо не збігається – 0 балів. При цьому сумарна оцінка балів по фактору не може перевищувати 10 балів, а межами показників норми є 3-7 балів. Керуючись цими даними, обробку слід починати зі шкали «мотивація схвалення», тому що в разі виходу показників цієї шкали за межі норми подальшу інтерпретацію не проводять, зважаючи на навмисне спотворення результатів респондентом. За отриманими показниками інших шкал можна судити про ступінь враженості спрямованості. Якщо показник коливається у межах 3 балів, то напрямок виражений недостатньо, якщо у межах 7 балів – яскраво виражений. Для більшої наочності результати можна виразити у вигляді діаграми. Якщо яскраво виражена лише одна спрямованість, то це свідчить про моно спрямованість особистості вчителя, якщо кілька – полі спрямованість. Шкали, представлені в ключі наряду, пов'язані з такими типами педагогів:

- комунікатор;
- організатор;
- предметник (наочник);
- інтелігент (просвітитель).

Значні переваги показників за однією шкалою свідчать про вираженість відповідного їй педагогічного типу, вираженість за кількома шкалами говорить про полі спрямованість та характеризує «змішаний», або проміжний тип учителя, в якому поєднані властиві ознаки кількох типів.

Структуру особи типу «організатор» складають такі якості, як вимогливість, організованість, сильна воля, енергійність. Для «предметника» характерні спостережливість, професійна компетентність, прагнення до творчості. Згідно з наявними зв'язками велика вірогідність існування і проміжного типу – «предметник-організатор», що поєднує в собі характеристики обох цих типів. Можливо, що його відмінністю від «предметника» буде більш жорстка спрямованість учнів на предмет географію (предметний шовінізм) і організація їх діяльності саме всередині предметних знань. Це дозволяє відокремити його від «чистого»

«організатора», основний напрям діяльності якого знаходиться в площині позакласної роботи.

Структуру особистості типу «комунікатор» складають такі якості, як товариськість, доброта, зовнішня привабливість, висока моральність. Сюди ж можуть бути віднесені емоційність і пластичність поведінки, що має тісні зв'язки з цими якостями. Тип «інтелігент» характеризується високим інтелектом, загальною культурою і високою моральністю. Остання якість, по суті справи, виступає такою, що зв'язує ці типи. Це є підтвердженням того, що цілком можливе виявлення проміжного типу, умовно названого «інтелігент-оптиміст», що володіє виваженістю якостей обох типів. Ймовірно, існують проміжні типи, утворені різними напрямками типізації вчителів, засновані на базі педагогічних знань, наприклад, «предметник-комунікатор», «предметник-просвітитель». В той же час вірогідність появи «інтелігента-організатора» дуже мала, хоча теоретично і цей тип має право на існування.

З вказаних типів учителів (комунікатор, предметник, організатор і інтелігент) кожний має свої способи, механізми і канали передачі навчального впливу.

Так, наприклад, вчитель-комунікатор, відзначаючись екстравертивністю, низькою конфліктністю, доброзичливістю, здатністю до емпатії, любов'ю до дітей, реалізує свій навчальний вплив через пошук механізмів сумісності з учнем, через знаходження точок зіткнення в особистому житті і, природно, що дані дії здійснять найбільшу зміну саме в цій «побутовій» поведінці учня.

Для вчителя-предметника, раціоналіста, твердо впевненого в необхідності географічних знань і їх значущості в житті, більш характерне навчання учня засобами навчально предмета географії, шляхом зміни його сприйняття наукової картини світу, залучення до роботи в гуртку тощо.

Вчитель-організатор, що нерідко є лідером не тільки у дітей, але і у всьому педагогічному колективі, переважно транслює свої особисті якості в

ході проведення різних навчальних заходів, і тому результат його дій швидше за все виявиться у сфері ділової співпраці, колективної зацікавленості, дисципліни тощо.

Вчитель-інтелігент, або «просвітитель», відрізняючись принциповістю, дотриманням моральних норм, реалізує себе з допомогою високоінтелектуальної просвітницької діяльності. Він несе учням моральність, духовність, відчуття свободи.

Професійна діяльність неминуче супроводжується змінами в структурі особистості фахівця, коли, з одного боку, відбувається посилення й інтенсивний розвиток якостей, що сприяють успішному здійсненню діяльності, а з іншого – зміна, придушення і навіть руйнування структур, що не беруть участі в цьому процесі. Якщо ці професійні зміни розцінюються як негативні, тобто руйнуючі цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, то їх слід розглядати як професійні деформації. Ці особливості можуть все глибше вкорінюватись у структуру особистості, ієрархізуючи її, нагадуючи зміни, що відбуваються в особистості при акцентуації.

У представників педагогічної професії деформованість особистості діяльністю може виявлятися на чотирьох рівнях:

1. Загальнопедагогічні деформації, що характеризують схожі зміни особистості у осіб, які займаються педагогічною діяльністю. Наявність цих деформацій робить вчителів, що працюють в різних навчальних закладах, пропагують різні педагогічні погляди, мають різний темперамент і характер, схожими один на одного. Ці інваріантні особливості обумовлені специфікою простору, в якому існує особа вчителя-професіонала, – тут відбулося зближення суб'єкта діяльності із засобами цієї діяльності. Крім того, педагогічна діяльність має свій, особливий об'єкт дії, який, на відміну від більшості інших професій, володіє істотною активністю. В ході взаємодії з об'єктом вчитель, використовуючи свою особистість як інструмент впливу на нього, вдається до більш простих і дієвих прийомів, в сукупності відомих як авторитарний стиль керівництва. В результаті в його особі з'являються

такі утворення, як повчальність, завищена самооцінка, зайва самовпевненість, догматичність поглядів, відсутність гнучкості та таке інше.

2. Типологічні деформації викликані злиттям особистих якостей з відповідними структурами функціональної будови педагогічної діяльності в цілісні поведінкові комплекси. Як було показано вище, в педагогічній професії існують чотири такі типологічні комплекси: комунікатор, організатор, інтелігент (просвітитель) і предметник. Особливості кожного з них можуть з часом виявитися в структурі особистості, яка зазнає зміни, аналогічні тим, що відбуваються при акцентуації. Так, для вчителя-комунікатора характерна зайва товариськість, балакучість, скорочення дистанції з учнем, звернення до нього, як до істоти молодої, недосвідченої («сюсюкання»), прагнення торкнутися секретних тем та інше.

Вчитель-організатор може стати дуже активним, втручаючись в особисте життя учнів та їх сімей, прагнучи навчити їх, як «жити правильно». Він нерідко намагається підпорядкувати собі оточуючих, прагне командувати, організовувати їх діяльність, незалежно від змісту. Нерідко вчителі-організатори реалізують свої потреби в яких-небудь суспільних організаціях, де їх активність виглядає цілком доречною.

Вчитель-інтелігент (просвітитель), що багато років віддав професії, може сформувати у себе схильність до філософствування, мудрування і, залежно від умов, може стати як «моралізатором», що бачить навколо себе тільки погане, вихваляючи старі часи і лаючи молодь за аморальність, так і, завдяки любові до самоаналізу, піти в себе, споглядаючи оточуючий світ і роздумуючи про його недосконалість.

Зміни особистості вчителя-наочника виявляються пов'язаними зі знаннями з географією, він просто зріднився з нею. У зв'язку з цим вчителі даного типу намагаються внести елемент «науковості» в будь-що, навіть у побутові ситуації, неадекватно використовуючи наукоподібні способи поведінки і оцінюючи інших людей через призму географії. Через свої

особливості і багаточисельність даний тип професійних відхилень є особливим рівнем – специфічним.

3. Специфічні, або предметні деформації обумовлені специфікою предмета, що викладається. Навіть за зовнішніми ознаками легко визначити, який предмет викладає даний вчитель: малювання чи фізкультуру, математику чи географію. Вчителі – герої гумористичних розповідей та анекдотів – частіше за все мають саме цей вид деформації.

4. Індивідуальні деформації визначаються змінами, що відбуваються із структурами особистості і зовні не пов'язані з процесом педагогічної діяльності, коли паралельно становленню професійно важливих для вчителя якостей відбувається розвиток якостей, що не мають, на перший погляд, відношення до педагогічної професії. Подібний феномен може бути пояснений тим, що особистий розвиток здійснюється не тільки під впливом тих дій, прийомів, операцій, які виконує вчитель, а перш за все обумовлений його особистою спрямованістю.

Очевидно, що вчителі, через свої особисті якості виявляються пристосованими для реалізації одних професійних функцій, тоді як реалізація інших функцій виявляється для них просто неприступною. Так, «інтелігент» без особливих зусиль здатний забезпечити виконання в своїй професійній діяльності виховної, інформаційної, пропагандистської, розвиваючої, дослідницької функції, функції гностики, а також функції самовдосконалення. «Наочник» краще реалізує конструктивну, методичну, повчальну, орієнтовну функції, «організатор» – старанну, мобілізаційну, організаторську, «комунікатор» – лише комунікативну функцію. Відзначимо, що йдеться не про абсолютну, а тільки про відносну перевагу, тобто і «комунікатор» може виконати організаторську роботу, але у нього це забере більше сил і часу, ніж у «організатора».

Інтерпретація отриманих даних проводиться за шкалами, які співвідносяться з педагогічними типами, і не викликає особливих труднощів.

Результати методики засвідчують не лише статичні показники наявної ситуації, але й можна простежити динаміку змін як наслідок особистісних деформацій.

Шкільному викладанню ніколи не встигнути ані за наукою, ані за змінами життя, якщо воно рухається шляхом механічного нанизання на піраміду старих програм нових фактів і відкриттів. Потрібен інший принцип, і він зводиться до того, щоб заново осмислити критерії відбору змісту освіти, в тому числі і географічної, та перейти до нових, активних методів і технологій навчання, де цілком виправданий принцип самостійності, індивідуалізації та диференціації навчання.

Методи навчання географії України.

Метод навчання в дидактиці розглядається як спосіб озброювати учнів знаннями, вміннями, навичками, розвивати їх творчі сили та здібності, формувати світогляд. Метод передбачає спільну діяльність учителя і учнів. Методи навчання сприяють формуванню знань і вмінь. Для оптимального використання в процесі навчання, а також подальшого удосконалення, методи навчання географії були об'єднанні в класифікаційні групи. Згідно з дидактикою класифікацію використовують для конструювання, відбору і оцінки ефективності методів навчання, що підкреслює її велике наукове і практичне значення.

Класифікація методів за характером пізнавальної діяльності учнів ділиться на такі: пояснювально-ілюстративний (інформаційний), репродуктивний (метод алгоритмів), частково-пошуковий (евристичний), дослідницький, метод проблемного викладу.

Окремі деталі методу, його складові частини називаються методичними прийомами. Наприклад, метод роботи з картою передбачає вироблення вмінь читати карти, накладати їх, порівнювати тощо.

Часто метод може виступати в ролі прийому і навпаки. Так, пояснення виступає методом тоді, коли вчитель використовує його для вивчення нового матеріалу, і прийомом, коли вчитель пояснює план дії, а учні виконують роботу самостійно.

Модель методів навчання

1. Повідомлення учням фактичних даних, показників, звісток;
2. Пояснення причинно-наслідкових зв'язків;
3. Розкриття загальних понять або закономірностей.

Під час здійснення цих етапів з метою забезпечення наочності застосовуються різні засоби навчання. До позитивів цього методу належить те, що вчитель має можливість точно спланувати хід уроку, відібрати найбільш яскравий додатковий матеріал, викладати власні думки послідовно. Недоліком методу є відсутність можливості активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів. З дидактики відомо, що процес навчання

відбувається ефективно за умови активізації мислення учнів. Інформаційний метод не несе в собі такого, оскільки активна роль в навчанні належить вчителю.

Не дивлячись на це цей недолік метод широко застосовується в навчанні географії. Основні критерії його використання наступні:

- в учнів відсутні базові географічні знання і вміння на які вчитель міг би опиратися при вивченні нової теми з метою активізації їх пізнавальних процесів;
- матеріал уроку не передбачає теоретичного аналізу, під час його формуються емпіричні знання. Наприклад, на уроці вивчається історія відкриття нафтових родовищ.

До інформаційних методів належить лекція та обговорення.

Метод «Лекція» є одним з найстаріших методів навчання. Це процедура навчання, за допомогою якої вчитель прагне створити інтерес, впливати і стимулювати учнів, залучити їх до навчання з використанням словесного (вербального) повідомлення. Діяльність учнів заключається у слуханні і записах. Є дві форми метода лекції: лекція, де відбувається формальний зв'язок між вчителем й учнями та неформальна лекція, де комунікація є двосторонньою тобто від вчителя до учнів та від учнів до вчителя.

При навчанні географії, формальна лекція є більш доцільною, тому що вона забезпечує вчителя зворотним зв'язком від учнів.

Деякі вчителі виправдовуючи використання методу лекції в середніх школах пояснюють переваги цього методу за наступними умовами:

- при поданні важливого й часто складного навчального матеріалу, що важко доступний до сприйняття, вчитель доповнює хорошою дикцією, голосом, правильною вимовою, відповідною інтонацією, мімікою, жестами;
- збільшена компетентність вчителя вимагає під час застосування методу лекція вжити заходів, щоб гарантувати, щоб учні були не

пасивними слухачами, а розуміли про що йдеться, для цього необхідно їх озброїти хендаутами (роздатковим матеріалом);

- під час лекції вчитель має доброзичливий вигляд і не відволікається на характеристику учнів;
- лекцію варто супроводжувати з іншими методами: аудивізуальним, наочним, картографічним тощо.

Стосовно методу навчання як обговорення, він визначається в усній взаємодії між людьми, що складається із задавання питання і давати розгорнуті відповіді, які не можна прочитати в підручнику. Крім того, метод включає в себе активну участь учнів. Використання методу обговорення підходить для досягнення цілей у навчанні географії, бо метод забезпечує ефективні засоби розвитку навичок і використання фактів і інформації, тобто учень не тільки навчиться спілкуватися, а й натренується аналізувати та оцінювати проблеми. Тому потребує більшого часу, щоб висловити свої ідеї і активно брати участь на уроці. Метод обговорення підходить для навчання, коли тема вимагає потік інформації і ідеї від вчителя до учнів, від учнів до вчителя або від учня до учня.

Репродуктивний метод використовується з метою навчання учнів застосовувати знання і вміння в аналоговій навчальній ситуації. Характерною рисою цього методу є те, що учитель організовує діяльність учнів, пропонуючи такі завдання, алгоритм виконання яких їм відомий. Виконання завдань такого типу, як правило пов'язано з використання певних інструкцій. Формування загальних понять здійснюється за рахунок їх поступової деталізації і уточнення. Скажімо, поняття «клімат» в мисленні учнів уточнюється продовж років: від курсу, що вивчається в 6-му класі, через курс, що вивчається в 7-му класі до безпосереднього вивчення клімату України. Існує універсальна схема характеристики клімату. Вчитель доводить її до учнів у вигляді вірцевого узагальненого плану на початковому етапі вивчення поняття «клімат». Після цього, формуючи наукове географічне поняття клімату різних материків і океанів, школярі

будуть використовувати даний взірцевий план і самостійно набувати знання. Робота за типовими планами направляє мисленеву діяльність учнів, закріплюючи практичні вміння. Репродуктивний метод на відміну від пояснювально-ілюстративного, припускає активну роботу учнів в процесі навчання. Але їх мисленева діяльність обмежена типовим взірцевим планом і мислення учнів стає регламентоване, тому пояснити незнайомі для себе явища вони не зможуть.

Частково-пошуковий метод. Його мета – наблизити учнів до творчої діяльності. Метод припускає в не знайомій ситуації використовувати отримані знання і вміння. Діяльність учителя заключається у розбитті головного завдання на декілька питань чи завдань для отримання кінцевої мети.

Наприклад, у багатьох учнів формується неправильний стереотип, відповідно до якого на рівнинах видобуваються корисні копалини осадового походження, а в горах – магматичного. Для того щоб цей стереотип не сформувався, учитель при вивченні теми «Рельєф і корисні копалини» пропонує завдання: Поясніть чим обумовлено розміщення магматичних порід на Східноєвропейській рівнині. Далі це завдання діляться на дрібні: Які тектонічні структури вам відомі?, як називаються частини платформи?, чим вони різняться?, де осадовий чохол має велику потужність: на плиті чи на щіті? Наприкінці роботи учитель знову задає перше питання. Тепер учні вже розуміють, що магматичні породи на рівнині пов'язані з виходом на поверхню кристалічного фундаменту.

Відмітимо, що під час виконання цієї роботи учні систематизували власні знання і за цей рахунок вийшли на якісно новий для себе рівень знань. Таким чином частково-пошуковий метод підвищує пізнавальну активність школярів. Але процес їх мислення залишається в межах раніш отриманих знань. Нові знання і вміння з допомогою цього методу не набуваються.

Дослідницький метод. Визначальна мета – спонука учнів до самостійного набуття нових знань і вмінь. Функція вчителя, що застосовує

цей метод, зводиться до визначення завдання, для реалізації якого школярам не вистачає наявних знань. Тим самими створюється ситуація пошуку, коли учні відчувають конфлікт між змістом завдання і власним теоретичним арсеналом і прикладними навичками. Їх діяльність буде заключатися в самостійному творчому пошуку даних, необхідних для рішення навчальної задачі. Під час пошуку учні будуть набувати нових знань та вмінь. Наприклад, вчитель пропонує школярам завдання: на основі матеріалів краєзнавчого музею та аналізу шкільної навчальної карти схарактеризуйте геологічну будову країни (власної області). Дані аналізу зможуть слугувати передумовою для об'єктивного прогнозу. Виконуючи завдання учні отримують нові для себе знання, бачити зв'язок між внутрішньою будовою та рельєфом. Дослідницький метод може успішно використовуватись в тому випадку, коли учні володіють певними вміннями працювати самостійно, розуміють, як здійснюється процес пошуку.

Проблемний виклад. Мета цього методу – наближення до процесу наукового розміркування. Проблемно викладаючи матеріал, вчитель тим самим показує взірць рішення проблеми. Його діяльність заключається в тому, що він сам формулює проблему і пояснює хід власних думок. Діяльність учнів при цьому направлена на знайомство з етапами рішення проблеми і її усвідомленням.

Великого значення цей метод набуває при вивченні проблем, що виникають в тріаді «природа – людина – суспільство». Учитель може продемонструвати діалектичні суперечності в цій системі, демонструючи приклад наукового аналізу проблеми і формуючи в учнів вміння аналізувати атрибути взаємодії господарської діяльності людини і природи, визначати екологічні проблеми і знаходити шляхи їх рішення.

В методиці навчання географії існує класифікація методів навчання за джерелами географічних знань, а саме: вербальні (словесні): розповідь, пояснення, лекція, бесіда; наочні (предметні): підручник, географічні карти, кінострічки, діафільми, діапозитиви, мультимедійне обладнання, картини,

таблиці, схеми, діаграми, муляжні форми рельєфу; практичні (прикладні): глобус, макети, корисні копалини, комп'ютерні програми, моделі, демонстрування експериментів та досліджень.

Комбінація наочних і практичних методів за І.С.Матрусовим.

МЕТОДИ	
наочні	практичні
Спостереження	Аналіз спостереження за об'єктами та явищами, екскурсії, досліді
Демонстрація компонентів підручника	Аналіз тексту, питань і завдань, ілюстрацій
Демонстрація картографічних матеріалів	Робота з планом, топографічними, загально географічними, тематичними і контурними картами, картосхемами, глобусом тощо.
Демонстрація статистичних матеріалів	Аналіз і побудова статистичних таблиць, графіків, діаграм, виконання статистичних розрахунків
Демонстрація матеріальних моделей	Читання, співставлення, порівняння, аналіз та виготовлення моделей, схем, профілів

З традиційних для наукової географії методів широко використовується шкільною географією *метод порівняння*. Порівняння за аналогом дозволяє учням виявляти деякі закономірності в розміщенні галузей економіки. Шкільна географія значну увагу приділяє соціальним питання, в ній представлені матеріали, які характеризують комплекс за виробництвом товарів споживання і сфери послуг, організацію відпочинку людей. В той же час не дивлячись на те що шкільна географічна дисципліна запозичила у науковій дисципліні деякі методи дослідження між ними намітився певний розрив: не дивлячись на те, що школярі вивчають географію протягом п'яти років, мають незначний багаж теоретичних знань і практичних вмінь.

Хто з учителів не хотів би володіти універсальним методом навчання, завдяки якому можна було б на 100% досягти поставленої мети? Про такий метод, який працюватиме точно й безпомилково, як годинник, мріяв великий дидакт Я. А. Коменський. Останнім часом в педагогічний лексикон увійшло поняття «технологія навчання». Поняття навчальної технології у географічній освіті перебуває в стадії формування. У педагогічній літературі ми можемо знайти його психолого-педагогічне обґрунтування та чисельні

тлумачення (В. П. Безпалько, Г. К. Селевко, М. В. Кларін, В. М. Монахов, О. М. Пехота, І. П. Підласий). У вітчизняній методичній літературі з географії належним до цієї проблеми можна вважати посібник В. П. Корнєєва «Технології навчання географії».

Слово «технологія» походить від грецьких слів техно — мистецтво, майстерність і логія — слово вчення, поняття. Воно означає сукупність способів впливу на сировину, матеріали або напівфабрикати відповідними знаряддями виробництва. Це поняття належить до епохи розквіту науки і техніки кінця ХІХ — початку ХХ століття. У педагогіці спроби перенести поняття «технологія» на навчальний процес робляться упродовж 100 років. Перша половина ХХ століття характеризується розробками із застосуванням технічних приладів і автоматизованих систем у навчанні, а друга — кардинальною переробкою самого навчального процесу, побудовою його за принципами виробничого процесу з обов'язковим підвищенням ефективності й досягненням учнями запланованих результатів. Усі технології можна поділити на дві групи: промислові і соціальні. Технології в освіті належать до соціальних, у яких початковим і кінцевим об'єктом впливу є людина, а основними параметрами, що зазнають змін, — одна або кілька її якостей. Щоб відокремити соціальні технології від промислових, пов'язаних з виробництвом певного матеріального продукту, до наукової літератури був уведений термін «педагогічна технологія», що є неточним перекладом англійського словосполучення «an educational technology» — «освітня технологія». Поняттям «педагогічна технологія» можна було б користуватись, якби це поняття не застосовувалось так широко і так невизначено. Річ у тім, що під педагогічною технологією розуміють прийоми роботи вчителя в галузі як навчання, так і виховання. У зарубіжній педагогіці значення цього поняття відрізняється від того, яке зазвичай застосовується у вітчизняній педагогічній літературі, й обмежується лише навчанням. Виходячи з понять «освіта» і «навчання», думку про технології можна розвинути й далі. На погляд М. Є. Бершадського, якщо розуміти поняття

«освіта» більш ширше, гнучкіше стосовно конкретнішого поняття «навчання», то можна визначити ієрархію між ними, дидактична (навчальна) технологія є складовою «педагогічної технології». Таким чином, поняття «педагогічна технологія» трансформувалось від початкового уявлення про педагогічні технології як навчання за допомогою технічних засобів, до поняття про педагогічну технологію як про системне і послідовне втілення в практику будь-якого рангу заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу. Є велика кількість означень поняття «педагогічна технологія».

Наведемо найвідоміші:

1. Педагогічна технологія — це системний метод утворення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО).

2. Педагогічна технологія — це науково обґрунтований за допомогою діагнозу і прогнозування варіант дидактичної системи заходів, яка діє на оптимальне проектування та конструювання навчального процесу і гарантує досягнення запланованих результатів навчання, виражених діями учнів (О.К. Пехота).

Остання дефініція найбільше відповідає суті навчальної технології, головною метою якої є навчання. Саме в цьому напрямі наприкінці 1940-х — на початку 1950-х років під керівництвом відомого американського вченого Бенджаміна Блума було виконано дослідження з визначення цілей когнітивної (пізнавальної) діяльності учнів і оцінювання її результатів за допомогою так званої піраміди. В. П. Корнеєв визначає технологію навчання географії як методичний шлях засвоєння конкретного географічного матеріалу, процесуальну частину навчання. На наш погляд, враховуючи сучасні підходи до навчання географії в Україні та за її межами, слід дати таке визначення поняття: педагогічна технологія – це алгоритмізована система застосування дидактичних інструментів (методів, методичних прийомів, форм та засобів навчання), спрямована на досягнення

запрограмованого результату, яка може бути відтворена у навчальній діяльності. Специфіка навчальної технології полягає в конструюванні такого навчального процесу, який гарантує обов'язкове досягнення поставленої мети, запрограмованого навчального результату.

У методиці географії накопичений значний досвід застосування технологій навчання. Серед них найбільш відомі технологія диференційованого навчання, технологія навчально-ігрової діяльності, технологія комунікативно-діалогової діяльності, технології сугестивного навчання (Г. Лозанова, С. Пальчевський), технологія проблемного навчання (М. Махмутов, О. Топузов), тестові технології (Т. Гільберг, Т. Назаренко), технологія структурно-логічних конспектів (П. Барабоха, Л. Вішнікіна), фреймових схем (О. Аксьонова), структурно-інформаційних схем (О. Скуратович, С. Кобернік, Л. Підоріна), опорно-узагальнюючих схем (Л. Круглик), модульна технологія (С. Капіруліна) рейтингова технологія (І. Малафійк). Останні публікації у фаховій літературі свідчать про те, що їх впровадження є досить ефективним.

Учителі географії все частіше стали звертатися до технології проектної діяльності. Зміст цієї технології полягає у досягненні дидактичної мети за допомогою детальної розробки обраної проблеми, в організації дослідницької діяльності учнів.

Таким чином, у професійній діяльності вчителя завжди є простір для пошуку, педагогічної творчості і вже не на рівні традиційної методики, а на наступному — технологічному рівні.

Особистість учня стоїть в центрі всього навчального процесу, що вимагає від вчителя переосмислення цілей і задач сучасного уроку географії з позиції школяра. Тому виникає необхідність ставити учня в позицію дослідника, вчити його спостерігати за ситуаціями у суспільстві, аналізувати оточуючих і події, які точаться коло, вміти їх узагальнювати, прогнозувати, при цьому самому не загубитися у швидкоплинному суспільстві.

Мета шкільної географічної освіти інтегрувати гуманітарні, соціальні, природні знання, які необхідні при формуванні, на їх підставі, таких вмій і навичок, які б стали в пригоді випускникові на протязі подальшого дорослого життя, формували у школярів політичну культуру, економічне і екологічне мислення, створювали гармонію у стосунках між людиною, природою і суспільством. Активізація пізнавальної діяльності учнів – одна з головних умов свідомого засвоєння ними навчального географічного матеріалу.

Компоненти змісту шкільної географії

Основні компоненти змісту географії як шкільного предмету – знання і вміння, на сьогоднішній день вживаними є такі поняття, як компетенції та компетентність, що є визначальними категоріями компетентнісного підходу в освіті.

Сучасна гонитва за іншомовними термінами призводить до неоднозначності у сприйнятті будь-якого наукового поняття, так сталося із поняттями «сталий розвиток», підміна змісту понять науки екологія та стану навколишнього середовища, проблеми виникають із поясненням термінів «компетенція» та «компетентність».

Поняття «компетентнісна освіта» виникло в США і ґрунтувалося на вивченні педагогічного досвіду передових учителів. Термін «компетентнісний підхід» розроблений американськими вченими в 60-х роках минулого століття, а в 70-х роках включений до професійних освітніх програм США та у 80-х роках до професійних підготовчих програм Великобританії та Німеччини (Бовден Дж., 2001).

Свій розвиток та подальше продовження компетентнісний підхід мав у 1997 році у програмі «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» (скорочено «DeSeCo») в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади (Стратегія реформування освіти в Україні, 2003).

«Competence», у перекладі з англійської, означає: уміння, здатність; компетенція, компетентність, здатність (Фелла П., 2001, с.563). Тлумачні словники англійської мови дають цим поняттям наступних значень: достатність, відповідність, уміння виконувати певне завдання, роботу та обов'язок; загальні уміння та навички, розумові здібності (Тлумачний словник англійської мови, 1993, с.200).

За великим тлумачним словником сучасної української мови: компетенція – гарна обізнаність із чим-небудь; коло повноважень певної організації або особи. Компетентний – який має достатній рівень знань в якій-небудь галузі; кваліфікований, ґрунтується на знанні, з чим-небудь гарно обізнаний, тямущий (Бусел В. Т., 2002, с.445).

У деяких наукових працях, терміни компетенція і компетентність вживаються як синоніми (Дж. Равен), у інших вони чітко розмежовуються (В.В. Краєвський, А.В. Хуторський).

На думку Н. В. Нагорної, така невідповідність виникла в наслідок неточного перекладу рекомендацій Ради Європи, коли англійське «competency» помилково перекладалося на співзвучне компетенція. Причиною цього є відповідність двох українських еквівалентів: компетенція і компетентність, одному англійському – competency(e).

М. С. Головань відзначає, що в англійських джерелах застосовується також слово «competency», яке має ті самі значення, що й «competence». Крім того, на основі аналізу етимологічної інформації тлумачного словника, «competency» походить від латинського *competentia*, а це означає, що його потрібно перекладати як «компетенція».

Н. В. Бібік, також, вважає однією з причин не точний переклад з іноземної мови: «запозичення термінології із зарубіжних видань через неточність перекладу внесло безліч непорозумінь у з'ясуванні явищ, які ... не є новими ні для української термінологічної традиції, ні для педагогічної дійсності».

М. С. Головань, стверджуючи, що поняття «компетенції» пов'язане зі змістом сфери діяльності, а «компетентність» завжди стосується особи, характеризує її здатність якісно виконувати певну роботу. Ці поняття «знаходяться у різних площинах».

О. В. Кучай зазначає, що компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює його особисте ставлення до неї та предмета діяльності. Дослідник наголошує, що хоча поняття компетентність і компетенція розмежовані у визначенні, однак сукупно вони відображають цілісність і збірну, інтеграційну суть як результату освіти, так і результату діяльності людини.

Встановлюючи співвідношення між поняттями «компетенція» й «компетентність», зазначаємо необхідність їх розмежування. На основі того, що компетенція визначається певною організацією, установою, державою як наперед задана вимога до знань, умінь, навичок, якими повинна володіти особистість, для успішної діяльності в межах тієї сфери, де ця діяльність буде здійснюватися. Компетентність, в свою чергу, є надбанням самої особистості, визначає якісний рівень, засвоєння в наслідок навчання, знань, умінь навичок та здатності застосувати їх, на основі власного досвіду, в процесі здійснення певної діяльності...

Компетентність виступає в українській мові як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження у певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Цим самим підкреслюється інтегративний характер поняття «компетентність».

А. В. Хуторський вважає, що «компетенція включає сукупність взаємозв'язаних якостей особи (знань, умінь, способів діяльності, досвіду) і є відчуженою, наперед заданою соціальною вимогою (нормою) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері».

Дж. Равен означував компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії. Бути компетентним – значить мати набір специфічних компетентностей різного рівня. Дж. Равен в структурі компетентності виділяє чотири компоненти: когнітивний, афективний, вольовий, навички і досвід.

М. А. Холодна вважає, що компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяють приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності. На її думку, знання повинні задовольняти таким вимогам: різноманітності (множина різних знань про різне); структурованості; гнучкості; оперативності і доступності; здатність до застосування знань в нових ситуаціях; категоріальний характер знань; володіння не тільки декларативними, але й процедурними та конструктивними знаннями; рефлексії, тобто знання про широту і глибину своїх знань.

Українські дослідники по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення набуло визначення компетентності як «сукупності знань і умінь, необхідних для ефективно професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію».

І. В. Родигіна підкреслює головну особливість компетентності як педагогічного явища, а саме, «компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції (хоча, звісно, ґрунтується на останніх), а конкретні життєві, необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану – взагалі будь-якій людині».

Коли мова йде про компетентність як результат опанування знаннями, вміннями, досвідом, акцент робиться на тому, якими повинні бути ці знання,

уміння, досвід. Коли розглядаються компетенції як особистісні новоутворення, на передній план постають питання їх структури, складових компонент і зв'язку між ними. Коли ж йдеться про компетенції, які повинні бути сформовані в освіті, тоді виділяється їх певна кількість.

У «Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти» України серед основних груп компетенцій названі соціальні, полікультурні, комунікативні, інформаційні, саморозвитку і самоосвіти, продуктивної творчої діяльності. У відповідності до розподілу змісту освіти на загальний метапредметний (для всіх предметів), міжпредметний (для циклу предметів чи освітніх галузей) та предметний (для кожного навчального предмета), А. В. Хуторський виводить трирівневу ієрархію компетентностей: ключові; загальнопредметні; предметні. Набір ключових компетентній визначається соціумом, для різних країн є різним і залежить від ціннісних орієнтацій, світогляду окремого співтовариства. Розглянемо співвідношення між знаннями, уміннями та компетентністю. Компетентність є своєрідним «вузловим» поняттям, оскільки воно, по-перше, поєднує в собі когнітивну і діяльну складову; по-друге, в понятті компетентності закладено інтерпретацію змісту освіти, сформованого „від результату”; по-третє, ключова компетентність є інтегративною за природою, тому що вона містить низку однорідних чи близьких умінь і знань, що належать до широких сфер діяльності.

Поняття компетентності більш об'ємніше за поняття знання, уміння, навички; воно містить їх у собі (хоча, зрозуміло, не йдеться про компетентність як про просту суму «знання – уміння – навички»), це поняття трохи іншого значеннєвого ряду. Компетентність – інтегрований результат освіти, що, на відміну від функціональної грамотності, дозволяє розв'язувати цілий клас задач; на відміну від навички є усвідомленою (передбачає етап визначення мети); на відміну від уміння є здатною до перенесення (пов'язана з цілим класом предметів впливу), удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими знаннями,

уміннями, навичками; через усвідомлення загальної основи діяльності зростає компетентність; на відміну від знання існує у формі діяльності (реальної чи мисленнєвої), а не інформації про неї. Крім того, компетентність співвіднесена з ціннісними і смисловими характеристиками особи, має практико-орієнтовану спрямованість.

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні учня (людини) у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій, законів. Відокремлюють методологічні, теоретичні в і емпіричні знання.

Методологічні знання – вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання.

Теоретичні знання – система основних ідей. Тобто методологічними знаннями учні оволодівають не тільки на географії але і на інших шкільних предметах. Методологічні знання складають апарат мислення школярів. Засобом їх учні виражають власне ставлення до оточуючого світу об'єктивного світу. До методологічних знань належать світоглядні ідеї.

Теоретичні знання – це форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності. До них належать: поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності.

Поняття – логічна форма мислення, що відображає істотні зв'язки, властивості й відношення предметів та явищ. Основна функція понять – виділення загального, що досягається абстрагуванням від істотного. Виділяють загальні та одиничні поняття. Поняття закріплюються термінами.

Введення кожного нового наукового поняття є результатом довготривалого пошуку вчених. Визначення поняття являє собою термін і мовленнєву назву. Терміни складають термінологію науки, яка невідокремлена від системи понять і розвивається разом з нею. І якщо ми в географічних словниках 50-60-х років не знаходимо буквально десяток термінів і понять без яких немислимі сучасні географічні дослідження, то це може свідчити посереднім доказом розвитку географії як науки.

Засвоєння знань про об'єкти, що вивчаються, неможливо без формування понять про них. Поняття абстрагують собою уяву і узагальнення характерних подій, ситуацій, предметів – тобто думок про певні події.

Поняття виникають як результат класифікації загальних рис предметів і явищ, завдяки чому ми можемо об'єднати їх в систему для відтворення і використання у процесі спілкування з іншими людьми.

Шлях утворення понять – це відкрите і глибоке осмислення суті законів розвитку природи і людського суспільства. А засвоїти поняття можливо з допомогою системності, яка використовується у дидактиці, оскільки системність – це сукупність знань і логічна послідовність компонентів знань і зв'язків між ними.

Загальні поняття – це класи однорідних явищ, процесів чи об'єктів, які мають загальну назву, наприклад: гори, озера

Одиничні поняття – це конкретні географічні процеси, об'єкти чи явища, які мають власну назву: гори Карпати, Шацькі озера тощо. Одиничні поняття поділяють ще на більш дрібні, наприклад клімат гір Карпат тощо.

Причинно-наслідкові зв'язки – характеризують глибинні відношення між об'єктами, явищами і процесами. Під час вивчення учні оперують категоріями – причина та наслідок. Виявляються зв'язки між об'єктами які вони вивчають, тобто розглядають їх комплексно. В шкільному курсів географії вивчаються зв'язки між природними умовами, ресурсами і впливом на них людини. Закономірності виражають найбільш сталі зв'язки між об'єктами, явищами і процесами, які регулярно повторюються.

Емпіричні знання визначають зовнішні особливості об'єктивного світу. До них належать уявлення і факти.

Уявлення – чуттєво-наочний образ предмету чи природничо-географічних процесів та явищ, що виникає на основі минулого досвіду (даних відчуття та сприймання) його відтворення в пам'яті або уяві.

Факти – безпосередньо сприймаємо подію або явища реальної дійсності. До них належить географічна номенклатура, географічні відомості,

Факти надають відомостям науковості. Використання їх в навчанні полегшує учням осмислювати інформацію.

Вміння (уміння)—це спосіб дії, за допомогою якого учні оперують знаннями, використовуючи їх для рішення навчальних задач.

В залежності від навчальних задач виділяють специфічні географічні вміння – це вміння давати географічну характеристику, застосовувати загальні географічні поняття при вивченні конкретних явищ, процесів чи об'єктів, користуватися географічною картою тощо.

До загально навчальних вмінь належать: вміння працювати з джерелами інформації, робити висновки, узагальнювати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, вміння читати, працювати з підручником.

Висновки:

1. Предмет дослідження методики навчання географії та її головні завдання.
2. Зв'язок методики навчання географії з іншими науками.
3. Міжнародна хартія географічної освіти.
4. Методи наук, що представлені в шкільній географії та їх відображення в навчальному предметі.
5. Процес підготовки вчителя географії до уроку.
6. Характеристика методів навчання за характером пізнавальної діяльності учнів.
7. Методи і форми перевірки знань, вмінь і навичок учнів з географії України.
8. Формування уявлень, понять, вмінь і навичок на уроках географії.

РОЗДІЛ П МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ І ТЕМ

Методика навчання географії України

На сучасному етапі розвитку людства особливої актуальності набула проблема взаємодії суспільства і природи. Сформувати екологічний стиль мислення в учнів як механізм розуміння та розв'язання екологічних проблем – надзвичайно важливе завдання не тільки вчителя, а й держави.

Україна – держава, що багата пам'ятками, населена працьовитими, талановитими людьми. І пізнавати її потрібно не тільки сидячи за шкільною партою, а й мандруючи неоглядними просторами, доторкнувшись до найдревніших історичних та природних пам'яток.

Географія України, по суті, є країнознавством, оскільки вона вивчає частину географічної оболонки, що знаходиться в межах держави – Україна, а також оперує поняттями – населення, розміщення і взаємозв'язок сфер економіки України.

Географія України являє собою систему наук природничо-географічного та суспільно-географічного спрямування, а також сфер наук, що розвиваються на їх стику, це в першу чергу: фізична географія, геоморфологія, кліматологія, метеорологія, гідрологія, ґрунтознавство біогеографія та інші

Предметом вивчення фізичної географії України є її природні умови і ресурси. Вона вивчає окремі компоненти природи України (геологічну будову і рельєф, клімат, поверхневі і підземні води, моря, ґрунти, рослинний і тваринний світ, їх взаємозв'язок та взаємодію, а також природні ресурси країни (мінеральні, кліматичні, водні, земельні, рослинні, тварини).

Фізична географія України також досліджує історію формування природних компонентів та змін ландшафтів під впливом діяльності людини.

Одним із завдань фізичної географії України є виявлення, аналіз та оцінка екологічних проблем, що виникають в процесі природокористування, їх сучасний прогноз та розробка науково обґрунтованих природоохоронних

заходів. Таким чином, можна казати про те, що фізична географія України є найважливішою з наукових дисциплін, що здійснює довготривалий та постійний контроль за якістю навколишнього середовища та життєдіяльності людини і людського суспільства в загалом.

Введення українознавчої інформації в шкільну навчальну програму з географії корелює рівень сформованості географічної культури, ефективність вияву якої визначають: відповідний рівень географічних знань, географічної свідомості та користування активним науково-географічним словником. Задля формування географічної культури в учнів недостатньо використовується інваріантна частина навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема, дещо нівельовано потужний потенціал українознавчих понять географічного змісту. Усе це дає підстави стверджувати, що розроблення і впровадження географічної інформації українознавчого спрямування на краєзнавчому матеріалі сприятиме розв'язуванню проблеми диференційованого навчання.

Розвиток науки про Україну та українство відбувався у нерозривній єдності із самоусвідомленням, консолідацією, самоствердженням українського народу, формуванням суспільних і державних форм його буття. Виходячи з цього українознавство як окремий предмет і як інтегративна система знань мала би стати основою всіх ланок нової системи освіти.

Особливо це спостерігається саме на уроках географії, адже учень отримує окремі елементи географічних знань починаючи з початкової школи в курсі «Я і Україна», де через українознавчу інформацію формуються географічні поняття і знання. Поглиблення цих знань відбувається в 5-му класі під час вивчення пропедевтичного курсу «Природознавство», у якому на доступному для учнів рівні формуються початкові уявлення про Землю та про країну в якій мешкає учень.

Географія 6-го класу – є першим систематичним курсом нового шкільного предмета. У процесі вивчення географії в шестикласників формуються уявлення про Землю як природний комплекс, про особливості

земних оболонки та їх взаємозв'язки, про кількість і розміщення населення земної кулі, людські раси, положення України та окремих держав на політичній карті світу. Таким чином, у 6-му класі розпочинається формування загальної географічної культури школяра та поступове навчання картографічній мові. Учні оволодівають основними географічними уявленнями та поняттями релевантними з Україною.

Шкільний географічний курс, що вивчається в 7-му класі має назву «Географія материків і океанів», здавалось мало що є спільного з Україною, але аналізуючи навчальну програму, що розташована на сайті Міністерства освіти і науки України, знаходимо таке речення: «У новій програмі посилено українознавчу спрямованість (підкреслено автором) курсу 7-го класу, тобто вивчення територій та об'єктів здійснюється з урахуванням їх зв'язків з Україною, із сучасними пріоритетами нашої держави, що значно розширює загальнокультурну компетентність учнів». Отже через українознавчий зміст регіональної географії навчальні тексти підручників з географії для 7-го класу містять відповідну інформацію.

Вивчення географії у 8-му класі курсу «Україна в світі: природа, населення» – спрямоване на формування цілісної науково-географічної картини своєї держави на основі комплексного її дослідження. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, закласти знання про природу та сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як цілісну країну, в якій відбуваються різноманітні глобальні та регіональні процеси.

Вивченням географії у 9-му класі (Україна і світове господарство) завершується географічна освіта учнів в основній школі на базовому рівні. Провідною метою є формування знань про тенденції розвитку національного та світового господарства й визначення місця України в сучасному світі.

Отже, аналізуючи навчальні програми знаходимо інформацію українознавчого характеру.

Завдання українознавчого змісту в шкільних географічних курсах – вивчити основні поняття, методи і проблеми українства на прикладі власної області; виявити загальні географічні закономірності розвитку українознавства, розуміння яких необхідне учням для обрання відповідного профілю в старшій школі, а також для формування в них цілісної картини світу для студентів вищих навчальних закладів.

Для учня наука географія починається з класної кімнати, шкільного подвір'я, кварталу власної вулиці, свого міста чи села тощо. Ця просторова різноманітність створює можливість розвивати у школярів властивість до сприйняття оточуючого світу засобами «грою масштабів» в межах тієї території, яка є предметом вивчення на різних етапах шкільної географічної освіти.

Д. Д. Семенов писав: «Найкраще розпочинати викладання географії з околиць тієї місцевості, в межах якої живуть учні, шляхом порівняння близьких об'єктів з віддаленими. Із цікавих оповідань діти без значних зусиль усвідомлюють суть різноманітних явищ природи, опановують географічні терміни, не заучуючи на пам'ять дослівних визначень».

Разом з тим, географія включає у власне коло: пізнання, уявлення і поняття про місцевості і географічні явища. Це потребує від вчителя формування в учнів не тільки просторових, але і абстрактних понять. Така комбінація просторовості (конкретності) і абстрактності мислення в географії потребує спеціальної методики, що формують так зване «дискурсивне мислення» (за А. В. Даринським).

Українознавче навчання, зокрема під час вивчення географії, полягає не тільки в поінформованості учнів, а й у засвоєнні наукових географічних знань про закономірності розвитку природи, як основи для прийняття оптимальних рішень із спостереження просторово-часових географічних закономірностей. Оволодіння понятійно-термінологічним апаратом науки географія, відбивається у визначеннях в підручниках, таким чином учні створюють власний словниковий науковий географічний словник, котрим

користуються протягом навчального часу, все це впливає на інтелектуальний розвиток школярів.

До фундаментальних географічних понять, що несуть в собі українознавчу змістову складову слід віднести «простір», «територія», «регіон», «країна», «нація», «природа», «етнос». Всі ці поняття присутні в понятійній базі природничої і суспільної галузях географії, а поняття «Україна» є системоутворюючим для курсів «Українознавство» та «Країнознавство». Для всіх фундаментальних географічних понять доповнючими будуть їх регіональні аналоги. Якщо ми формуємо поняття території, то його регіональним аналогом стане конкретизоване поняття про територію країни, в нашому випадку – України. Вивчаючи будь-яку територію, регіон чи материк робимо акцент в прив'язці до України. Таким же чином, розкривається регіональний зміст понять «територія».

Основним завданням шкільних географічних курсів є – формування у учнів основної школи наукових понять через розкриття основних географічних закономірностей. Засвоєння цих закономірностей при формуванні українознавчої інформації географічного змісту має велике значення оскільки звільняє від запам'ятовування величезного фактологічного матеріалу і водночас підвищує міцність, глибину знань та патріотизм. Спеціальних досліджень, присвячених проблемі формування українознавчих понять в учнів основної школи на широкому експериментальному матеріалі, нами не виявлено.

Тому саме цим посібником ми будемо намагатися допомогти вчителю географії більш широко розкрити українознавчий зміст шкільної географії і таким чином пов'язати всі шкільні географічні курси, адже в навчальній програмі сказано: «Навчальна програма з географії, розроблена на основі положень Державного стандарту базової і повної середньої освіти, згідно з яким шкільна географічна освіта є складовою освітньої галузі «Природознавство».

Загальноосвітня цінність шкільної географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, в якому протікає життя людини. Шкільна географія спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоекологічних подіях у державі і світі.

Географія є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому»

Теми, що містять україно змістову інформацію,
в різних курсах шкільної географії (як приклади)

клас	Назва теми	Україно змістові лінії програми	Як можливі приклади
6-й	Відкриття нових земель та навколосвітні подорожі	Ю. І. Лісянський	Пам'ятник Ю. Лісянському в Ніжині. Робота з картами атласу: Знайдіть ім'я Лісянського на карті світу: в групі Гавайських островів - острів Лісянського, підводна гора біля о. Памушир (Курильські острови, півострів Лісянського на північному узбережжі Охотського моря
	Географічні координати	Географічні координати свого населеного пункту	Найвіддаленішою географічною точкою території України є острів Зміїний, або Фідонісі, який знаходиться у північно-західній частині Чорного моря, за 37 км від Кілійського гирла Дунаю. Його площа — 1,5 кв. км; належить до Одеської області. Робота з к/к
	Літосфера	Форми рельєфу своєї місцевості	Найбільша гірська система в Україні — Українські Карпати, які є частиною східних Карпат. Підносяться вони на заході, у межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, і простягаються смугою завдовжки понад 270 км і завширшки 100-110 км. Українські Карпати — середньо високі гори, їхня пересічна висота 1000м.
	Атмосфера	Ознаки погоди у своїй місцевості	Ця чи не найдавніша гора розташована поблизу села Дністрово-Кам'янка на

			Дніпропетровщині. Вона має цікаву властивість — створювати шум у безвітряну погоду. Про <u>гору-барометр</u> місцеві мешканці знають: коли гора «шумить» — чекай зміни погоди. І вони ще ніколи не помилялись. Секрет того явища в тому, що узвишся розташоване в районі повітряної течії, або простіше — на протязі. Цю особливість природи використовували спостережливі предки, вибираючи місця для будівництва вітряків. Досі в народі розповідають про чудо-млин, який колись стояв неподалік і безупинно крутився навіть у найспокійнішу погоду.
	Гідросфера	Річки, озера й болота у своїй місцевості, районі, області	Найбільшим озером в Україні є Ялпуг (Ялпуг) у заплаві Дунаю, в Одеській області. Довжина його 39 км, ширина до 5 км, пересічна глибина 2 м, а площа 149 кв. км. Живиться озеро переважно за рахунок паводкових вод Дунаю та річок Ялпуг і Карасулак.
	Біосфера і ґрунти	Використання ґрунтів, рослинного і тваринного світу своєї місцевості	На території України зосереджено 1/4 всіх запасів чорнозему на планеті. Чорноземні ґрунти при правильній обробці дають найбільшу кількість врожаю. Під час Другої Світової війни фашисти вивозили чорнозем в Німеччину на потягах.
	Природні комплекси	Природні комплекси своєї місцевості та ті що змінені людиною	Найдовша печера в Україні — Оптимістична, що знаходиться в гіпсах Поділля (Тернопільська область). В ній розвідано і закартографовано 175 км ходів на глибині 20 м. Це одна з найдовших печер у світі. Поруч, теж в Тернопільській області, розташована друга за довжиною печера Озерна, довжина її лабіринту 114 км.
	Кількість і розміщення населення Землі	Кількість населення своєї області, міста, села, тощо	Сотні видатних українців були та залишаються творцями світової історії. Художники та науковці, політики та композитори, актори та письменники – всі вони дають нам можливість за кордоном чи в себе вдома з гордістю сказати: «Я – українець!» Україна займає 4 місце в світі за кількістю громадян з вищою освітою.
	Держави світу	Держави-сусіди України	Найбільша за площею європейська держава, що межує з Україною є Білорусь
	Вплив людини на природу	Види господарської діяльності у своїй місцевості	Перші законодавчі акти про охорону природних багатств на території України були видані за часів Київської Русі. Так, «Руська правда» — збірник норм права Ярослава Мудрого — встановила відповідальність за незаконний відстріл

			бобрів, деяких рідкісних видів птахів. Вже в той час на території Київської Русі, зокрема у Володимир-Волинському князівстві, створювалися свого роду заповідні угіддя, насамперед у лісових масивах, де регламентувалися полювання та деякі інші види природокористування.
7	Екологічні проблеми материків та океанів	Екологічні проблеми своєї місцевості та шляхи їх розв'язання.	<p>Однією з найбільш серйозних екологічних проблем України сьогодні можна вважати проблему утилізації і переробки різних відходів. В країні діє близько 800 офіційних звалищ, загальна кількість сміття на яких перевищила 35 млрд. т. Щорічно ця цифра зростає ще на сімсот-вісімсот тисяч тонн. За інформацією Міністерства екології та природних ресурсів, загальна площа всіх полігонів з відходами вже займає 4% площі України. Речовини, які виділяються в результаті хімічних реакцій на полігонах твердих побутових відходів, здатні перетворити територію України на одну суцільну зону екологічного лиха. Адаже небезпечні хімічні речовини і бактерії просочуються в ґрунт, потрапляють в повітря та ґрунтові води, отруюючи життя на відстані десятків кілометрів від звалища.</p> <p>За інформацією Міністерства екології та природних ресурсів України, щорічно середньостатистичний українець викидає на смітник близько 250 кілограмів побутових відходів. З цих 250 кілограмів мінімум 50 можна відправляти не на звалище, а на пункти прийому вторинної сировини, що дозволило б скоротити кількість твердих побутових відходів на 10 мільйонів кубометрів.</p>
7	Африка	Зв'язки України з державами африканського континенту	<p>Під час англо-бурської війни (Південна Африка) в 1899-1902 рр. командир одного з загонів бурів, українець Юрій Будяк, врятував від розстрілу одного молодого англійського журналіста. Згодом останній допоміг Будяку вступити до Оксфордського університету. В 1917 р. Юрій працював в уряді Української Народної Республіки. В 1943 р. Юрій Будяк помер в радянському концтаборі. Англійського журналіста звали Вінстон Черчилль.</p> <p>Африка, і, зокрема, її близькосхідний регіон, як відомо, величезна кладова «чорного золота» - нафти. Нині опра-</p>

			цьована схема поставок даної сировини в Україну з проміжною переробкою в деяких країнах і подальшим транспортуванням по трубопроводах, які залишилися ще від РЕВ (Рада економічної взаємодопомоги). Проект виключно вигідний і економічно і, у випадку успішного його вирішення, здатний позбавити нашу країну від відомої монопольної енергетичної залежності.
Австралія	Господарські (економічні) зв'язки України з Австралією	В Австралії мешкає 150-тисячна українська діаспора. Голова Союзу українських організацій Австралії – Стефан Романів, голова Української громади Вікторії – Юрко Федішин. 20 серпня 2001 року у Києві за адресою вул. Івана Кудрі, 13/2 було відкрито «Українсько-австралійський дім», послугами якого можуть скористатися представники культури, науки, освіти, бізнесових кіл, усі, хто прагне розвивати і зміцнювати українсько-австралійські зв'язки. Українською католицькою церквою у Сідней було збудовано храм Св. Андрія, в Мельбурні – собор Св. Петра та Павла. У Сідней діє декілька ансамблів бандуристів. У Південній Австралії в м. Аделаїді функціонує музей українського мистецтва та Австралійсько-Українське товариство.	
Південна Америка	Зв'язки України з державами Південної Америки	Важливе значення розвитку українсько-аргентинських відносин для обох країн зумовлене рядом історичних факторів. Аргентина першою серед країн Латинської Америки 5 грудня 1991 року визнала незалежність України і першою в регіоні встановила з нею дипломатичні відносини 6 січня 1992 року. Аргентина також була першою країною у світі, яка визнала Українську Народну Республіку і встановила з нею дипломатичні відносини у лютому 1921 року. 3 березня 1993 року у Буенос-Айрес діє Посольство України, а з травня 1993 року в Києві — відповідно аргентинське посольство. В Аргентині постійно проживає сьома за чисельністю українська діаспора у світі, яка налічує понад 300 тисяч осіб. Іван Бандура – ґрунтознавець і гідролог, автор друкованих праць українською та іспанською мовами, родом із Полтавщині, після концтабору під Мюнхеном перебував	

			на державній службі в Аргентині.
	Антарктида	Українська дослідна станція «Академік Вернадський»	«Академік Вернадський» — українська антарктична станція. Заснована у лютому 1996, коли станція Фарадей була передана Україні Англійським Антарктичним Товариством і перейменована в «Академік Вернадський». У 1992 р. Росія оголосила себе правонаступницею всіх антарктичних станцій Радянського Союзу і відмовила Україні в передачі однієї із них. Упродовж лютого-серпня 1992 р. направлено ряд ініціативних листів вчених і спеціалістів, звернень установ і організацій до державних органів щодо необхідності відновлення і продовження Україною діяльності в Антарктиці. У серпні 1992 р. Парламент України схвалив документи про приєднання України до Антарктичного договору, а 26 жовтня 1993 р. утворено Центр антарктичних досліджень (згодом — Український антарктичний центр), який очолив П.Ф. Гожик. У листопаді 1993 р. Великобританія розповсюдила серед посольств пропозицію про передачу станції Фарадей. Станцію названо на честь видатного українського вченого академіка Володимира Івановича Вернадського (1863-1945), який у 1918 р. став першим президентом Академії наук України. Того ж року заснував наукову бібліотеку, яка тепер є найбільшим в країні зібранням літератури з усіх галузей знань, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Відомий геолог, дослідник хімічного складу земної кори, він створив теорію ізоморфізму, став фундатором вчення про біосферу і ноосферу.
	Північна Америка	Україна і держави Північної Америки	Канада – це перша країна, яка визнала незалежність України. Саме в Канаді проживає найчисельніша українська діаспора. Розвиток відносин у перші роки незалежності України характеризувався активним діалогом на міждержавному рівні, символічне місце в якому належить візиту Генерал-губернатора Канади українського походження Рамона Гнатишина 28 вересня 1992 року, який став першим офіційним візитом Глави Канади в Україну. Особливе місце у двосторонніх відносинах належить питанням культурно-гуманітарного

			співробітництва, та зокрема, підтриманню зв'язків з українською громадою Канади.
	Євразія	Зв'язки України з державами Азії та Європи	В містечку Бердичів (Житомирська область) в костелі Святої Варвари 14 березня 1850 р. місцева красуня Евеліна Ганська була повінчана з Оноре де Бальзаком. У цьому ж містечку тривалий час жив Фредерік Шопен, який крім написання музики також керував роботами з реставрації тамтешнього органу.

Шкільне краєзнавство та краєзнавчий принцип у навчанні географії України

В становленні наукового світогляду учнів поряд з іншими предметами важливу роль відіграє курс географії України. Він завершується вивченням географії своєї країни. Особливості природних умов та розміщення продуктивних сил України розкриваються на основі вже відомих загальних географічних понять. Раніше сформовані знання набувають методологічного значення. Основне завдання полягає в тому, щоб систематизувати й конкретизувати знання, розвивати практичні вміння й навички, застосовуючи їх при складанні фізико-географічних й економіко-географічних характеристик країни та її окремих регіонів. Сприймаючи навчальний матеріал скрізь призму вже усвідомлених закономірностей, учні творчо осмислюють навколишню дійсність, привчаються розглядати конкретну географічну інформацію як вияв загальних закономірних зв'язків. У них розвивається науково географічне мислення.

У шкільному курсі географія України треба не лише дати учням знання про природу і економіку своєї країни, а й навчити їх узагальнювати, сформувані у них образ України.

Важливе значення в системі географічної освіти має шкільне краєзнавство. В педагогіці під шкільним краєзнавством розуміють всебічне, поглиблене вивчення свого краю учнями під керівництвом вчителя, яке здійснюється з навчально-виховною метою. Воно спрямовується на збирання та вивчення краєзнавчих матеріалів. Шкільні навчальні програми з географії передбачають використання знань про рідний край як опорних у

вивченні цього предмету, тим більше всі розділи й теми можна подавати за аналогією з Україною.

Краєзнавство — збір, накопичення і популяризація відомостей про певну територію з різних точок зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо. Краєзнавство є також суспільним рухом.

Існує кілька визначень цього терміну, зокрема географ Олександр Барков вважав, що краєзнавство — це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, таких, що ведуть до єдиної мети — наукового і всебічного пізнання краю.

Саме О. Барков надав винятково важливого значення краєзнавству як могутньому засобу патріотичного виховання. Він вважав, що між Батьківщиною і рідним краєм існує нерозривний зв'язок. Любов починається з рідної місцевості, розширюється до меж всієї країни. Любов до рідного краю живить любов до Батьківщини.

Дослідницький інтерес до шкільного краєзнавства характерний для вітчизняної педагогічної думки. Окремі методичні аспекти сучасного шкільного краєзнавства розробляли: В. В. Бенедюк, Л. М. Булава, В. М. Герасимчук, М. П. Задорожний, Л. І. Зеленська, С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко, В. П. Корнєєв, О. В. Корнєєв, М. Ю. Костриця, М. Г. Криловець, О. М. Маринич, І. В. Мельничук, Н. В. Муніч, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, В. В. Обозний, М. П. Откаленко, В. Ю. Пестушко, Б. П. Пічугін, В. О. Сасихов, В. С. Серебрій, П. С. Скавронський, А. Й Сиротенко, О. Я. Скуратович, О. В. Супричов, М. С. Топузов, О. М. Топузов, О. Г. Топчієв, Г. Ш. Уварова, Б. О.Чернов, М. І. Шиманський, П. Г.Шищенко, М. Т. Янко, В. С. Яценко та інші.

Першим, хто звернув увагу на краєзнавство в освіті став творець народної національної школи в Україні, видатний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський, який теоретично обґрунтував необхідність

використання краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі та поклав початок практиці шкільного краєзнавства.

Краєзнавство як педагогічне явище К. Д. Ушинський розглядав всебічно, вбачаючи в ньому могутній засіб вивчення Батьківщини. Він першим запропонував увести до навчальних планів початкових шкіл України предмет батьківщиназнавство.

Інший видатний український педагог – Софія Русова, нерозривно пов'язувала вивчення географії з краєзнавством. Вона запропонувала створити товариство організації подорожей — прототип сучасних центрів туризму і краєзнавства сучасної молоді.

Але лише Степана Рудницького можна вважати фундатором українського географічного краєзнавства. Саме він розробив дидактико-методичні основи навчання географії у школах різних рівнів, підготував і видав навчальні посібники з географії і популярні книги з географії України, розробив шкільні географічні карти («Початкова географія для народних шкіл» 1919 р., «Україна — наш рідний край», 1921 р.; «Коротка географія України» у 2-х томах, 1924 р., «Основи земле знання України», 1926 р.

Рудницький розглядав краєзнавство у тісному зв'язку з географічною освітою, оскільки в Академії наук він очолював відділ краєзнавства, то і відстоював позицію комплексного краєзнавства, яке б ґрунтувалося на синтезі всіх його видів – етнографічного, історичного, природознавчого, географічного, літературного тощо.

Крім того, значний внесок у розвиток шкільного краєзнавства зробив в 30-ті роки ХХ ст. Антон Макаренко, який разом із вихованцями комуни імені Ф. Дзержинського щорічно проводив літні туристські подорожі, перетворюючи їх на частину навчально-виховної роботи.

У післявоєнний час шкільне краєзнавство стало засобом, найефективнішим для подолання формалізму у викладанні географії. Тому зростає кількість шкіл, що ведуть краєзнавчі дослідження. Організаційно-

методичну допомогу школам надають дитячі екскурсійно-туристичні станції та будинки піонерів.

У навчальні програми з географії за 1957 рік введено обов'язкові екскурсії поблизу школи, завданнями яких стало забезпечення краєзнавчого підходу у викладанні географії.

Для узагальнення досвіду краєзнавчої роботи у тематику перших Всесоюзних педагогічних читань, які відбулися на початку 1968 року, включено доповіді про використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання, про конкретні методи та форми реалізації краєзнавчого принципу у викладанні географії в школі при переході на нові програми. Доповіді засвідчили серйозне і глибоко продумане ставлення вчителів географії до краєзнавчої роботи, використання ними зібраних краєзнавчих матеріалів для розвитку та поглиблення географічних знань учнів.

Географ-методист О. С. Половинкін, пов'язуючи організацію і методику краєзнавства з викладанням географії в школі, так само, як і О. С. Барков, високо оцінював роль краєзнавчого напрямку в шкільній роботі як важливого засобу боротьби з формалізмом у викладанні предмета.

Великий внесок у розвиток краєзнавства видатного економіста-географа, Микола Баранський, який вважав, що по кожному великому району країни на допомогу школі повинні бути підготовлені краєзнавчі посібники, що розкривали б специфічний зміст краєзнавчих матеріалів і методику їх використання з навчально-виховною метою. Його фундаментальна праця «Методика викладання економічної географії», містить розділ, в якому розкривається зміст географічного краєзнавства, значення краєзнавчого підходу та заходи щодо посилення його у викладанні географії. Микола Баранський підкреслював, що в основу шкільного краєзнавства закладена думка, що своє зрозуміліше, простіше, ніж чуже і далеке.

В. О. Сухомлинський вважав, що учень стає справжньою людиною, патріотом, коли він разом із педагогом торує шлях від любові до рідного краю до розуміння історичної долі народів світу.

Що ж слід розуміти під поняттям «батьківщина», «рідний край», «своя область», «місце народження», «місце проживання» - адже в них геть різний зміст.

Звернемося до колег: в літературі з методики краєзнавства поняттям «рідний край» охоплюють ділянки, доступні для безпосереднього вивчення учнями. Відомі різноманітні способи для визначення поняття «рідний край». Наприклад, способом, що користуються вчителі для усвідомленого розуміння цього поняття є власна думка самих учнів. Учні вказують слова: рід, рідня, родичі, родовід тощо. Поняття «рід» згадувалося в історичному оповіданні «Пригоди Бори вовка». Отже, рід – це найдавніша людська спільнота, ще за первісного часу, колектив близьких, кровних родичів. Самі слова «рід», «рідний» – давньослов'янські. Теж саме відбувається із поняттям «край». Повинні бути названі чотири основні значення:

1. Кінець (край села).
2. Зріз (край тканини).
3. Місцевість, сторона («Київський край» - Київщина);
4. Велика адміністративно-територіальна одиниця в деяких країнах (Грузія, Росія, Чехія).

Від різних значень цього слова походять і такі слова, як: крайник – прикордонний мешканець; крайниця – кордон; крайнюк – той, що живе край села; крайовець – дерево, що росте край лісу; крайовий – місцевий. Цікаво, що слово край є і в інших слов'янських народів: болгар, словаків, сербів, хорватів, словенців.

Отже, поняття «край» теж старослов'янське. Воно є похідним від слова «кроїти», з первісним значенням «відрізок». Згодом його почали вживати у значенні «межа, кінець, берег», а ще через певний час як «окраїнна смуга землі або земля відділена межами».

Структура і особливості програми курсу «Географія України»

В наш час в розвитку країни на перший план виступає людський фактор. Наше суспільство як ніколи має потребу в громадянах, які здатні мислити і діяти самостійно, творчо, без підказки і сліпого копіювання закоренілих зразків. Для нашої освіти перехід економіки на інтенсивний шлях розвитку і пов'язане з ним збільшення ролі людського фактору виступає як соціальне замовлення на творчу, працьовиту і ділову особистість. А, відтак кінцевою метою навчання повинні стати не тільки знання, але і практичні навички при формуванні особистості учня.

Забезпечити реалізацію навчально-виховних завдань, що ставляться перед процесом навчання географії України можна лише чітко усвідомивши його структуру, зміст і місце в системі географічних знань.

Спираючись на останні виклики суспільства та оптимізацію та осучаснення навчальної програми спостерігаємо певні зміни, що відбулися в змісті. Свідомо не даючи зміст навчальної програми з географії (з ним можна ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України) схарактеризуємо його.

Вивчення географії у 8 класі (Україна у світі: природа, населення) спрямоване на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформуванати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури, відчутти себе справжнім патріотом своєї держави.

Програма курсу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 6 годин становлять резерв часу. Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, що реалізується у поєднанні фізико- та суспільно-географічних складників під час вивчення природних комплексів і населення України та свого регіону з урахуванням уже здобутих знань про природу материків і океанів, населення країн світу з курсу географії, що вивчався у 7 класі.

Зокрема, вивчення населення України здійснюється на основі тем про населення світу в курсах географії у 6 та 7 класах та внаслідок поглиблення їх змісту.

Особлива роль географії у 8 класі полягає у значному її світоглядному потенціалі й тісних взаємозв'язках змісту із сучасністю та особистим досвідом учнів. Для досягнення окресленої мети вивчення географії у 8 класі спрямоване на вирішення таких завдань: сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як цілісну країну, в якій відбуваються різноманітні глобальні та регіональні природні, суспільно-географічні та екологічні процеси; розкрити нові географічні поняття і закономірності та поглибити й узагальнити вже сформовані теоретичні знання з фізичної та суспільної географії; сформувати уявлення про окремі поняття суспільно-географічного змісту; продовжити розвиток практичних умінь та навичок самостійної роботи, що сприятимуть активній соціально-відповідальній поведінці учнів у географічному просторі країни.

Програмою передбачено виконання 12 практичних робіт, з яких 4 є обов'язковими для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток умінь та навичок роботи з картами та іншими джерелами географічної інформації; виявлення зв'язків природи і суспільства в межах України, їх взаємного впливу, що сприятиме подальшому розвитку в учнів навчально-пізнавальної компетенції і формуванню ціннісно-сміслової та соціально-професійної компетенцій. Запропоновано також завдання творчого характеру (дослідження), які, як і в попередніх курсах, можна оцінювати вибірково.

Вивченням географії у 9 класі (Україна і світове господарство) завершується географічна освіта учнів в основній школі на базовому рівні. На цей курс відведено 52 години (1,5 години на тиждень). Провідною метою є формування знань про тенденції розвитку національного та світового господарства й визначення місця України в сучасному світі. Зазначена мета передбачає реалізацію таких завдань: сформувати нові географічні поняття й базові знання про суспільну географію та особливості розвитку сучасного

господарства в Україні і світі; ознайомити із структурою світового господарства та її відображенням в економіці України, найважливішими глобальними проблемами людства; навчити виявляти та аналізувати економічні, соціальні й екологічні процеси та явища на глобальному, регіональному і локальному рівнях; показати роль міжнародного співробітництва у розв'язуванні глобальних проблем людства; розвивати в учнів пізнавальний інтерес, інтелектуальні та творчі здібності, самостійну навчальну діяльність шляхом пошуку та опрацювання географічної і статистичної інформації з різних джерел.

Важливим принципом побудови змісту географії у 9 класі є інтеграція, яка реалізується через поєднання суспільно-географічних складових під час вивчення особливостей розвитку та розміщення господарства в світі, Україні та своєму регіоні. Курс має чітко визначену практичну спрямованість, яка реалізується в ході виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень. Програмою передбачено виконання 8 практичних робіт, з яких 4 є обов'язковими для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації. Завдання творчого характеру учні виконують за бажанням, а вчитель оцінює їх за власним вибором.

Запропонований розподіл годин за розділами і темами у програмах курсів географії є орієнтовним. Резервну частину навчального часу учитель може використати на свій розсуд з метою більш глибокого вивчення або повторення певного навчального матеріалу з урахуванням здібностей та навчальних можливостей учнів конкретного класу.

Досвід вчителів свідчить, що збільшення в навчальному процесі частки самостійної роботи сприяє підвищенню інтересу до предмета, міцному засвоєнню матеріалу, виробленні умінь і навичок, корисних у практичному житті. Вивчення матеріалу краще організовувати у формі відвертої розмови, емоційної бесіди, самостійних і практичних робіт. Велике виховання мають уроки, проведені на природі безпосередньо. Використання різноманітних

форм і методів проведення занять дає учням змогу набагато глибше пізнати власну країну.

Зміст усіх тем об'єднаний загальними навчально-виховними завданнями, реалізація яких допомагає підняти його на більш високий дидактичний рівень.

До таких завдань слід віднести: цілеспрямоване формування у учнів уявлень і понять про природу, природничо-географічні процеси, природні явища; систематичне формування конкретних понять про рельєф, корисні копалини, гірські породи, погоду, водойми, ґрунти, рослинний і тваринний світ, охорону природи; розкриття окремих компонентів природи; забезпечення зв'язку змісту курсу фізичної географії України з практичним життям; вироблення в учнів переконання необхідності охорони природних багатств при цьому характеризувати взаємозв'язок із суспільною географією України.

Сучасний варіант навчальної програми пророблено у відповідності з концепцією географічної освіти, концепцією національної загальноосвітньої школи, державним стандартам загально-географічної освіти. Спрямованість сучасної освіти на гуманізацію та особистісне зорієнтований підхід, підвищення ролі індивідуальних здібностей, нахилів, інтересів і обдарованості дітей, зміцнення суверенітету України як держави, створюють об'єктивні передумови для посилення позиції географії України у навчальному плані.

При вивченні географії своєї області доцільно цей розділ розглядати у порівнянні з великою територією, до якої входить та область, в якій проживає учень. Для здійснення краєзнавчого підходу доцільно головну увагу приділяти аналізу природи області, її багатств на місцевому матеріалі.

Важливе завдання педагогіки – розробити наукові основи змісту навчання в школі. В її рішенні велика роль належить не тільки методиці навчання, а й особливим методикам викладання навчального предмету. В запропонованій методиці в зв'язку з удосконаленою програмою

сформульовані основні вимоги до знань і вмінь учнів, на формування яких слід звернути увагу під час викладання.

При вивченні географії України, учні продовжують знайомитися з деякими методами наукового дослідження (профілів, спостереження за природними явищами, обробка матеріалів спостережень). Навчання продовжує розумовий розвиток учнів і перш за все розвиток в них географічного комплексно-спрямованого мислення, коли території і окремі компоненти природи розглядаються в комплексі при постійному встановленні причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Навчання здійснюється в єдиному процесі разом з вихованням учнів. Перед курсом стоять різні навчальні цілі: спонукати розвитку національного патріотизму, виховувати бережливе ставлення до національних багатств тощо.

Вивчення курсу спонукає заглибити розуміння учнями світоглядних ідей про єдність, цілісність і безперервність розвитку природних явищ і процесів. Це допомагає виховувати у учнів бережливе ставлення до природи, переконує їх в тому, що природу варто використовувати, не порушуючи взаємозв'язок, який склався у природних компонентах.

Курс має певний внесок в профорієнтаційну роботу серед учнів, розкриваючи в зв'язку з вивченням окремих компонентів природи України значення і характер діяльності топографів, геологів, синоптиків, геодезистів.

Зміст і особливості вступного уроку

Урок з географії відрізняється від уроків з інших предметів своїми особливими цілями, специфічним характером географії, локальним і комплексним розглядом явищ, поєднанням вербального навчального матеріалу з наочним особливо із картою, використанням різноманітних географічних особливостей (статистичних матеріалів, довідників, картосхем, діаграм тощо). Все це разом заклало необхідність у особливій методиці географії, головним об'єктом вивчення якої і є урок географії.

Яким же має бути перший урок курсу «Географія України». Розглянемо структурні моменти першого уроку.

1. Будь який початок починається з привітання. Взаємне привітання – елементарний акт вічливості і одночасно початок навчального процесу, початок спілкування вчителя й учнів. Вже за характером привітання можна робити висновки про характер відносин між учнями й вчителем. Привітання має виражати взаємну повагу, симпатію, бажання добра. Воно – перший ключ до співпраці, саме так його слід розуміти і сприймати. Ось чому не можна процедуру вітання здійснювати недбало і формально. Привітання вчителя – це заявка на те, в якому психологічному режимі він проведе урок, відповідь учнів – реакція на цю заявку. На жаль, деякі вчителі нехтують якістю цієї процедури, привітання відбувається формально, «скрізь зуби», поспіхом, учні не налаштовуються на сприйняття нової пізнавальної інформації, дикі вчителі не розуміють значення цієї навчально-організаційної й виховної процедури, що веде до поступової втрати учнями навичок здійснення вітання, сформованих раніше (особливо в початковій школі).

2. Наступний етап – це перевірка готовності учнів до уроку. Тут вчителя має цікавити зовнішній вигляд учнів, їх робоча поза, стан робочого місця. У якійсь мірі при дотриманні такту і почуття міри цей момент можна використовувати для формування смаку, еталона зовнішності (в такому випадку вчитель сам має бути еталоном).

3. Перевірка підготовленості класного приміщення до уроку – небайдужість про його стан говорить про турботу до здоров'я кожного, хто перебуває в ньому. Піклування про стан власного здоров'я формує здоровозбережувальні навички як до стану свого організму, так і до стану довкілля в цілому й як формування почутті власної гідності. Не гідно сидіти в запаскудженій кімнаті, дихати пилом, виділяти запах смердючих дешевих цигарок тощо.

4. Організація уваги. Необхідно вміти встановити чітку межу, що видокремлює зміну від перерви до уроку, від уроку до уроку. Створити нову

психологічну ситуацію швидкого налаштування зосередження на предметі навчального заняття. Організовуючий вплив на учнів надає психологічний стан вчителя в момент його появи в класі. Починати урок без попередньої організації уваги учнів, неуважність вчителя до їх психологічного стану або його прагнення різко форсувати їх зосередження шляхом порушеного звернення, підвищеного тону мови не сприятиме створенню необхідно ділового і психологічного контакту між вчителем і учнями. Учні мають знати, що перші хвилини уроку присвячені організації та налаштуванню на робочу ділову поведінку на уроці, що навчання – це важка праця, яка необхідна для майбутнього дорослого життя.

5. Етап підготовки учнів до активного і свідомого засвоєння навчального географічного матеріалу. Цей етап має навчально-виховні завдання: організувати і спрямувати пізнавальну діяльність учнів, підготувати їх до засвоєння, можливо зовсім незнайомого матеріалу. Формувати цілеспрямований характер навчальної діяльності учнів, а для цього треба навчити учнів формулювати мету, вибирати конкретні засоби для її досягнення.

Зміст етапу:

- повідомлення інформації про зміст курсу, що вивчатиме протягом року;
- формулювання разом з учнями цілей та завдань навчального матеріалу;
- демонстрація практичної значущості щодо вивчення навчального матеріалу, мотивація учні до його освоєння;
- постановка перед учнями навчальної проблеми.

Це етап організації майбутнього сприйняття навчального матеріалу, етап формування цілеспрямованого вивчення. Це означає, що кожен учень має усвідомлювати цілі всіх дій, що він виконувати протягом навчального процесу.

Як показує аналіз за роботою вчителів географії різних областей України, найчастіше вони (вчителі) показують тему уроку, характеризують навчальний матеріал, який належить засвоїти учням. Іноді тему і план уроку пишуть на дошці. У цих випадках мета уроку не пояснюється і як наслідок губиться мотивація до процесу навчання. Проте, найголовніше – забезпечити усвідомлення мети учнями. Збуджувати їх особистісне, зацікавлення ставлення, розкрити значення мети для самих учнів. Коли учні не усвідомлюють мети своєї роботи на уроці, процес їх вчення і керівництво ними з боку вчителя набуває формальний характер, не розуміючи задуму вчителя, вони не можуть повною мірою проявити активність, самостійність, ініціативу під час навчального процесу з географії.

Історія виникнення назви «Україна»

Кожна країна має власне ім'я, але звідки воно походить – це завжди цікаво. Тим, більше, що існує велика кількість версій та гіпотез. Деякі з них підтверджені документально, інші просто красиві легенди, які не претендують на історичну точність, а сприймаються як цікаві казки, оскільки були придумані талановитими фантазерами, але всі вони органічно влітаються в історію та культурне багатство народу.

Перший і докладний з найдавніших описів сучасної української території зробив відомий грецький вчений Геродот (484-425 р. до християнства). На сторінках власних оповідань він називав цю землю Скіфією, а людей які мешкали в межах цих земель – скіфами. Можливо ця назва походила від грецького слова «skifo» – вузький, що означала вузьке розташування племен вздовж річки Борисфен (Дніпр).

Гортаючи історичний літопис Нестора «Повість временних літ», натикаємось на назву «скіфи» – це племена, які тимчасово оселилися над долинами Борисфену (Дніпра), а з часом їх витиснули іранські кочовики-

сармати. Їх напад обумовив зміну назви. І в IV ст. до християнства цю територію вже називали Сарматія – за назвою нових хазяїв.

Зручні природні умови цих земель притягували до себе різні кочові племена зі Сходу, які існували за рахунок збиральництва, полювання та військових нападів. Найбільш озброєні ставали володарями цих земель.

Оновлення населення впливало на зміну назви території. У II та III ст. на сучасну територію України приходять чергові племена іранських кочовиків, їх символом був червоний колір, який вважався священним і надавав владу і силу, і ім'я їм було – рокси – що в перекладі означає – темно-червоний. Оскільки рельєф цих земель складався з ланів, до назви народу приєдналася форма рельєфу, і країна стала називатися – Роксоланією. Відома історія української дівчини Насті Лисовської, яка увійшла в історію під ім'ям – Роксолана – тобто мешканця роксоланських земель. Цю назву за любови вживали і в козацькі часи для того, щоб підкреслити окремість українського народу, тому що пізніше ця територія вже буде називатися Руссю – і для того, щоб відрізнити Русь-Україну від Русі-Московії вживали назву Роксоланія.

З розповсюдженням християнства, на ці землі потрапляють його проповідувачі, оскільки населення цих земель з повагою прислуховувалось до цих людей-проповідників, виникає нова назва – слов'яни, що означає люди, передавачі слова. Саме цю назву можна прочитати у візантійських джерелах VII-X ст.

У VIII-IX ст. виникає нова політична держава з центром в Києві – Київська Русь. Чому саме Руссю назвали цю землі? Це суперечне питання, на яке не існує конкретної відповіді. Скоріше всього, в основу назви покладений зовнішній вигляд населення цього краю, яке в своїй більшості мало русяве волосся і називало себе – русявими, русинами. Згодом словесний вимов трансформувався у слово «Росія» - але це одна з гіпотез, бо існують ще версії щодо цього топоніму.

З середини ХІУ ст. московський князь також починає титулувати себе князем Русі. Щоб якось розрізнити дві «Русі» московську та українську, патріарх константинопольський затверджує нові назви – Велика Росія і Мала Росія. В цей час поступово виникає назва Україна, яка первісно означала «окраїну», «пограниччя». В народних піснях та віршах використовувалась та ж назва, але в значенні «вільний край» або «власна земля».

З розвитком козацького руху, українські землі втрачають значення пограниччя. Запорожці в листі від 3 січня 1654 року підписуються: «Зо всім військом і Україною, вітчизною нашою». Тобто, Україна набуває географо-політичної назви, яка поступово завойовує простір. Після проголошення Української Народної Республіки у листопаді 1917 року, назва Україна остаточно стверджується як у внутрішньому, так і в міжнародному вжитку.

Історична українська символіка творилась упродовж багатьох століть.

Географічні відомості про територію України в минулому.

Перші географічні свідчення про територію сучасної України належать давньогрецьким та давньоримським географам. Зокрема збереглися описи Північного Причорномор'я, здійснені Геродотом (V ст.. до н.е.) та Птолемеєм (II ст.. до н.е.). Багато географічних свідчень можна знайти в давніх літописах часів Київської Русі – в «Повісті временних літ», наприклад перелічуються географічні явища та процеси – бездощів'я, сурові зими, наводяться описи поселень та шляхів сполучення.

В ХУІ-ХУІІ ст.. здійснюються спроби перших картографічних зображень районів сучасної України, такі як «Креслення українських та черкаських міст від Москви до Криму», а в ХУІІІ ст.. укладаються перші детальні географічні описи губерній.

Перші дослідження українських земель здійснюють вчені Петербурзької Академії Наук. В результаті багаторічних експедицій

академіки В. Зуев, а пізніше П. Паллас, склали опис районів Лівобережжя та Причорномор'я.

В XIX ст.. наукові дослідження значно розширились в зв'язку з відкриттям Харківського, Київського, Одеського та Львівського університетів. Необхідно відмітити внесок у вивчення географії нашої держави в цей період вчених географів: К. Арсеньєва, Е.Ковалевського, Ф.Чернишова.

Знаменною подією було створення в Києві у 1873 році Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, керівником якого став етнограф Павло Чубинський. Упродовж шести років (1872-1878 рр) під його керівництвом працювала експедиція, що вивчала природу України, в результаті чого було зібрано обширний фактичний матеріал.

Значний внесок у вивчення лісостепової та степової зон України вніс фундатор вчення про ґрунти Василь Докучаєв. Важливі дослідження клімату, рельєфу, рослинності України були проведені П. Тутковським, А. Красновим, Г. Танфільєвим, О. Воейковим, та іншими. Дослідом комплексної розвідки населення та господарства України став монографічний опис Київської губернії, що був здійснений у 40-х роках XIX ст. під керівництвом економ географа Д. Журавського.

Видатним науковим діячем, що вніс неоцінений внесок в розвиток географічної науки в Україні є академік В. І. Вернадський – засновник і перший президент Академії Наук України (1918).

Одним із фундаторів сучасної фізичної географії України є академік С. Л. Рудницький, який був великим фахівцем в області геоморфології, картографії та краєзнавства.

Неоцінений внесок у вивчення природи нашої країни вніс географ, ґрунтознавець, геоботанік та лісівник – академік Г. Висоцький, автор першого фізико-географічного районування Східно Європейської рівнини. Його учнем і послідовником був академік – П. Погребняк – ґрунтознавець, еколог, фізико-географ.

Наукові дослідження в галузі кліматології та синоптичної метеорології на території України проводив академік Б. Срезневський. Він був одним з перших упорядників схем кліматичного районування України. Академік В. Бондарчук – геолог і геоморфолог – присвятив свої праці вивченню корисних копалин в різних районах України: Поліссі, Донбасі, Карпатах та в Причорномор'я.

У 1964 році при Інститут геофізики Академії Наук України був створений Сектор географії, який в подальшому був трансформований у Відділ географії, а з 1991 року на його базі учинився головний академічний центр географічних досліджень України – Інститут географії НАН України, що проводить фундаментальні дослідження в галузі раціонального природокористування та ліквідації наслідків великих екологічних катастроф, в першу чергу Чорнобильської.

В наш час, всіх українських географів об'єднує Українське географічне товариство – всеукраїнська науково-громадська організація вчених, учителів, викладачів, студентів в галузі географії та суміжних з нею наук.

Товариство створене з метою задоволення та захисту спільних інтересів його членів, сприяння організації, розвитку, підвищенню ефективності та координації географічних досліджень, використання їх досягнень для вирішення проблем соціально-економічного розвитку, оптимізації взаємодії суспільства і природи.

Завдяки діяльності Українського географічного товариства в Україні започатковано низку освітянських проектів, конкурсів, масових заходів. Усі вони відіграють важливу педагогічну роль. Завдання, що стоять перед цією організацією, задекларовані в момент її фундації, й досі залишаються актуальними. Сьогодні, як і багато років тому, товариство співпрацює з органами державної влади і місцевими органами самоврядування, академічними установами України, в тому числі й з Національною академією педагогічних наук, закладами освіти, науково-дослідними установами,

громадськими організаціями в Україні та географічними товариствами інших країн.

Першим головою товариства на території сучасної України було обрано Григорія Галагана – юриста, землевласника, громадського діяча, члена державної ради, засновника Колегії Павла Галагана (приватна чоловіча гімназія в Києві на вулиці Фундуклеївська – зараз Богдана Хмельницького, була створена на честь рано померлого сина Павла).

Секретарем і керуючим справами Відділу був Павло Чубинський (1839–1884) – географ, краєзнавець, етнограф. Саме він є автором слів пісні «Ще не вмерла Україна», що стала основою державного гімну України.

Як завдання можна запропонувати учням заповнити таблицю «Внесок вчених в розвиток географічної науки в Україні».

Прізвище, імя, по-батькові вченого	Напрямок наукових досліджень	Внесок в розвиток географії в Україні

ОРИЄНТОВНІ ПРИКЛАДИ ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ

РОЗДІЛ ІІІ. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ УКРАЇНИ.

**Тема уроку: Характеристика основних тектонічних структур.
Взаємозв'язок основних форм рельєфу з тектонічними структурами.
Тектонічна карта України.**

Мета: поглибити та систематизувати знання про основні тектонічні структури, показати їх розміщення в межах України; сформувати первинні знання про тектоніку як науку, окреслити вплив тектонічних структур на формування рельєфу; виробити практичні навички роботи з тектонічною картою, розвивати навички співставляти тематичні карти, навички роботи з контурною картою, працювати в групах, формувати вміння самостійно будувати карту з частин, виховувати колективізм, акуратність при роботі з контурною картою.

Обладнання: фізична й тектонічна карти України, атлас, фізична тектонічна карта світу (Євразії), розрізана карта, контурна карта, картки-таблиці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Географічна номенклатура: платформи — Східноєвропейська і Західноєвропейська; Український щит; Донецька складчаста споруда; западини — Галицько-Волинська, Дніпровсько-Донецька, Причорноморська; плити — Волино-Подільська і Скіфська; складчасті системи — Карпатська і Кримська.

Очікувані результати: учні навчаться:

- визначати основні поняття теми;
- називати, показувати на карті, давати коротку характеристику основних тектонічних структур в межах України;
- встановлювати зв'язки рельєфу з тектонічними структурами.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Перевірка попередньо вивчених знань

Методичний прийом «Географічна розминка»:

1. Поясніть, як встановлюється відносний і абсолютний вік гірських порід по наявних у них органічних рештках
2. Висвітліть, які відомості можна дістати з геохронологічної таблиці.

Методичний прийом «Проблемне запитання»: за геохронологічною таблицею визначте, які геологічні події відбулися впродовж геологічної історії розвитку Землі.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Методичний прийом «Мозковий штурм».

Що називається платформою, яки на неї виділяють ділянки. Як утворюються пояси складчастості на Землі? Згадайте з курсу 7 класу, як пов'язані форми рельєфу з тектонічними структурами.

II. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Подивимось на фізичну карту України – на заході розташовані гори, а на сході рівнини. Виникає питання, чому окремі території низовинні, а інші підвищені. Хоча фізична карта відбиває всю різноманітність форм рельєфу, проте вона не дає відповіді на запитання: чому ці форми рельєфу розташовані саме так і там, а ні деінде ? Чому певні частини території характеризуються переважно низовинним рельєфом, інші — височенним, а окремі — гірським? Відповісти на ці запитання допоможе наука тектоніка та аналіз тектонічної карти України.

Територія України формувалася протягом тривалої геологічної історії, тому має складну тектонічну будову. Структури, що складають її земну кору, різні за часом утворення, віком, розмірами. Виділяють платформні ділянки та складчасті структури. Разом вони утворюють тектонічну будову території України, яку ми й будемо вивчати сьогодні на уроці.

Учні разом з вчителем формулюють тему уроку, яка записується на дошці.

III. Вивчення нового матеріалу

Методичний прийом «Розпізнай мене». На дошці вчитель пише слова, в яких переставлені літери – учні мають їх поставити правильно і дати визначення відгаданому слову.

ТИЩ (щит), ПИЛАТ (плита), КІНОКЕТТА (тектоніка), ФАРМАПЛОТ (платформа).

Тектонічна будова і тектонічні рухи, які відбувалися в геологічному минулому і продовжуються на сучасному альпійському етапі горотворення (неотектоніка), обумовлюють формування великих форм рельєфу і корисних копалин.

Методичний прийом Nota bene (замітка на полях). Тектоніка – від грецької мови – будую – наука (галузь геології), що вивчає структуру та рухи земної кори та форми залягання гірських порід, що створені цими рухами, досліджує геологічну історію й закономірності розвитку тектонічних рухів.

Тектонічна карта – це тематична карта, на якій показано межі тектонічних структур та зазначено складчастості, під час яких вони сформувалися.

Тектонічні структури – це великі ділянки земної кори, що обмежені глибинними розломами. Будову й рухи земної кори вивчає наука тектоніка. Як ви вже знаєте, найбільшими тектонічними структурами є платформи і рухомі пояси.

Методичний прийом «Картографічний практикум». Робота з картою: Підготуйте контурні карти і прості олівці до роботи. Відкрийте карту «Тектонічна будова України». Завдання для учнів: при ознайомленні з кожною тектонічною структурою, підписувати її на своїй контурній карті. Крім того назву кожної виписуйте в зошит.

Огляд учителем виконаних контурних карт.

«Методичний прийом «Час підручника». За текстом підручника та картами атласу заповніть таблицю

Євразійська літосферна плита	Середньоземноморський складчатий пояс
Східноєвропейська докембрійська платформа	Карпатська складчаста система
Західноєвропейська платформа(каледонська)	Кримська складчаста система
Скіфська платформа і зона Добруджі(герцинська)	
в рельєфі відповідають:	в рельєфі відповідають:
Рівнини	Гори

Робота біля карти: Назвіть та покажіть на карті основні тектонічні структури в межах України.

Робота в групах.

Клас об'єднується в групи. Кожній групі дається комплект розрізаної карти тектонічної будови України без 1-2-х елементів, але із зайвими елементами з інших комплектів. Учні складають карти і за потребою просять у інших груп необхідні елементи, називаючи їх правильно. Комплект роздається без назв тектонічних структур.

ІV. Закріплення вивченого матеріалу

Бесіда за запитаннями: Для того щоб з'ясувати зв'язок між тектонічними структурами та формами рельєфу, проведемо гру «Підбери пару». Кожен учень отримує картку, де в довільному порядку записані у дві колонки тектонічні структури й форми рельєфу. Користуючись фізичною і тектонічною картами, учні повинні стрілками з'єднати відповідні пари. Вчитель підводить підсумки уроку з виставленням оцінок за урок.

У. Підсумок уроку. Заключне слово вчителя: Тектонічна структура має значний вплив на розташування великих форм рельєфу. Територія України формувалася протягом багатьох геологічних епох, тому має складну тектонічну будову, а тектонічні структури дуже розрізняються як за часом утворення, так і за розмірами та іншими особливостями. Найбільшими тектонічними структурами у межах України є: давня (докембрійська) Східноєвропейська платформа і Середземноморський рухомий пояс. На Східноєвропейській платформі розрізняють Український щит, Волино-Подільську плиту, Галицько-Волинську, Дніпровсько-Донецьку та Причорноморську западини, Воронезький кристалічний масив. Основними структурами в Середземноморському рухомому поясі є Карпатська складчаста система та складчасто-брилова споруда Гірського Криму, які сформувалися в альпійську епоху гороутворення. Середземноморський рухомий пояс є зоною сучасної сейсмічної активності.

УІ. Домашнє завдання: Опрацювати відповідний параграф підручника. Поміркуйте над питанням: Українські Карпати і Кримські гори утворилися одночасно з такими гірськими системами, як Альпи та Гімалаї, але на відміну від своїх «ровесників», вони не мають загострених вершин. Чим можна

пояснити куполоподібну форму вершин цих гір? Вивчити географічну номенклатуру з теми: «Тектонічні структури України».

Тема уроку. Форми земної поверхні. Загальні особливості рельєфу України.

Мета уроку: поглибити та систематизувати знання про основні форми рельєфу; сформувати в учнів поняття про типи рельєфу та їх поширення по території України; вдосконалювати вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки між формами рельєфу та тектонічними структурами, практичні навички роботи з тематичними і контурними картами; розвивати просторове і логічне мислення; заохочувати учнів до самостійної пізнавальної діяльності.

Тип уроку: урок формування нових знань, вмінь, навичок.

Обладнання: «Фізична карта України», атласи, контурні карти, методичний апарат підручника, мультимедійний проектор.

Географічна номенклатура: Придніпровська низовина, Причорноморська низовина, Закарпатська низовина, Поліська низовина; Придніпровська височина, Подільська височина, Донецька височина, Приазовська височина, Хотинська височина (г. Берда); Українські Карпати (г. Говерла), Кримські гори (г. Роман-Кош).

Очікувані результати: учні навчаться:

- називати форми земної поверхні; визначати;
- орієнтуватися та визначати форми земної поверхні на карті;
- характеризувати форми земної поверхні.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань та вмінь учнів.

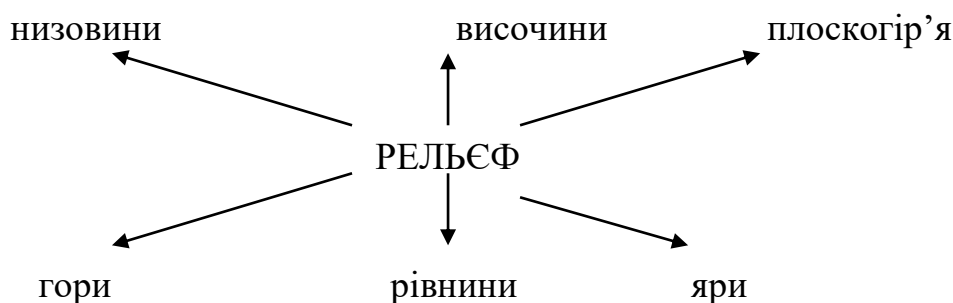
Фронтальне опитування або прийом «бліцопитування».

Вчитель у швидкому темпі задає учням запитання, а учні швидко дають відповіді, за необхідністю можна доповнювати та розширювати відповіді своїх однокласників.

- Що таке рельєф?
- Які форми рельєфу вам відомі?
- Які карти дають змогу охарактеризувати особливості будови рельєфу?
- Яким чином на фізичній карті показані рівнини, гори?
- Які форми рельєфу є на території України?

Прийом «викликаю асоціацію», чи формування асоціативного куща

Вчитель пропонує учням висловити ті асоціації, які виникли у них при слові «рельєф».

III. Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності учнів.

Учитель: Подивіться уважно на фізичну карту України, ми бачимо, яким різноманітним є рельєф України: з півночі на південь до узбережжя Чорного і Азовського морів розкинулися безкрайні рівнини, на заході – гірські масиви Карпат, на півдні – Кримські гори. Все це створила природа протягом багатьох геологічних епох під впливом внутрішніх та зовнішніх сил Землі, що взаємодіяли між собою.

Як ви вважаєте, навіщо потрібні людям знання про гори і рівнини?

IV. Вивчення нового матеріалу.

Загальна характеристика рельєфу.

Розповідь учителя. Близько 95% площі України складають рівнини, що входять до південно-західної частина величезної Східноєвропейської

рівнини (у середньому заввишки 175 м). У її межах розташовані два підкласи рівнинного рельєфу: низовини (у середньому заввишки менше ніж 200 м), що займають 70% площі і височини (200-500 м), що займають 25% площі.

Лише 5% площі України займають гірські системи Альпійсько-Гімалайського поясу: Українські Карпати і Кримські гори.

Таблиця на мультимедійній дошці.

Рельєф України			
95% від площі України		5% від площі України	
РІВНИНИ		ГОРИ	
70%	25%	4%	1%
Низовини	Височини	Карпати	Кримські гори
10-200м	300-400м	Середньовисотні 1200-1600 г. Говерла, 2061м	Низькі 250-1500 г. Роман-Кош, 1545м

Прийом робота в малих групах, «географічна лабораторія».

Учні працюють малими групами. За допомогою карт атласу і підручника заповнити таблицю. Завдання кожна група отримує окремо (1група- низовини, 2група-височини,3група- гори) або можна дати одне завдання для всіх груп на швидкість і правильність.

Височини України.

Форма рельєфу	Переважаючі висоти, м	Максимальна висота, м
Волинська височина	220 - 340	Мізоцький кряж, 342
Подільська височина (Гологори, Розточчя, Вороняки, Товтри, Кременецькі гори)	150-320	г. Камула, 471
Хотинська височина	350-400	г. Берда, 515- вища точка рівнинної частини України
Придніпровська височина	150-320	Канівські гори, 323
Приазовська височина	150-350	г. Бельмак-Могила, 324
Донецька височина	175-300	г. Могила-Мечетна, 367

Середньоруська височина	190-200	236
Передкарпатська височина	450-500	500

Низовини України.

Форма рельєфу	Переважаючі висоти, м	Максимальна висота, м
Поліська низовина	150-200	Словечансько-Овруцький кряж, 316
Придніпровська низовина	50-170	Полтавська рівнина, 236
Причорноморська низовина	50 - 120	120
Північнокримська низовина	50	
Закарпатська (частина Середньодунайської) низовина	100-120	Береговське горбогір'я, 369

Гори України.

Форма рельєфу	Складові рельєфу (пасма, хребти)	Максимальна висота, м
Карпати:	Хребти: Зовнішні Карпати, Вододільно-Верховинські, Полонинсько-Чорногорські Вулканічний Рахівсько-Чивчинський	Г. Говерла, 2061м
Кримські гори	Пасма: Зовнішнє Внутрішнє Головне	г. Роман-Кош, 1545м

V. Закріплення вивченого матеріалу

Прийом робота з картою.

Завдання:

- знайдіть на фізичній карті атласу Поліську, Придніпровську, Причорноморську та Північнокримську низовини, а також Закарпатську низовину та покажіть їх розташування на карті біля дошки;
- вийдіть до дошки і покажіть височини;
- вийдіть до дошки і покажіть гори.

Прийом аукціон

Учні продають як на аукціоні вірні відповіді, що дає можливість отримати додаткові бали.

1. Які форми рельєфу переважають в Україні?
2. Назвіть височини України з заходу на схід?
3. Назвіть низовини України з півночі на південь?
4. Назвіть найвищу точку рівнинної частини України.
5. В яких частинах України розташовані гори?

VI Підсумки уроку. Заключне слово вчителя: Територія України характеризується різноманітним рельєфом, особливістю якого є переважання рівнин. Рівнинність рельєфу України сприяє господарському освоєнню її території. Знання особливостей рельєфу будь-якої місцевості має велике практичне значення, тому що рельєф обумовлює розміщення сільськогосподарських угідь, застосування техніки, прокладання шляхів сполучення, тощо;

VII Домашнє завдання

Опрацювати текст підручника. Описати найближчу розташовану до вашої осели форму рельєфу.

VIII Додатковий матеріал до уроку

Походження великих форм рельєфу (оронімів)

Бескиди — гори зовнішньої частини Карпат. В українській мові набуло значення «стрімкий схил гори».

Говерла — від румунського – важке підняття.

Горгани — пасмо в Карпатах; діалектне — «кам'янисті розсипища». Є версія походження від давньоруського *горга* (порив вітру, шквал).

Карадаг — гірський масив (згаслий вулкан) у Криму. Від тюркських слів *кара* (чорний) і *даг* (гора).

Карпати — назву виводять від західнослов'янського *харбат*, *хрб* (хребет).

Румуни вважають, що топонім має основу *кар*, *каро* (камінь).

Могила-Мечетна — вершина Донецького кряжу. «Могила» — горб, що нагадує рукотворний курган. «Мечетна» — тому що тут колись була мечеть. Розточчя — височина на межі України та Польщі; назва походить від вододілу (розтіччя) між басейнами Західного Бугу та Дністра.

Чорногора — найвищий гірський масив Карпат, укритий темним (чорним) ялиновим лісом.

ТЕМА 3. ВОДИ СУХОДОЛУ І ВОДНІ РЕСУРСИ

Тема уроку: Склад вод суходолу. Поверхневі води. Річки. Будова річкової долини.

Мета: поглибити та систематизувати знання учнів про поверхневі води України та основні гідрографічні характеристики річок; показати зв'язок гідрологічного режиму річок з геоморфологічними і кліматичними особливостями території; продовжувати формувати вміння роботи з картографічними джерелами інформації; розвивати географічне мислення.

Тип уроку: урок формування нових знань, вмінь, навичок.

Обладнання: фізична карта України, опорні схеми «Ріки України», підручник, мультимедійна дошка.

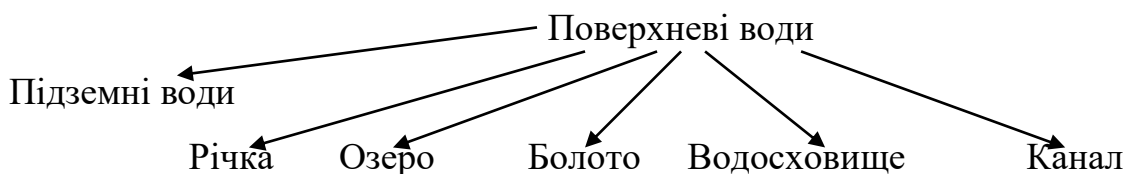
Поняття: внутрішні води, поверхневі води, річкова мережа, річковий басейн, гідрологічний режим, повінь, паводок, межень, падіння та похил річки, річковий стік, базис ерозії, твердий стік.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань і умінь учнів.

Приєм «асоціативний куц». — Що належить до поверхневих вод? (Ріки, озера, болота, водосховища, канали).

III. Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності учнів

Приєм «навіювання». Показ на екрані річок України.

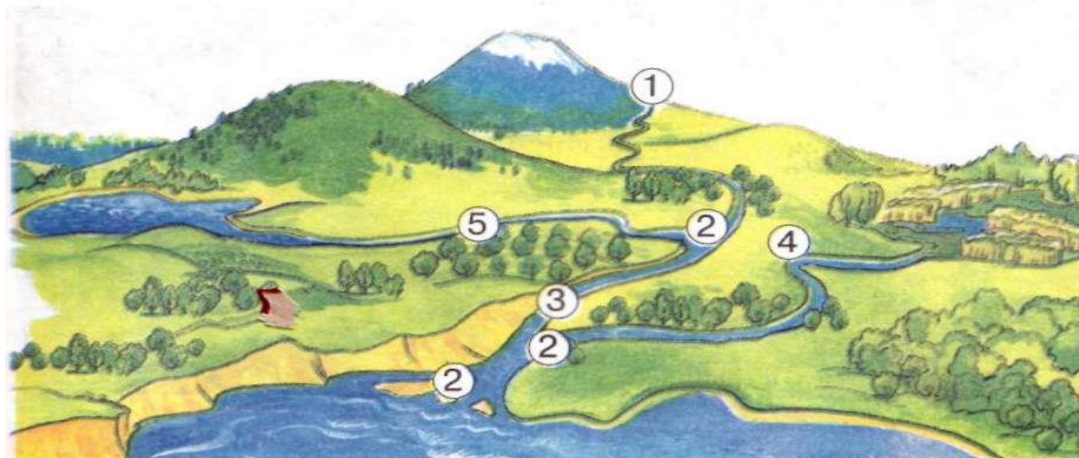
Вчитель. В Україні налічується більш, як 71000 річок і струмків. Вони дуже різняться за своїми характеристиками. Так, 4000 річок завдовжки перевищують 10 км, 120 річок—100 км, і тільки 8 річок завдовжки понад 500 км. Українські річки — це здебільшого довгі водні артерії, що течуть переважно з півночі на південь до Чорного й Азовського морів. Річки північно-західної України течуть з півдня на північний захід і північ до Вісли і Прип'яті. До басейну Чорного й Азовського морів належить понад 90% української території, що її розділяють ріки: Дунай з Тисою і Прутом, Дністер, Південний Буг, Дніпро з Прип'яттю і Десною, Дон з Дінцем. До стоку Балтійського моря належать річки басейну Вісли: Вепш, Сян і Західний Буг. Головний вододіл між Чорним і Балтійським морями та між басейнами головних рік проходить переважно низовинами, за винятком Карпат, і дає змогу пов'язати ріки різних басейнів системою каналів та сполучити обидва моря.

IV. Вивчення нового матеріалу

Приєм географічний практикум. Учні працюють разом з вчителем з'ясовують зміст понять:

1. Гідрологія – наука, що вивчає природні води в межах гідросфери Землі, явища і процеси, які в них відбуваються.
2. Річка – це природний водний потік, що протікає в зниженнях рельєфу – руслі.
3. Річкова система– головна річка з усіма притоками.
- 4.Річковий басейн – територія, з якої річка збирає свої води.
5. Вододіл – межа між басейнами сусідніх річок.
6. Характер течії річки: гірська, рівнинна, гірсько-рівнинна.
7. Падіння річки – це різниця висоти витoku та висоти гирла (в м).
8. Похил річки – визначають, розділивши падіння річки (в см) на її довжину (в км).

БУДОВА РІЧКИ

Річка: 1 — витік; 2 — гирло; 3 — русло; 4 — ліва притока;
5 — права притока

Розв'язати задачу.

Обчисліть похил і падіння річки Дністер, якщо висота витoku становить 920 метрів, висота гирла 5 метрів, а довжина—1362 км

1) $920\text{ м} - 5\text{ м} = 915\text{ м}$ —падіння річки.

$915\text{ м} = 91500\text{ см}$

2) $91500\text{ см} : 1362\text{ км} = 67\text{ см/км}$ —похил річки.

Прийом робота в малих групах.

Завдання. Впродовж 5 хвилин скласти коротку характеристику річки за планом. Річки: Дніпро, Дністер, Південний Буг, Прут, Сіверський Донець. Характеризуючи річку, ми будемо використовувати такий план:

1. Назва, географічне положення.
2. Витік, гирло, притоки.
3. Довжина загальна і в межах України.
4. Напрямок, швидкість і характер течії в залежності від рельєфу.
5. Похил і падіння річки.
6. Гідротехнічні споруди (ГЕС, водосховища, канали).

Значення річки.

Прийом географічний практикум. (Учні працюють разом з вчителем та текстом підручника). Разом з вчителем учні з'ясовують зміст понять:

1. Гідрологічний режим – зміна рівня води в річці протягом року.

2. Живлення річки – поповнення її річища водою.
3. Повінь – найвищий рівень води в річці, який настає щороку в певний час.
4. Паводок – раптові підйоми рівня води в будь-який час року, викликані дощами чи таненням снігу.
5. Межень – найнижчий рівень води в річці.
6. Витрати води – це об’єм води, який протікає за певний час через який протікає за певний час через поперечний переріз річки, і визначається у м³/с.
7. Витрата води за рік називається річним стоком.
8. Процес розмивання та змивання гірських порід називається водною ерозією.
9. Частинки зруйнованих річкою гірських порід, які переносяться з її водою, називаються твердий стік.
10. Рівень водойми, до якої річка впадає, називається базисом ерозії.

Рішення задачі: який добовий стік річки, якщо її поперечний переріз становить 26 м², а швидкість течії—1,2 м/с ?

$$Q = FV$$

Q — витрата води

F — площа поперечного перерізу

V — швидкість течії.

Витрата води за рік називається річним стоком.

$$1) 26 \text{ м}^2 \times 1,2 \text{ м/с} = 31,2 \text{ м}^3/\text{с}$$

$$24 \text{ год.} \times 60 \text{ хв.} \times 60 \text{ сек.} = 86400 \text{ с—доба}$$

$$2) 31,2 \text{ м}^3/\text{с} \times 86400 \text{ с} = 2\,695\,680 \text{ м}^3/\text{добу.}$$

Запитання до класу:

Пригадайте, яку роботу виконують ріки? (Руйнівну і творчу – наведіть конкретні приклади, пов’язані з нашою місцевістю).

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Бліцопитування.

1. Яка найбільша річка України? (Дніпро).
2. Назвіть найбільші річки? (Південний Буг, Дністер, Дунай, Сіверський Донець, Західний Буг)
3. До басейну яких морів належать річки України? (До Чорного, Азовського і Балтійського).
4. Що відділяє річки одного моря від іншого? (Вододіл).
5. Користуючись атласом, назвіть де проходять вододіли річок. (Чорне море—Дніпро, Дністер, Пд. Буг, Дунай; Азовське море—Сіверський Донець; Балтійське море— Західний Буг, Сян).

Приєм картографічна лабораторія. Робота з настінною картою та контурними картами учнів. 1) Показ на карті рік і підписування їх у контурних картах. Дніпро (Десна (Сейм), Сула, Псел, Ворскла, Самара, Прип'ять (Стир, Горинь), Тетерів, Рось, Інгулець); Дністер (Стрий, Збуч, Серет); Дунай (Прут, Тиса); Сіверський Донець (Оскіл, Айдар); Південний Буг (Полтва).

VI. Підсумки уроку Рефлексія. Приєм «ланцюжок» або «мікрофон».

Учні по ланцюжку або за бажанням висловлюються

Я дізнався...

Я зрозумів, що можу...

Мені сподобалося...

Мені не сподобалося...

VII. Домашнє завдання

Опрацюйте текст підручника. Сформулюйте шляхи раціонального використання водних ресурсів та поясніть особливості живлення та водного режиму річок.

Тема уроку: Озера, їх типи, особливості водного режиму.

Мета: продовжувати формувати систему знань учнів про гідрологічні об'єкти України, а саме: про утворення і гідрологічні риси основних озер та

лиманів; удосконалити вміння пошуку закономірностей розташування водних об'єктів з кліматичними особливостями території та умовами залягання підземних вод; продовжити формувати вміння роботи з картографічними джерелами інформації; розвивати мислення, пам'ять.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: фізична карта України, атлас, підручник, мультимедійна дошка.

Опорні та базові поняття: озеро, лиман.

Географічна номенклатура: озера: Шацькі озера, Світязь, Пулемецьке, Луки, Ялпуг, Кагул, Китай, Бребенескул, Несамовите, Синевир, Сасик, Сакське, Донузлав; лимани – Дніпровський, Бузький, Дністровський, Тилігульський, Куяльницький, Молочний;

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання Самостійна робота. Учні на листочках дають відповіді на питання час виконання 5 хв.

1. Друга за довжиною річка України –
2. Гідрологічний режим –
3. Живлення річки–
4. Повінь –
5. Паводок –
6. Межень –
7. Витрати води –
8. Початок річки –
9. Річкова система –
10. Гідрологія–

III. Актуалізація опорних знань і умінь учнів.

Прийом «Пригадай» що називають озером, які вони бувають? Що називають лиманом?

IV Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності учнів

Прийом «навіювання». Показ відеоролика «Озера, лимани, водосховища України» Учитель. На сьогоднішньому уроці ми розглянемо озера та лимани України. Вони корисні не тільки як джерела прісної води, риби, а також як місця відпочинку та туризму.

V. Вивчення нового матеріалу. Прийом «Географічна подорож» : діалогічна лекція, робота з фізичною картою України, контурною картою, презентацією «Озера і лимани України». Учитель. А чи знаєте ви, що в Україні існує понад 20 тис. озер, переважно невеликих за площею. Розташовані озера на території України нерівномірно, здебільшого по долинах річок, на Поліссі, у Карпатах і узбережжях Чорного та Азовського морів.

1. Озера—природні водойми з уповільненим стоком або безстічні.
2. Озера за походженням озерних улоговин: заплавні — в долинах всіх рівнинних річок, що утворилися в старицях, особливо на низовинних ділянках;(повсюди, найчастіше в долинах річок полісся) дельтові — в дельті Дунаю: Ялпуг (найбільше прісноводне в Україні, його площа становить 149 км²), Кагул, Катлабуг, Китай;

Нанесення на контурну карту озер. залишкові— колишні морські затоки на західному узбережжі Чорного моря в Криму: Сасик, Донузлав, Акташське. Найбільше з них – озеро Сасик (Сиваш), площею 71 км². Його максимальна глибина лише 1,2 метри. Недалеко від нього знаходиться невелике Сакське озеро, відоме своїми лікувальними грязями ще з часів давніх греків. Його згадував ще Геродот понад 2000 років тому. Відомо, що ще за 5 століть до нашої ери гряззю тут лікувалися скіфи. Нині це неглибоке озеро (не більше 1 метра), розділене земляною косою на дві частини: східна – скарбниця цілющої грязі, західна – джерело солей магнію. Озеро Донузлав тягнеться довгою смугою на 30 км й має стрімкі урвисті береги. Його площа 48,2 км², а за максимальною глибиною озеро є другим в Україні – 27 м.

Нанесення на контурну карту озер лиманні озера – вони виникли після відокремлення піщаними косами затоплених морем мілководних гирл річок. Серед них найбільшим за площею водного дзеркала серед озер України є

солоне озеро Сасик (Кундук) – 210 км². Нанесення на контурну карту озер Пригадайте, як утворюються карст?

Карстові (провальні) — утворилися у розчинних водою гірських породах (вапняк, крейда, сіль): на Волинському Поліссі – Шацькі озера, в Криму; Мальовничі Шацькі озера. Їх близько 30.

Озера проточні, зв'язані між собою протоками, тому прісні. Улоговини озер утворилися в наслідок розчинення водою крейди. Шацькі озера залишаються завжди повноводними в наслідок живлення підземними водами. Серед них рекордсменом України за глибиною є озеро Світязь (58,4 м). Нанесення на контурну карту озер льодовикові — у Карпатських карах: Бребенескул, Несамовите озеро; У Карпатах на значній висоті зустрічаються карові озера. Це сліди давнього зледеніння. У горах України нині немає льодовиків. Адаже гори не досягають снігової лінії. Але у часи похолодання клімату тут були льодовики й залишили по собі невеликі заглибини, які згодом заповнилися водою. Озеро Несамовите лежить на висоті 1750 м над рівнем моря. Озеро Бребенескул – найбільш високогірне озеро України. Воно розкинулося на висоті 1801 м. Нанесення на контурну карту озер вулканічні — виникли у кратерах згаслих вулканів, на Закарпатті: Синє озеро, Липовецьке озеро; завальні — гірські річки перекриті загатами, в Карпатах озеро Синевир. В Українських Карпатах на схилах чарівних гір Горган на висоті 989 м виникло мальовниче озеро Синевир. Його улоговина має загатне походження. Синевир лежить в долині швидкої гірської річки Терембі (притоки Тиси), яка неспинно рве, шарпає, точить скелясті береги. Якось з високого крутого схилу зненацька обвалилася частина гори й загатила річку. Так виник Синевир, вода у якому завжди прохолодна та прозора. Нанесення на контурну карту озер

За характером водного балансу: стічні, безстічні, з переміжним стоком.

За ступенем мінералізації: прісні, солонуваті, солоні та мінералізовані.

Лимани. Лиман (з грецької – гавань, бухта) – широка затока зі звивистими невисокими берегами, що утворена при затопленні морем гирла

рівнинної річки. Дно їх мілке, мулисте. Лимани відокремлені від моря піщаними косами. На відміну від лиманних озер, мають постійне сполучення з морем. На узбережжі Чорного моря утворилося 22 лимани — Дністровський (найбільший в Україні), Дніпровський, Бузький, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький, Сасик (Кундук) та ін. На узбережжі Азовського моря — Молочний, Утлюцький та ін. Нанесення на контурну карту лиманів. Дніпровський лиман, площею 360 км². Він має довжину 55 км, ширину 7,4-16,7 км, глибину близько 5 м. Зимою замерзає. З Дніпровським лиманом сполучається Бузький лиман, у який несе свої води річка Південний Буг. Довжина лиману 47 км, ширина до 11 км. На його берегах знаходиться велике місто Миколаїв. Лиман судноплавний. Дністер впадає у Дністровський лиман, який вузькою протокою сполучений з Чорним морем. Середня глибина лиману 2,6 м. На березі лиману знаходиться місто Білгород-Дністровський. Трапляються закриті, тобто повністю відокремлені від моря лимани. До них належать зокрема Хаджибейський, Тилігульський, Куяльницький лимани. Вода таких лиманів часто солоня, а через малу глибину добре прогривається влітку. Мулисті відклади дна, насичені цілющими солями – грязі – мають лікувальні властивості. Тому узбережжя таких лиманів є місцем оздоровлення та відпочинку. 6. Штучні водосховища.

Прийом «Проблемне питання» . Озера і лимани ми можемо назвати природними водосховищами. Крім них в Україні багато штучних водосховищ. Як ви гадаєте, навіщо створюють штучні водосховища? Які позитивні і негативні наслідки даної людської діяльності? Відповідь . Штучні водосховища створюються з метою: — накопичення запасів води для побутових і господарських потреб, — для регулювання водного стоку, — створення умов для виробництва електроенергії, — покращення умов судноплавства, — риборозведення тощо.

Відповідь. Проблеми внаслідок створення штучних водойм • Затоплені великі площі сільськогосподарських угідь; • місцеві зміни клімату викликають ланцюжок змін у природних комплексах; руйнуються береги; •

змінилися особливості залягання підземних вод (підтоплення земель). Прийом «Географічний практикум» Нанесення на контурну карту водосховищ. Найбільші водосховища (моря): Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське створені каскадом на Дніпрі, серед інших — Дністровське (Дністер), Печенізьке (Сіверський Донець), Червонооскільське (Оскіл), Ладизинське (Південний Буг), Симферопольське (Салгир) та ще понад 1000. В Україні існує близько 28 тис. ставків.

VI. Закріплення вивченого матеріалу *Прийом «Чомучка»*. Учні готують питання і відповідають на запитання, що починається словом «Чому?». Чому виникають карстові озера? Чому виникають реліктові озера? Чому лиман і лиманні озера це різні географічні об'єкти? Чому створюють водосховища?

Прийом «Географічна естафета». Учні по черзі називають та показують на карті приклади різних за походженням озер й водосховищ України.

VI. Підсумки уроку Рефлексія. Прийом «ланцюжок» або «мікрофон». Учні по ланцюжку або за бажанням висловлюються.

Я дізнався...

Я зрозумів, що можу...

Мені сподобалося...

Мені не сподобалося.....

VII. Домашнє завдання Опрацюйте текст підручника.

У 9-му класі учні вивчатимуть курс «Географія України і світове господарство» протягом 52 годин (1,5 години на тиждень).

Навчальна програма для 9-класу винятково складна. По-перше, обмеженої кількістю годин, по-друге, великим об'ємом навчального матеріалу і по-третє закінченням вивчення географії в школі. Тобто курс в своєму змісті містить інформацію про Україну, про світове господарство, про

регіональну географію – і все це має стати підсумком у вивченні шкільної географії. Тому ролі вчителя надається велике значення, адже від його педагогічної майстерності залежатиме рівень навченості учнів.

Роль першого уроку надзвичайно важлива, адже треба спрямувати учнів на логічного ланцюгу – від простого та відомого до складного та не знаного.

Тема уроку. Вступ до суспільної географії.

Мета уроку: поглибити знання учнів про інтегрованість науки географія, продовжувати удосконалювати уміння та навички роботи з картою, атласом; сприяти розвитку логічного мислення, вміння аналізувати географічні явища; здійснювати екологічне виховання, навички роботи із статистичним матеріалом.

Тип уроку: формування нових знань, вмінь, навичок.

Обладнання: карти України, шкільні учнівські атласи, мультимедійна система.

Опорні та базові поняття: предмет вивчення суспільної географії, вітчизняні економіко-географи; методи економіко-географічних досліджень.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Визначення мети і завдань уроку, основних видів та етапів роботи на уроці.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Приєм «географічна розминка»

Пригадайте, з яких напрямків складається географічна наука? Які курси ти вивчав у 6, 7 та 8 класах? Обери будь-яку складову географічної оболонки. Назвіть географічні науки, що вивчають складові географічної оболонки.

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності учнів.

Погляньте на дві карти – фізичну та економічну. Природні компоненти, їх поєднання на певних територіях у природні комплекси, відмінності компонентів і комплексів у просторі вивчає природнича гілка географічної науки – фізична географія. Однак суто природних комплексів, які не зазнали б впливу людини, в світі залишається дедалі менше, а в багатьох країнах (у тому числі й Україні) їх майже не залишилося. Людське суспільство своєю діяльністю перетворює природні ландшафти у природно-антропогенні. Суспільство й заселена ним територія є об'єктами вивчення суспільної гілки географічної науки – економічної і соціальної географії.

V. Вивчення нового матеріалу. Економічна і соціальна географія або суспільна географія – наука, яка досліджує територіальну організацію суспільства та його складових – населення, економічної, соціальної, політичної, духовної і природноресурсної сфер. Суспільна географія як самостійна дисципліна поєднує в собі елементи власне географії, економіки та соціології. Як економічна наука вона досліджує господарство, ринкові відносини у просторовому аспекті. При цьому йдеться про оперування категоріями ефективності, продуктивності, оптимальності тощо, пов'язуючи їх з простором і виявляючи їхні регіональні відмінності, механізми просторових економічних процесів. Як соціальна наука вона досліджує з позицій просторової організації щонайперше суспільство, людину, людські спільноти, у тому числі спільноти територіальні. При цьому вчені все більше наголошують, що об'єкт досліджень науки є не просто окремі форми зосередження промисловості чи системи розселення, а так звані комплексні інтегральні форми життєдіяльності суспільства. Економічна і соціальна географія підрозділяється на чотири галузеві блоки:

1. Економічна географія.
2. Соціальна географія.
3. Політична географія.
4. Географія населення.

Об'єктом дослідження економічної географії є виробнича сфера суспільства та окремі її галузі і підгалузі. Тут виділяють географію природних ресурсів, географію промисловості, географію сільського господарства, географію транспорту, географію будівництва, географію зовнішньоекономічних зв'язків. Соціальна географія вивчає територіальну організацію сфери послуг, споживання населення, способу його життя, духовної сфери тощо. Найбільш розгалуженою тут є географія сфери послуг, в якій, виділяють географію торгівлі, освіти, науки і наукового обслуговування, охорони здоров'я, рекреаційну географію. Духовну сферу суспільства досліджують такі дисципліни як географія культури і географія релігії. Політична географія вивчає адміністративно-територіальний устрій держави, географію партій і громадсько-політичних рухів, географію виборів (так звана електоральна географія). Географія населення досліджує особливості та закономірності територіальної організації населення, його відтворення, структуру тощо. Поділяється на демогеографію (вивчає динаміку населення, його механічний і природний рух, статеву-вікову структуру, географію трудових ресурсів), етногеографію (вивчає національний склад населення, розміщення різних народів на території країни), географію міст та ін. Ще існують дисципліни, присвячені комплексному опису окремих територій та вивчення проблем їхнього розвитку. Серед них – країнознавство і геоурбаністика. Дискусійними залишаються питання щодо місця рекреаційної, військової й медичної географії в структурі соціально-економічної географії. Економічна та соціальна географія як наука вивчає територіальну організацію продуктивних сил на різних рівнях: глобальному, національному, регіональному і локальному, що дозволяє її поділяти за територіальним принципом (географія світового господарства, економічна і соціальна географія України тощо).

Запитання до класу: Як географічна наука економічна та соціальна географія працює у тісному контакті з природничими дисциплінами у складі фізичної географії і картографією.

Приєм географічний практикум: учні записують визначення терменів до зошита:

Країнознавство є синтетичною науковою і навчальною географічною дисципліною, яка комплексно вивчає країни і регіони світу, досліджує, систематизує й узагальнює дані про їхню природу, населення, внутрішні просторові відмінності.

Геоурбаністика – наука, яка вивчає просторову організацію, еволюцію, функціонування міських систем різного рівня.

Продуктивні сили – засоби виробництва (зряддя праці та предмети праці), за допомогою яких виробляють матеріальні блага, а також люди, здатні до праці, які мають певні навички й знання і приводять у дію ці засоби та вдосконалюють їх.

Інновація – нововведення в галузі техніки, технології, організації праці або управління, засноване на використанні досягнень науки і досвіду.

Фізична географія вивчає закономірності розвитку природно-територіальних комплексів, що беруться до уваги для обґрунтування розміщення продуктивних сил. Використовуючи картографічні способи зображень різних об'єктів, економічна і соціальна географія розробляє картографічні моделі розвитку різних галузей господарства. Як гуманітарна наука, економічна і соціальна географія використовує в дослідженнях економічні та соціологічні підходи й методи, діючи в тісному контакті із суспільними науками. Тісні взаємозв'язки вона має з економічною історією, широко використовуючи матеріали історії господарства. Для економічної та соціальної географії велике значення мають технічні науки. У своїх дослідженнях вона опирається на знання технологічних процесів розвитку й розміщення господарства. Для сучасного глобалізованого суспільства, в якому все більше і більше використовуються інформаційні та комунікаційні

технології, економічна і соціальна географія набуває нових рис. Відповідно сучасні дослідження здійснюються за допомогою географічних інформаційних систем і спеціалізуються у питаннях дослідження ринку, глобального та регіонального розвитку, соціальних мереж, інновацій, оцінки нерухомості тощо. До найважливіших практичних завдань економічної і соціальної географії належать: 1) Зміна її статусу в системі наук: посилення соціологічного, гуманізаційного, математичного, екологічного спрямування. 2) Підвищення ролі територіальних технологічних аспектів різних галузей господарства, систем розселення, районного планування. 3) Участь у дослідженнях змін політичних, економічних, екологічних, демографічних умов світового розвитку й пошуки способів збереження стабільності та безпеки держави, її подальшого соціально-економічного розвитку. 4) Виявлення регіональних ресурсів економіко-географічного розвитку, участь у розробленні регіональних програм соціально-економічного розвитку, розроблення концептуальних засад сталого розвитку. 5) Посилення інтеграції економічної та соціальної географії з іншими галузями географії з метою формування загально географічних уявлень. На сайті Інституту географії Національної академії наук України <http://igu.org.ua/uk/proj> з'ясує, над якими соціально-економічними проектами працюють вчені-географи України.

Вивчаючи соціально-економічну географію України у 9 класі, ти глибше ознайомишся із географічним положенням та адміністративно-територіальним устроєм нашої держави, а згодом – з територіальною організацією населення та господарства України. Господарство вивчатимеш як загалом, так і за окремими видами діяльності (промисловість, сільське господарство, транспорт). Наприкінці курсу ти будеш досліджувати відмінності соціально-економічного розвитку окремих територій країни. Зверни увагу, скільки нових термінів озвучено. У процесі з'ясування предмету, об'єкту дослідження тощо, вони почали наростати як сніжний ком; розтлумачення одного терміна викликає пояснення інших. Не будемо перетворювати початок вивчення нового курсу на словник термінів і понять.

Проте тобі необхідно вміти вільно плавати і пірнати в «економічному океані», тим більше, що у попередніх роках в школі ти з сучасною економічною складовою суспільства майже не стикався.

Вивчаючи соціально-економічну географію України у 9 класі, ти глибше ознайомишся із географічним положенням та адміністративно-територіальним устроєм нашої держави, а згодом – з територіальною організацією населення та господарства України. Господарство вивчатимеш як загалом, так і за окремими видами діяльності (промисловість, сільське господарство, транспорт). Наприкінці курсу ти будеш досліджувати відмінності соціально-економічного розвитку окремих територій країни. Зверни увагу, скільки нових термінів озвучено. У процесі з'ясування предмету, об'єкту дослідження тощо, вони почали наростати як сніжний ком; розтлумачення одного терміна викликає пояснення інших. Не будемо перетворювати початок вивчення нового курсу на словник термінів і понять. Проте тобі необхідно вміти вільно плавати і пірнати в «економічному океані», тим більше, що у попередніх роках в школі ти з сучасною економічною складовою суспільства майже не стикався.

Запитання до класу: Пригадате, які методи досліджень використовуються у фізичній географії? Які з них, на вашу думку, будуть застосовуватись і в економічній та соціальній географії, а які – ні?

Географічна наука за своїм статусом, за своєю сутністю є більш складною і системною, ніж багато інших наук.

В 9-му класі різко зростає роль статистичних методів. Для успішного засвоєння курсу важливо вміти орієнтуватися в отриманій інформації, вміти робити висновки і прогнози на основі її аналізу. Статистичні дані можуть бути взяті з підручників, атласів, довідників, інших опублікованих джерел, також їх можна зібрати за допомогою анкетування і безпосередніх спостережень. Опис природних і суспільних об'єктів, явищ і процесів оснований на використанні абсолютних, відносних і середніх величин. Відносні показники є результатом ділення одного абсолютного показника на

інший і виражають співвідношення між кількісними характеристиками явища, яке вивчається. Вони демонструють інтенсивність явищ (в економічній географії – це, наприклад, врожайність сільськогосподарських культур, густота населення), дозволяють вивчити розвиток явища в часі, здійснити просторово-територіальні порівняння тощо. Найбільш типові риси й узагальнена характеристика однотипних явищ по певній ознаці виражають середні величини. Статистичний аналіз включає в себе виявлення варіації, взаємозв'язків, пошук закономірностей динаміки. Варіація являє собою відносний показник, що служить для характеристики коливання (мінливості) ознаки. Таким чином, наприклад, можна оцінити однорідність певних територій за різними ознаками (природними, соціальними, економічними). Для того, щоб спрогнозувати, яка кількість жителів буде проживати на території України приміром у 2025 році потрібно знати фактичну динаміку (тобто зміну явища в часі) у минулому: як змінювались показники чисельності населення, які при цьому спостерігались тенденції, характер їхніх коливань.

Завдання: у розділі статистична інформація на сайті Державної служби статистики України <http://ukrstat.gov.ua/> систематизуй види статистичної інформації відносно галузевих блоків суспільної географії. Обери будь-який вид статистичної інформації (макроекономічні показники, сільське господарство, транспорт і зв'язок...) і наведи приклади абсолютних, відносних і середніх показників.

Для зручного представлення результатів **узагальнення** або безпосередньо вихідної інформації дані повинні виглядати компактно, для цього використовуються таблиці, графіки, картограми, картодіаграми. Відповідно у статистичних дослідженнях вагоме значення належить графічному методу. Специфічною особливістю графічних зображень є їх лаконічність, простота кодування інформації та однозначність тлумачення (за змістом) записів у символічній формі. Вони виразні, універсальні (для них не існує мовних перешкод), доступні для огляду. Наведи приклади різних

графічних і картографічних зображень в атласі, які виконані на основі статистичних досліджень.

Головним напрямом розвитку економічної і соціальної географії в Україні протягом XVIII—XIX ст. була антропогеографія, яка досліджувала географію людини стосовно всіх географічних явищ, просторові відносини держав і народів, їхні зв'язки з природним середовищем. Один із провідних тогочасних географів Василь Григорович-Барський (1701-1747) досліджував історію, господарство і культуру деяких країн Західної Європи і Близького Сходу. Павло Чубинський (1839-1884) займався етнографічно-статистичними дослідженнями території України, Білорусі та Молдови. Антін Синявський (1866-1951) розробляв теорію та методологію української економічної географії, теорію економічного районування, досліджував геопросторові інтереси України на Близькому Сході (Єгипет, Сирія) та безпосередньо біля кордонів України (Польща, Румунія). Велику увагу він зосередив на вивченні світового господарства, яке вважав не просто сумою національних господарських комплексів окремих країн, а їх взаємопов'язаною єдністю, вираженою через систему обміну в глобальному масштабі. Економіст, демограф, економіко-географ Валентин Садовський (1886-1947) у працях з проблем економічної географії України і світу, економіки, соціології, демографії розкрив зв'язок між світовим і національним господарствами як діалектичне поєднання цілого і частини. Завданням регіональної економічної географії вважав дослідження господарства держав і окремих територій, виділяючи у категорію «економічний район». У 1917-1921 роках він був членом уряду УНР, тому був змушений емігрувати. У Празі в 1926 році став професором Українського вільного університету. У 1945 році в Празі його заарештували радянські органи безпеки. Помер у Києві в Лук'янівській в'язниці.

Творче завдання до дому: згадай основні етапи наукової діяльності фундатора вітчизняної географічної науки – Степана Рудницького (1877 –

1937). *Напиши твір- есе на тему «Відданість Науці й Україні», присвячений видатному українському вченому.*

Академік, засновник кафедри економічної географії Київського університету, Костянтин Воблій (1876 – 1947) досліджував проблеми промисловості України, міграції населення, розвитку продуктивних сил, розробив наукову схему економічного районування України. Економіко-географ Олексій Діброва (1904 – 1973) займався дослідженням Київської, Житомирської та Чернігівської областей, розробив схему економічних районів України, яка враховувала природно-історичні особливості. Максим Паламарчук (1916 – 2000) сформував концепцію суспільно-територіального комплексу, досліджував теорії сучасної економічної та соціальної географії України, її геополітичне положення та національні інтереси. М. Паламарчук – автор відомого підручника з економічної географії УРСР, який видавався протягом більш ніж 20 років. Після проголошення незалежності України почався новий етап у розвитку економічної і соціальної географії. Більшість її досліджень зорієнтована на вивчення продуктивних сил, соціально-географічних та економіко-географічних особливостей України, розроблення теорії економічного районування території України (Ф. Заставний, П. Масляк, Я. Олійник, М. Пістун, О. Шаблій, П. Шищенко та ін.). Найбільшими науковими осередками, де активно проводяться економіко-географічні дослідження, є Інститут географії НАН України, географічні факультети університетів Києва, Львова, Одеси, Чернівців, Харкова. Процес інтегрування України у світове співтовариство, й особливо європейське, вимагає від українських політиків, громадських діячів, науковців усвідомлення ролі та місця нашої держави у світовій цивілізації та економіці, пізнання різноманітної регіональної економічної та етнокультурної мозаїки світу, що зумовлює необхідність вивчення особливостей розвитку різних країн і регіонів.

Домашнє завдання Опрацюйте текст підручника.

Тема уроку: Науково-технічний прогрес (НТП), його основні риси.

Мета: сформувати в учнів поняття про науково-технічний прогрес, пояснити семантику наукового терміну, який складається з трьох слів: «науковий», «технічний» та «прогрес». поглибити знання учнів про глобальні технічні новації в світі та Україні, на конкретних прикладах пояснити значення НТП для господарства України, сприяти розвитку логічного мислення, вміння аналізувати географічні явища; здійснювати екологічне виховання.

Тип уроку: формування нових знань, вмінь, навичок.

Обладнання: економічна карта України, шкільні учнівські атласи, мультимедійна система.

Опорні та базові поняття: науково-технічний прогрес

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Визначення мети і завдань уроку, основних видів та етапів роботи на уроці.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Приєм «географічна розминка»

Інтенсивний розвиток передбачає збільшення обсягів виробництва за рахунок реконструкції. Модернізації, переоснащення вже наявних ресурсів, які є в розпорядженні підприємства. Завдяки всьому цьому збільшується віддача від усіх залучених у виробництво ресурсів.

При екстенсивному типі розвитку зростання досягається за рахунок кількісного збільшення факторів виробництва на вже існуючій технічній базі. Наприклад, для збільшення випуску продукції вдвічі споживається вдвічі більше сировини, в дію вводиться така ж кількість машин, верстатів, устаткування і такої ж кваліфікації й рівня освіти працівники, такі ж форми організації.

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності учнів.

Науково-технічний прогрес визначається як безперервний і довготривалий процес докорінних якісних і кількісних змін у техніці й технології виробництва, енергетиці, знаряддях та предметах праці, в організації планування, виробництва й управління у трудовій діяльності людей. Базується він на розвитку науки і техніки, розширенні масштабів наукових досліджень та використанні їх результатів у практиці народного господарства. Науково-технічний прогрес є головним фактором підвищення ефективності виробництва, переходу всіх виробничих процесів на шлях переважно інтенсивного розвитку. З огляду на світовий досвід під науково-технічним прогресом сьогодні розуміють передусім постійний і масовий процес нововведень. Критерієм оцінки того чи іншого виробника вважається не тільки обсяг продукції, що виробляється й її відповідність постійно змінюваному попиту, а також гнучкість виробництва, частка нової продукції у загальному випуску, конкурентоспроможність та технічний рівень. Особливо цінується новаторство, поява принципово нових продуктів та технологій, на базі яких створюються нові галузі та підгалузі у системі суспільного виробництва.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Поступальний розвиток науково-технічного прогресу забезпечується науковим потенціалом, який характеризується сукупністю ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, галузі, міста тощо) ефективно вирішувати завдання господарства.

Науково-технічний потенціал включає в себе:

- матеріально-технічну базу: сукупність засобів науково-дослідницької праці в тому числі наукові організації, наукове устаткування і пристрої, експериментальні заводи, лабораторії, електронно-обчислювальні бази інформаційного забезпечення тощо;

- кадри наукової системи: вчені, дослідники, конструктори, винахідники, експериментатори, науково-технічний персонал, тобто національний науково-технічний інтелект;

- інформаційну систему, яка забезпечує наявність і постійне вдосконалення банку наукових знань, наукові прогнози;

- організаційно-управлінську систему, в тому числі систему планування, структуру і методи управління науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР).

Україна має досить потужний, але слабо використовуваний науковий потенціал. На її території у 2013 р. налічувалось 1143 організації, які виконували наукові дослідження і розробки, питома вага виконання таких робіт в структурі ВВП становила 0,81 %. 13,6 % промислових підприємств здійснювали інновацію, в результаті питома вага інноваційної продукції у промисловості становила 3,3 % .

Таблиця

Порівняльна характеристика
традиційного та інноваційного типів виробництва

Показник і характеристика	Тип виробництва	
	Традиційний (екстенсивний)	Інноваційний (інтенсивний)
Тривалість виробничого циклу	Місяці (з тенденцією до збільшення)	Дні (з тенденцією до зменшення)
Час перебудови (переналадки) виробництва	Дні	Хвилини
Строки виконання замовлень	З точністю до тижня	З точністю до 1 дня і за потреби до однієї години
Рівень якості продукції	80 – 90 %	100 %
Поставки матеріалів і напівфабрикатів	В обсязі місячної потреби	В обсязі потреби на годину

Величина оновлення асортименту	10 – 20 %	30 – 40 %
Розподіл праці	Домінує вертикальна спеціалізація	Поглиблюються дивесифікаційні процеси

Завдання: на прикладі матеріалів, розміщених в таблиці 10, виступи з доповіддю «Переваги інноваційного типу виробництва». Проаналізуй кількість і склад науковців України у 1995 і 2013 р. На твою думку, статус науковця завжди відповідає якості наукових досліджень, які він проводить?

Таблиця

Наукові кадри України (дані Укрстату)

Роки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
1995	179799	9759	57610
2013	77853	16450	90113

Запитання до класу: які вимоги до якості освіти «висуває» науково-технічний прогрес?

Наукову діяльність здійснюють науково-дослідні інститути, конструкторські, проектні та проектно-наукові організації, вищі навчальні заклади. Експериментальна перевірка нових зразків техніки і технології здійснюється на 16 спеціальних заводах, які не випускають продукції на сторону. Наукові установи України здатні розв'язувати найскладніші науково-технічні проблеми. Багато напрацювань і розробок, особливо в галузі фундаментальної науки, матеріалознавства, літакобудування, кораблебудування, середнього і точного машинобудування,

приладобудування тощо, спроможні забезпечити окремим галузям економіки України рівень світових досягнень науково-технічного прогресу.

Одним із найвідоміших науково-дослідних інститутів світу в галузі зварювання і споріднених технологій є Інститут електрозварювання, створений академіком Євгеном Оскаровичем Патонем у 1934 р. Сьогодні зварювання є провідним технологічним процесом нерознімного з'єднання металевих і неметалевих матеріалів у різних умовах і середовищах, включаючи космічний простір і Світовий океан. Інститут являє собою науково-технічний комплекс, в який входять дослідне конструкторсько-технологічне бюро, експериментальне виробництво, три дослідних заводи, низка інженерних центрів, учбовий та сертифікаційний центри. В усіх його підрозділах працює 2,5 тис. осіб, з них 440 наукових співробітників. Серед науковців – 8 академіків, 4 члени-кореспонденти Академії наук, 74 докторів наук і понад 200 кандидатів наук.

Запитання: наведи приклади технологій зварювання, розроблених Інститутом, використавши його головну інтернет-сторінку <http://paton.kiev.ua/>.

Домашнє завдання: Опрацюйте текст підручника.

Висновки:

1. Використання аудіовізуальних і програмованих засобів навчання географії.
2. Сучасні освітні технології навчання географії.
3. Реалізація краєзнавчого принципу навчання при вивченні курсу «Географія України».
4. Сучасні проблеми методики викладання географії.
5. Сучасні проблеми методики навчання географії.
6. Вплив ідей провідних методистів, географів і педагогів (К.Д.Ушинського, С.Русової, М. М. Баранського, М.П. Откаленка, А.Й.Сиротенка і ін.) на розвиток методики навчання географії.
7. Система географічних понять курсу «Географія України».
8. Позакласна робота з географії: форми, методичні вимоги до її проведення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Автори навчальних програм з географії поставили перед собою завдання дещо розвантажити шкільну географію, намагаючись чітко визначити засадне поняття про обсяг географічної інформації та географічної культури, які дозволять визначити той рубіж, який відокремлює загальнонеобхідну і загальнодоступну географічну освіту, потрібну всім учням, незалежно від їх майбутньої професії, від більш спеціальних географічних знань. Йдеться зовсім не про якусь дискредитацію науковості шкільної географії, а лише про зменшення фактологічного і посилення типологічного підходу, і як наслідок – про реальну оптимізацію сучасної базової географічної освіти, про знайомство школярів з дійсно необхідними знаннями і навичками, які б вони змогли отримувати з інформаційного середовища.

Основним завданням шкільних географічних курсів є – формування в учнів наукових понять через розкриття основних географічних закономірностей. Засвоєння цих закономірностей при формуванні українознавчої інформації географічного змісту має велике значення оскільки звільняє від запам'ятовування величезного фактологічного матеріалу і водночас підвищує міцність, глибину знань, формує патріотизм. Спеціальних досліджень, присвячених проблемі формування українознавчих понять в учнів основної школи на широкому експериментальному матеріалі, нами не виявлено. Отже ця проблема є досить актуальною для дослідження.

Порядок подання українознавчого змісту в навчальних програмах з географії має певну специфіку, обумовлену метою навчання і змістом цього предмету. Методичні шляхи формування українознавчих понять в курсах шкільної географії відбираються з рахуванням рівня розумового розвитку учнів і раніш отриманої ними підготовки з попередніх шкільних географічних курсів. Таким чином шкільна географія формує в учнів шляхом краєзнавчої інформації патріотичного спрямування почуття гордості за свою країну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні питання дидактики. – К.: Вища школа, 1974. – 119 с.
2. Ампілова Л.П., Шульженко Л.С., Шахов Ю.І. Диференціація географічної освіти та її органічний зв'язок з національною історією, мовою, культурою. Проблеми географічної освіти в Україні. Тез.доп./Ред.кол. П.Г.Шищенко /відп.ред/ та ін. – Київ, 1993. – С. 102-103.
3. Бєскова Н. Краєзнавство: [програма профільного навчання] / Н. Бєскова // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – №5. – С.7-14.
4. Богоявленский Д.И., Менчинская И.А. Психология усвоения знаний. – Изд-во АПН РСФСР, 1959. – 117 с.
5. Булава Л.М. Географія України (Фізична географія): Навчальний посібник для учнів 8 класу. – Полтава, 1998.
6. Буряк В. Самостійна робота учнів з книгою при краєзнавчому дослідженні / В. Буряк // Історія Криворіжжя: сучасний погляд: зб. статей. – Кривий Ріг, 2001. – С.91-94.
7. Вопросы содержания школьного курса географии. Под ред.А.В.Даринского. – Л., 1970 – 295 с.
8. Герасимова Т.П., Коринская В. А. Методы и формы организации обучения географии. – М.: Просвещение, 1964. – 75 с.
9. Гейки А. Преподавание географии. Принципы и методы обучения. Пер.с англ.с доп. к русск.изд. Н.Н.Баранского и др.–М.–Л.:Гос.издат,1928. – 119 с.
10. Географічна енциклопедія України. – К.: УРЕ, 1989-1993.
11. География в системе наук. Серия: (Современные проблемы географии). – Л.: Наука, 1987. – 212 с.
12. Гілецький Й.Р. Фізична географія України (з основами загального землезнавства): Підручник для 8 класу. – Львів: ВНТЛ, 2000
13. Гнедашев В.М. Географічне краєзнавство / В.М. Гнедашев // Географія. – 2006. - №21. – С.27-36.
14. Гончаренко С. У. Методика як наука «Шлях освіти» – 2000, №1. – С. 5-22. – 2000, №2. – С. 2-6.
15. Даринский А.В. Основные проблемы школьного географического образования в СССР. – Л., 1964. – 65 с.
16. Державний стандарт загальної географічної освіти. «Географія та основи економіки в школі» – 1997. – № 1. – С.9-13.
17. Дрок Н. Роль краєзнавчого туризму в формуванні громадської активності підлітків / Н. Дрок // Рідна школа. – 2002. - №10. – С.31-32.
18. Душина И.В., Понурова Г.А. Методика преподавания географии. – М., 1996. – 192 .
19. Заставний Ф.Д. Фізична географія України: Підручник для учнів 8 класів середніх загальноосвітніх шкіл. – К.: Вища шк., 1999.
20. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства / С. Захаров // Географія та основи економіки в школі. – 1999. - №3. – С.38.

21. Кабанова-Миллер Е.Н. Усвоение и применение уч-ся системы географических понятий. – Известия АПН РСФСР, 1954, №61 – С.166-190.
22. Кобернік С.Г. та ін. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: Стафед-2, 2000. – 320 с.
23. Козак Б.І. Використання краєзнавчого принципу у формуванні основних компетентностей учнів / Б.І. Козак // Географія. – 2008. - №4. – С.5-8.
24. Копилець Є.В. Програма гуртка географічного краєзнавства: [6 клас, 216 годин] / Є.В. Копилець // Географія. – 2007. - №17. – С.31-38.
25. Корнєєв О. Розвиток географічного краєзнавства: історичний аспект і завдання на сучасному етапі / О. Корнєєв // Рідна школа. – 2005. - №11. – С.3-8.
26. Костиця М. Кому заважає краєзнавство? : [основні функції краєзнавства] / М. Костиця // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. - №5. – С.2.
27. Краєзнавство: [програма профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, 70 годин] // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. - №42. – С.9-18.
28. Крачило М. Основні форми туристсько-краєзнавчої роботи / М. Крачило // Географія. Практичні заняття. – К., 2006. – С.22- 24.
29. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України: Пробний підручник для 8-9 класів середніх шкіл – К.: Зодіак-ЕКО, 2000.
30. Круглик Л.І. Методика вивчення географії у 8 класі. – К.: Радянська школа, 1977. – 112 с.
31. Крылова О.В. Уроки географии (из опыта работы). – М.: Просвещение, 1990. – С.168-172.
32. Методика обучения географии в средней школе / Под ред. И.С.Матрусова. – М.: Просвещение, 1985. – 89 с.
33. Назаренко Т.Г. Методика навчання географії в сучасний період / Т. Г.Назаренко // Україна: географічні проблеми сталого розвитку, т. 1У – К: “Обрій”, 2004 - с.3-5.
34. Назаренко Т. Г. Система диференційованих дидактичних матеріалів з географічного краєзнавства / / Географія та основи економіки в школі: метод. журн. - 2007. - № 7 (липень). - С. 25-31.
35. Науменко Р. Краєзнавство й туризм у позашкільних закладах: сторінки історії / Р. Науменко // Рідна школа. – 2004. - №1. – С.58-60.
36. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка вчителя. К. 2001 с.5.
37. Обух Г.Г. Методика обучения географии. Мн.: Университетское, 2001. – 184 с.
38. Педагогічний словник за ред.М.Д.Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 .

39. Петранівський В.Л. Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні / В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський // Туристичне краєзнавство. – К., 2006. – С.7-73.
40. Понурова Г.А. Тематическое планирование по географии. – М.: Просвещение, 1989. – 207с.
41. Редіна В. Краєзнавча пошукова діяльність у позашкільному закладі / В. Редіна // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – №1. – С.34-35.
42. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
43. Серебрій В. Краєзнавство в системі народної освіти / В. Серебрій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2001. - №13. – С.7-8.
44. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О. Географія України: Підручник для 9 класу середніх загальноосвітніх шкіл. – К.: Благовіст, 2000.
45. Стадник О.Г. Зошит для практичних робіт з фізичної географії України (з комплектом контурних карт). 8 клас. – Х.: Ранок, 2001.
46. Стефанюк С. Застосування краєзнавчих знань / С. Стефанюк // С. Стефанюк // Українське народознавство. – Х., 2003. – С.21-23.
47. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства / О. Тімець // Рідна школа. – 2002. - № 8-9. – С.57-59.
48. Топузов О.М. Поняття розвитку самостійного творчого мислення в дидактиці географії. «Педагогіка і психологія», 1997, № 2 – С.43-48.14.
49. Тронько П.Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку / П.Т.Тронько // Укр. історичний журнал. – 2004. – №3. – С.82-94.
50. Філончук З.В. Туристсько-краєзнавча робота в школі як засіб виховання творчої особистості / З.В. Філончук // Географія. – 2006. - №6. – С.21-22.
51. Фізична географія України. 8 клас: Посібник для вчителя / Г.Д.Довгань, Н.Я.Кругла, М.Я.Пшенична, В.О.Соловійов. – Харків: Веста: Вид-во „Ранок”, 2002. – 272 с
52. Форми навчання в школі. Книга для вчителя (За ред.Ю.І.Мальованого). – К.: Освіта, 1992. – 160 с.
53. Чернов Б.О., Корнеєв В.П. Методи навчання географії в школі. Посібник для вчителя (За ред.А.М.Алексюка, А.Й.Сиротенка). – К.: Радянська школа, 1986. – 174 с.
54. Тронько П.П. Краєзнавство України: здобутки й проблеми. З виступу на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців. Історія та правознавство.- 2004.-№ 13-14.
55. Чернов Б. Загальні історико-географічні закономірності – основа аналізу рідного краю / Б. Чернов // Переяславська земля і світ людини. – К., 1998. – С.188-189.
56. Шищенко П. Сутність географічного краєзнавства / П. Шищенко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. - №42. – С.1-3.

57. Ходос М. Методичні засади краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі (на прикладі інтегрованого краєзнавчого курсу) / Микола Ходос // Історія в школі. – 2004. - №4. – С.10-12.

58. Хроленок Н.М. Програма роботи гуртка «Краєзнавець»: для учнів 6-8 класів / Н.М. Хроленок // Географія. – 2009. - №11-12. – С.61-64.

59. Швець М. Краєзнавство й туризм у системі навчально-виховної роботи / Микола Швець // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - №28. – С.3-15.